

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1951

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1951

NORDISKE LANDES BOGFORLAG
FREDERICIA

Redaktionsudvalg:

Museumsinspektør *Rasmus Mortensen*, Bybæk, Vejle (Fm.).

Forh. Byrådssekr. *Niels Jacobsen*, Kolding.

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

KONRAD JØRGENSENS
BOGTRYKKERI - KOLDING

INDHOLD

1951

	Side
<i>Vilhelm Marstrand</i> : Kolding bys tilblivelse og ældste historie	5
<i>Jakob Jakobsen</i> : Sct. Knuds Gilderne i Danmark	45
<i>Jørgen Swane</i> : De Frédericia Bruun'er	103
<i>T. Bundgaard Lassen</i> : Brande sogn under besættelsen	147
<i>En gammel Bondemand</i> : Kjær Mølle	184
<i>Ole Bjerremand Hansen</i> : Fredninger ved Barritskov..	195
<i>August F. Schmidt</i> : Kvægopdrætteren H. Fr. Hansen..	202
<i>H. P. Berthelsen</i> : Fra tiden foran kirkefornyelsen 1536	213
<i>Fr. Orluf</i> : Veiles ældste bysegl	220
<i>Rasmus Mortensen</i> : Siden sidst	223
Regnskab	225
Medlemsfortegnelse 1951	227

KOLDING

BYS TILBLIVELSE OG ÆLDSTE HISTORIE

Af Vilhelm Marstrand.

Indledning.

Hjemstavnsinteresserede kredse i Kolding har vundet tilslutning til tanken i året 1950 at fejre 700året for opførelsen af byens gamle hovedkirke. Den var indviet til de søfarendes værnehelgen, der dengang han levede var bisp i den af apostlen Paulus besøgte by Myra på Lilleasiens sydkyst, og bærer som minde herom endnu navnet St. Nikolaj.

Tanken at fejre dette jubilæum har sin hovedstøtte i det forhold, at bygningskyndige arkæologer synes at være enige om, at de ældste dele af den nuværende kirkes murværk stammer fra tiden o. 1250. Tanken har yderligere fundet støtte i den af Huitfeldt meddelte oplysning, at *Erik ploppenning* (1216—1250) i striden med sin broder *Abel* (1218—1252), siden 1237 hertug i Sønderjylland, har afbrændt byen Kolding under kampene 1247.

Denne oplysningens rigtighed har været bestridt, men næppe med rette. Man har nemlig vest for den nuværende bykærne ved nyere grundudgravninger fundet betydelige brandlag fra omkring denne tid, samt rester af 2 tidligt middelalderlige kirkegårde.

Kun i denne beretning synes man at kunne finde baggrunden for Huitfeldts utvivlsomt urigtige efter-

retning, at Abel i 1248 begyndte at opføre Koldinghus. Denne beretning lader sig, som rigtig set af museumsinspektør på Koldinghus S. P. L. Skov, ihvertfald ikke forene med den i rigsårbøgerne bevarede efterretning, at opførelsen af *Koldinghus* påbegyndtes i 1268 af *Erik glipping* (1249—1286). Huitfeldt tilføjer: »som en port og nøgle for riget«.

Skal der være noget rigtigt i den første efterretning, så må den gå på en af Abel efter branden opført borg. Tanken at en by i den tid skulle kunne eksistere uden kongsgård eller borg har ingen støtte i foreliggende kendsgerninger. En borg er fra den egenlige bydannelse en nødvendighed. Først fordi byens købmænd krævede kristen gudsdyrkelse i byen. Det krævede i et iøvrigt hedensk land værn fra kongens side. Senere var borgen lige så nødvendig for at sikre købmændenes ret, og en hurtigere rettergang end den, der fandt sted ved herreds- og landstingene.

Der findes da også tydelige spor af en sådan borg fra tiden kort efter Abels død. 1253 måtte Abels broder og efterfølger *Kristoffer j* (c1220*)—1259 forny Abels forlening af hertugdømmet til Abels søn, hertug *Valdemar 3* (c1238—1257). Forleningen berettes sket i Kolding og må altså have fundet sted på den borg,

*) Den usikkerhed, der er i de enkelte tidsfæstelser, og som har fået geologer og arkæologer til at bruge deres særlige udtryk, er her angivet på anden måde, nemlig ved index til et foran tidsangivelsen anbragt cirkategn, nemlig således at:

c	angiver en usikkerhed på	±	1—	3	år
c ₂	»	»	»	±	3— 10 »
c ₃	»	»	»	±	10— 30 »
c ₄	»	»	»	±	30—100 »

Med BC betegnes år før vor tidsregnings begyndelse, med AD år efter, hvor særlig betegnelse ikke skønnes at være overflødig. Denne betegnelsesmåde er kortere og mere overskuelig end de sædvanlig anvendte f. Kr. og e. Kr. eller f. v. T. og e. v. T. Den stammer fra England (Before Christ og Anno Domini), kun sæt-

som var i brug på Abels og Kristoffers tid. Denne er det naturligt at søge øst for byen, ti havde Abel bemægtiget sig byen og lagt den til sin øvrige forlening, så var det østfra han måtte vente angreb. Er den egenlige by efter afbrændingen 1247 flyttet til St. Nikolaj kvarteret, så er det yderligere ganske naturligt, at den til byen i vest hørende borg også er blevet flyttet.

Den kan naturligvis, som Huitfeldt troede det, være flyttet til Slotsbanken, men det er der ingen arkæologiske holdepunkter for, og når man i Koldingprospektet fra 1588 ved landevejen østfra finder vist et »forværk«, så er det naturligere at regne, at dette forværk er en fortsættelse af den borg, der var i brug på Abels og Kristoffers tid, altså fra c1247 til 1268, hvor den blev »forværk«, senere blot ladegård.

Tilstødende marknavne støtter denne antagelse: *Skindalborglykke* er navnet på engen nord for forværket, og øst for Slotssøen, og *Skindalborg have* hed en tilstødende ager.

Det for riget utilfredsstillende forhold, at byen Kolding med tilhørende borg var i hertugens besiddelse, viste sig tydeligt efter 1257, hvor Valdemar 3. som hertug var afløst af broderen *Erik 1.* (c.1240—1272). Han fandt sig mere berettiget til tronen end den c 9 år yngre fætter af samme navn, *Erik glipping* (1249—1286), og da sidstnævntes formynder og mor *Margrethe Samborsdatter*, også kaldet *sprænghest* (c.1225

---

tes AD modsat engelsk skik ligesom BC efter årstallet, og begge betegnelser bruges rent formelt som udtryk for den nugældende måde at betegne år med, der som bekendt blot har et udgangspunkt i nærheden af Kristus fødsel, ikke selve denne, der må have fundet sted 7 eller 8 BC.

Med o. (omtrent) foran årstallet betegnes foreliggende skøns-mæssige ikke nærmere undersøgte angivelser fra anden side.

—1282), gik imod ham, så lykkedes det ham ikke blot at vinde slaget på Lohede 28. juli 1261, men også under slaget at fange både hende og fætterten. Hun blev frigivet i 1262, han først i 1264, og på den betingelse, at paven fastsatte en skadeserstatning. Den blev så stor, at kongen og hans rådgivere nægtede at betale. 1266 blev han og riget sat i ban.

Dette var baggrunden for, at kongen i 1268 lod en ny og stærkere borg opføre på Slotsbanken ved Kolding. Den følgende tids begivenheder viser, at han havde set rigtigt. Ti uden støtte i denne borg, der fik navnet *Koldinghus*, havde han ikke i 1271 kunnet besætte hele hertugdømmet, og efter hertug Eriks død 1272 gennemføre, at han og ikke en af de holstenske grever blev formynder for hertugens mindreårige sønner, *Valdemar 4.* (c 1262—1312) og *Erik langben* (c. 1264—1310).

Af det forannævnte kan tydeligt ses, at den siden Huitfeldts tid til for nylig almindelige opfattelse, at Kolding by *altid* har haft sit naturlige midtpunkt, hvor det nu ligger, det vil sige i kvarteret omkring *St. Nikolaj*, ikke kan være rigtig, og at heller ikke den nyere, først af *Hugo Matthiessen* fremførte, og senere af *Georg Bruun* uddybede opfattelse: at den egenlige bymidte lå vest for den nuværende by og først efter en brand, der må være branden 1247, flyttedes til kvarteret omkring *St. Nikolaj*, giver en tilfredsstillende eller udtømmende forklaring.

Denne forklaring passer nemlig ikke med, at den ældste vej mod øst fra både vest og nord går over *St. Nikolaj* kvarteret, ikke over den ældre by, og heller ikke med at den vestlige bydels beliggenhed nær fjorden og den å, der efter fjordens tilgroning blev tilbage, blev opgivet for en betydeligt ringere beliggenhed.

Skal den vestre bydel være flyttet hen til St. Nikolaj-kvarteret, så kan forklaringen kun være den, at stedets ældste bebyggelse lå her. Denne bebyggelse har naturligvis været en landsby, hvortil dog var knyttet et færgeri over fjorden.

Nær dette færgeri må c 948 være opført en kirke, omkring hvilken der er opstået en egenlig by, således som det skete overalt i landet i tiden mellem 947 for Jyllands vedkommende, henholdsvis 966 for øernes vedkommende, og kristendommens almindelige gennemførelse efter *Ulv jarl's* drab i Roskilde kirke 1026. I den efterfølgende vinter må alle de gamle vier være blevet omdannet til kirker. Disse kirker fik næsten alle vegne større indtægter end de ældste kirker, fordi de gamle høvdingindtægter af jorden var knyttet til dem, mens de ældste kirker måtte nøjes med de mere svingende indtægter af fiskeri og handel.

Om disse sidste indtægter blev der efter viernes omdannelse til kirker naturligvis hurtig rift, idet også stedets tidligere beboere, efter at de var gået over til kristendommen og havde ladet deres gamle vi omdanne til kirke, ønskede del i dem. Man kan af det forhold, at det til kirke ombyggede vi indviedes til de skibsfarendes værnehelgen, se, at dette ønske har været særdeles stærkt i Kolding. Der skulle ingen tvivl herske om, at beboerne i begge sogne var lige villige til at tage del i de fra skibsfart og handel hidrørende indtægter.

Sådanne 2 kirker træffes i alle ældre byer — i øjeblikket er det eftervist i over 25 af dem, og i alle disse tilfælde sporer man et tilsvarende kapløb mellem den ældste bydannelse og en endnu ældre landsby. I nogle tilfælde sejrede den ældste bydannelse som i *Marenborg*, nu *Mariager*, i *Randers* og i *Aarhus*. I

begge de sidst nævnte tilfælde sejrede endog navnet på den ny bydannelse: »nede ved Rand-åens munding«, »ude ved åens munding (*aros*)«, over det gamle navn, i andre tilfælde blev de 2 kirker og bydele jævnbyrdige som i *Aalborg*, men som regel gik det som i *Kolding*, at den af viet opståede kirke blev byens naturlige midtpunkt.

I *Kolding* var dette dog ikke så oplagt som andetsteds, den ældste bydannelse lå lidt bedre for fjorden og åen end den ældre landsby, så uden branden 1247 og inderfjordens tilgroning var der rimeligvis opstået 2 nogenlunde jævnbyrdige bydele som i *Aalborg*, *Flensborg* og andetsteds. Afgørende for, at dette ikke skete, blev branden og borgens flytning til Slotsbanken, idet dens opførelse krævede en ny bedre liggeplads for skibene længere mod øst. Dette medførte, at der her opstod en ny bydel omkring nuværende *Helligkorsgade*, tidligere kaldet *Søndergade*, samt på begge sider af *Østergade*, der forbandt den ny bydel med *Axeltorvet* og *Adelgade*.

Inden udviklingen af de her nævnte bydele skildres, vil det være naturligt at gøre rede for stedets ældste vejlinier, da de nødvendigvis må have spillet en afgørende rolle for såvel de ældre bydeles som den nuværende bys senere udvikling.

Vejene syd for fjorden.

Den nuværende landevej fra Haderslev til Kolding er anlagt i årene 1853—1855. Den afviger en del fra den ældre vejforbindelse her, blandt andet er den mere retlinet end den ældre vej, og istedetfor at gå gennem landsbyen *Vonsild*, er den ført østen om denne fra gammel tid store bebyggelse. Fra lidt nord for *Vonsild* følger den dog i alt væsentligt den ældre

vejlinie, og går i omtrent ret nord til den nu helt udstykkede gård *Bellevue*, hvorfra den i en jævn bue mod øst gik ned til *Sønderbro*.

Dette sidste er imidlertid ikke vejens ældste løb. Fra *Sønderbro* er forbindelsen op til St. Nikolaj kvarteret meget unaturlig — man skal enten langt ud til øst eller vest for ad *Østergade* eller *Vestergade* at nå dette. Så man kan med sikkerhed sige, at der tidligere har eksisteret et mere naturligt liggende broanlæg eller overfartssted.

Omtrent 30 m øst for nuværende Vesterbro har man truffet spor af en ældre bro. Terrænforholdene viser, at man fra knækket ved gården *Bellevue* over gårdens tidligere have bag om den nuværende kirkegård let kan have nået denne bro ad en omtrent ret linie tæt nedenfor bakken *Stejlbjærg*.

For nutids øren er der ikke noget afskrækkende ved dette navn, idet man simpelthen opfatter navnet som gående på den derværende stejle bakke, således at navnet uden at støde nogen kan bruges om det derværende anlæg og sommerrestaurant. Det har dog haft en ganske anderledes dyster oprindelse. Det skyldes nemlig, at der her har været rettersted med stejle og hjul, og navnet viser da samtidigt, at vejen ind til byen, skønt denne vej ikke mere kan spores i nutidens udstykninger, oprindeligt har gået tæt forbi her. I tidligere tid anså man det nemlig særlig gavnligt for retshåndhævelsen, at de rejsende til byerne kom tæt forbi retterstederne for på forhånd at gøre dem klare over, at de nu nærmede sig en by, hvor øvrigheden ikke bar sværdet forgæves. Da vejen flyttedes til *Sønderbro*, flyttedes retterstedet op nord for byen, og de dertil knyttede navne, *Stejlbjærg* og *Galgebjærg* tæt optil landevejen nord og vest ud fra byen giver nyt

vidnesbyrd om, at man dengang tillagde synet af byens rettersteder en opdragende betydning, man ikke mere tror på.

Den ovenfor skildrede gamle vejlinie fører over det vestlige brosted lige op til den i 1247 afbrændte bydel. Den kan altså lige så lidt som linien over Sønderbro svare til det ældste overfartssted, der må være nær knyttet til landsbyen. Det sidste stykke af vejen forbi Stejlbjærg syd for åen må følgelig have svinget en lille smule mod øst. Vejen kommer da ved syd for jærnbanen at løbe langs med den ved banelinien endende Rosengade til nord for denne at nå det punkt, hvor det høje land syd for åen når nærmest enden af *Vestergade*.

Mellem Østergade og Vestergade lå tidligere et tæt bebygget smalt stræde *Kattesund*, hvis nedre ende fortsatte i et lille vandløb, der løb ud til åen langs Vestergades østside — det vil sige *Vestergade* har fra Kirken og Torvegade i gammel tid ført ned til et lille udløb i fjorden, der dengang må have strakt sig mindst 5 km længere mod vest. I dette lille udløb må det ældste *færgested* have ligget.

Vejene nord for fjorden.

Enhver, der fra *Ribe* ville til et af de gamle overfartssteder over Lillebælt: Hønborg—Hindsgavl, Snoghøj—Middelfart eller Bersodde—Strib for over Fyn at komme videre til Sjælland, måtte passere *Kolding*. Terrænforholdene viser, at så godt som hele vejen er gammel oldtidsvej. Igennem Kolding har den fulgt de nuværende gader: *Nørregade*, *Laasbygade*, *Adelgade*, *Markdannergade*, skråt over ladegården til *Fredericiagade* og videre ad *Fynsvej*, alt når man benytter de nugældende gadenavne — en ikke overflødig be-

mærkning, da Kolding vistnok har Danmarksrekord i ændring af gadenavne. Man må nødvendigvis sidde med både ældre og nyere kort foran sig, når man vil undgå at fare vild under læsningen af ældre skrifter om byen, idet samme gadenavn tid efter anden har været brugt om helt forskellige gader.

Nørregade fortsætter de gamle veje fra Ribe og Vejle ind til byen, og ender ved et engdrag, *Skidensig*, som mod øst fortsætter i Slotssøen. I dette engdrag ligger 2 bakkeøer, en mindre vest for slotssøen, på hvilken St. Jørgensbjerg hospital har ligget siden 1558. På den større syd herfor liggende bakkeø hedder gaden *Laasbygade*, tidligere også skrevet *Losby- og Lusebygade*.

Syd for denne bakkeø ligger en meget større bakkeø eller rettere halvø, der falder i 4 tydeligt afgrænsede dele: de 2 høje banker *Slotsbanken* og den noget lavere *Staldgårdsbanken*, indbyrdes skilt ved en lavning, *St. Nikolaj-kvarteret* syd for de 2 banker, og den vestre bys område, der ved en tidligere grøft mellem *Vestergade* og *Skolegade* (tidligere *Sviegade*), skellet mellem skolen og kirken, og *Hyrdestræde*, er skilt fra det område, hvor den ældste landsby lå, og som mod vest fortsætter sig i et endnu højere bakkeparti, der vesten for *Skidensig* og *Præsteeng* står i forbindelse med ådalens eller fjordens høje bakkesider.

Fra det sted, hvor *Laasbygade* rammer skillelinien mellem de 2 bydele, hedder den gamle vejlinie *Adelgade*. Den går forbi *St. Nikolaj kirke* og *Axeltorvet* og må oprindeligt have fortsat over *Staldgårdsbanken*, hvorover vejen dog var afbrudt i slottets storhedstid. Vejen fortsatte både før og nu i *Fredericiagade*, som danner mølledæmning for Slotssøen og som mindst en gang har været forhøjet for at skabe større faldhøjde

for *Slotsmøllen* syd for dæmningen, nemlig dengang da søens tilløb forøgedes ved at bækken gennem Marie-lund øst for »forværket« førtes over til Slotssøen gennem engen *Skindborglykke*, nu Dyrehavegårds eng.

Lidt syd for Laasbygade går en gade i forlængelse af Adelgade. Den hedder *Blæsbjerggade*, skønt gadens østlige ende går lavere i terrænet end Laasbygade. Ved nuværende Borgergade svinger den mod nord og fører nu gennem et retvinklet knæk og Laasbystræde op til Laasbygade, men det er let at se, at vejen oprindeligt har gået op over bankens højeste punkt — hvoraf antagelig navnet — og i en spids vinkel er stødt sammen med Laasbygade og over Skidensig fortsat lige ud i Nørregade. Også denne gadelinie må i det her skildrede løb være meget gammel.

Borgergade, der i nyere tid gik hen over konsul Grau's store teglværk, fortsætter nu med et lille knæk mod vest i Platangade til Vesterbro, men har sikkert oprindeligt fortsat lige ud, da den så rammer den gamle bro øst for Vesterbro, hvorfra den syd for åen når vejen til Vonsild ved Bellevue. Før denne vej når engkanten, krydser den *St. Jørgensgade*. Denne gade fortsætter *Rendebanen*, der også fortsætter *Helligkorsgade*. Det er altsammen nyere dannelser. Helligkorsgade er som foran nævnt hovedgaden i den søndre bydel, der først kan være anlagt efter opførelsen af Sønnerbro og efter påbegyndelsen i 1268 af Koldinghus, ligesom det må være denne bydel, ikke eventuelle huse syd for åen, der sigtes til med Huitfeldts ord om Erik glipping under 1268: »hand skal og haffue forvidet Kolding oc bygd den søndre by«.

Helligkorsgade hed tidligere *Sønnergade*. Nu bruges navnet kun om den vinkelret derpå gående gade gennem *Sønnerport* over *Sønnerbro* tværs over åen. Øst

for denne bro opstod så den ny havn, der fik navnet *Riberdyb* som vidnesbyrd om, at Kolding faktisk var Ribes udfaldsport mod øst. Vest for dette bykvarter var der længe blød bund. Her dannedes efter reformationen ved opfyldning en stor plads, hvor der afholdtes dystløb 1545 og 1548, hvorfor den gade som c. 1580 anlagdes fra enden af Helligkorsgade til *Vestergade* fik navnet *Rendebanen*. Den skaffede Vestergade en ganske tilsvarende forbindelse med Sønderbro som Østergade havde gennem Helligkorsgade, og må være ført noget syd for den oprindelige forbindelse fra den vestre by til det gamle færgested ved Vestergade. Den ny gade kan imidlertid ikke, som det vil fremgå af det følgende, have båret navnet St. Jørgensgade før en rum tid efter 1247.

Vejliniernes forløb nord for fjorden klarer også spørgsmålet om, hvor det pågældende områdes tingplads lå, dengang det nuværende herredsnavn opstod. Det skrives nu *Brusk* herred, men det er opstået af et ældre *Broskov* herred, da det f. ex ²⁸/₁ 1329 findes stavet *Brosscog*, og af og til yderligere findes forkortet til *Bro* herred.

Der må være forbindelse mellem dette navn og den ældste bro over Kolding å. Denne lå øst for den gennem hele den nyere tid ofte omtalte *Sønderbro*, omtrent 30 m øst for nutidens *Vesterbro*, og tilhører altså helt og holdent tiden før den vestre bys afbrænding 1247.

Denne sammenhæng er allerede gjort gældende i *Danske Atlas v* (1769), 179, og synes så indlysende, at den er tiltrådt af de fleste. I *Danske stednavne 8* (1944), 143 er sammenhængen dog afvist med den begrundelse, at navnet *Broskov* er knyttet til en ager nord for landsbyen *Gravens* i Ø. Starup sogn, og at

markbog 1683 tæt i nærheden nævner en *Brusche bech* »Brusk bæk«. Afvisningen kan imidlertid ikke stå for en nærmere prøvelse.

I den fortegnelse over Jyllands sysler og herreder, der 1231 benyttedes til en opgørelse over rigets ejendomme, og som kan vises at være nedskrevet c.₂1160, findes egnen omkring Kolding betegnet som *Almundæ heret*, og det er let at se, at dette herred også omfattede det senere Elbo herred. Nu ligger dette sted meget dårligt for beboerne i Elbo herred, og da navnet meget ubekvemt falder sammen med sysseltingets navn, så synes den naturligste forklaring at være den, at tinget forud for dette tidspunkt er flyttet bort fra Kolding og lagt ud til sysseltingpladsen. Ifølge vejlinierne synes tingstedet kun bekvemt at kunne have ligget i nærheden af Kolding.

Ifølge Svend Aakjærs noter til 1231-fortegnelsen »Kong Valdemars jordebog« (1939), 71 synes herredstinget til forskellig tid at have været holdt i Harte, Eltang, S. Vilstrup, Herslev, Viv, Fredsted og Ø. Starup. Det har altså været ualmindelig omskifteligt og ikke til at holde rede på uden ved at bibeholde navnet Broskov eller Brusk herred. Da dette navn må være yngre end bro og by, må det regnes opstået, dengang Elbo herred udskiltes, hvilket kan regnes at være sket under den store udvikling, der fandt sted efter Holstens erobring 1201. Man har da, hvis ikke navnet *Almunda heret* simpelthen skyldes en fejl, igen flyttet tinget tilbage, ikke til dets gamle beliggenhed, der må have været på jord, som ved denne lejlighed blev lagt ind under byfreden, men i en tingskov nær broen, altså nordvest for den 1247 nedlagte bydel, rimeligvis hvor senere konsul Graus teglværk lå. En beliggenhed der forklarer nemlig fortrinligt, at der var dobbeltvej

nordvest ud af byen, *Låsbygade* og *Blæsbjerggade*, ligesom dette må have været stærkt medvirkende til, at byens 4. borg, som det vil fremgå af det følgende, kom til at ligge ude ved Låsby. Og det var først efter denne bys nedlæggelse og Låsbybebyggelsens opståen, at man blev nødt til at flytte herredstinget udenfor byens område.

Byprospektet fra 1588.

Dette berømte prospekt, der findes gengivet i alle større beskrivelser af Kolding, må regnes udført efter bestilling af hertugdømmernes kunstforstandige og interesserede statholder *Henrik Rantzau* (1529—1599), der til et værk om de Rantzauske borge fik overtalt Europas dengang mest berømte bytegner, *Franz Hogenberg* (c. 1530—1596?) til at komme herop for at udføre tegningerne. 1588 lod han Hogenberg tegne Jellingmonumentet, og 1589, 5. juni, tegnede Hogenberg »Frederik ij's ligbegængelse«, der udkom i stik både 1589 og 1593.

Byprospektet over Kolding er for den centrale dels vedkommende et aldeles fremragende arbejde. Man kan uden vanskelighed finde Koldinghus, staldgården, vindebroen derimellem, kirken, torvet, gaden op til staldgården. Videre Torvegade, med Vestergade og Østergade gående skråt fra hinanden ned mod åen, hvor de forenes ved Rendebanen og Helligkorsgade for midt imellem at føres over *Sønderbro* syd ud, og til havnen (*Riberdyb*) øst for broen. Og tid efter anden er flere og flere enkeltheder blevet erkendt at være rigtige.

Yderkanterne er noget fortegnet, men ikke mere, end at man let kan finde ud af, hvad det egentlig er, der vises. Bedst går det mod øst, hvor man ser »for-

værket«, der som foran nævnt må fortsætte den ældre *Skindels-* eller *Skinkelsborg*, indtil denne som avlsgård flyttedes op i den på prospektet viste »Thiergarten«, hvor den fik navnet *Dyrehavegård*; videre kongens private vej sydud med vindebro over åen, så han kunne undgå at køre gennem byen, lige ved siden af den nuværende *Munkegade*, der få år tidligere må være udlagt af klostergrunden. 1574 besværede borgerne i Kolding sig nemlig til kongen over, at den østre vej, der gik fra slottet til Kolding by og som bønderne plejede at passere, var blevet lukket. Bønderne skulle derfor drage gennem Laasby ind til byen, og dette mente de ville skade dem, idet bønderne ville sælge deres varer i Laasby, før de kom ind til byen. Kongen befalede da, at bønderne skulle føre deres varer på Axeltorvet, og der afhænde dem. Hvis købere eller sælgere handlede mod kongens befaling skulle de straffes.

Kongens befaling manglede ikke noget i tydelighed, men en omvej helt omkring Slotssøen var så stor, at et sådant forbud blot kunne få den virkning, at bønderne ikke tog til staden. Da de yderligere fik endnu længere omvej, når de ville ud over Sønderbro, idet man ikke kan regne, at de fik lov at benytte kongens private bro, så var der ikke andet at gøre end c. 1580 at anlægge *Munkegade* og *Klostergade*, så vejen fra Fyn fik god forbindelse med byen og *Sønderbro*.

Også mod vest blev klostergrunden beskåret ved anlæg af *Persillegade*, nu *Slotsgade*, hvis vestside blev bebygget op til bagsiden af bebyggelsen i *Østergade*, mens østsiden blot blev brugt til et hegn omkring den tiloversblevne grund af klostergrunden. Den blev brugt til have for slottet, og det var for at få uhindret adgang fra Koldinghus til denne have, at den gamle vej-

forbindelse over Staldgårdsbanken var blevet afbrudt som nævnt i borgernes klage fra 1574.

Forbindelsen med slottet bevarede ad den gamle vej, som dog ved staldbygningernes opførelse blev noget forlagt. Da vejen efter slottets brand atter åbnedes for gennemgående færdsel, kunne den ikke genvinde sin gamle betydning. Den gik op og ned og havde knæk, og jærnbansens anlæg medførte, at der senere fra stationen førtes en ny vej over klostergrunden til Axel-torvet-Torvegade, den nuværende *Jærnbangade*, fra hvilken der blev direkte adgang til *Fredericiagade* og de fra denne udgående landeveje.

Den omhu og nøjagtighed, hvormed 1588-prospektet har behandlet byen, gør det naturligt omhyggeligt at undersøge, hvad det oplyser om forholdene i vest. Det viser et ikke ubetydeligt antal bygninger, som man på forhånd er tilbøjelig til at tro ligger spredt over hele det areal, hvor den ældre by i vest lå inden 1247. En nærmere analyse af prospektet viser dog, at dette kun er tilfældet i prospektets baggrund, men ikke nede ved åen. Den længst til venstre viste bro kan ikke være rester af den i det foregående nævnte ældre Vesterbro. Den må have ligget udenfor det på prospektet viste område.

Det første man kan fastslå er, at den på Brandorffs og Sigurd Hansens kort i 1 : 6000 viste gamle skelgrøft mellem *Vestergade* og *Skolegade*, ikke mere kan spores. Den må ligesom den nederste ende af det vandløb, som strædet Kattesund endte i, være helt opfyldt. Skolen ligger imidlertid rigtigt i forhold til dette skel, ret ud for St. Nikolaj kirke. Prospektets vej vest for skolen må derfor være den tidligere *Sviegade*, nu *Skolegade*, og svinger som denne i den sydlige ende krumt ned mod åen.

Mellem denne gade og en anden, der må være nuværende *Provstegyde*, er vist en større bygning med have ned mod åen og gårdsplads mod nord, i hvis indhegning er indtegnet en port. Fra haven kan man gennem en mindre port komme ned til åen, og her er vist et fiskehus op til en lille skibsbro. Dette må være en anlægsbro for provstegården, der åbenbart har dannet østgrænsen for den ældre bys anlægsplads ved fjorden eller åen. Nord for gårdspladsens port er vist en åben plads, der omtrent når op til nuværende *Katrinegade*, hvor den fortsætter i en gade mod nord med rækkehuse på vestsiden i nærheden af nuværende *Langelinie*.

Den vest for disse rækkehuse viste større bygning er kaldet *Blæsbjerg*; det har ligget på sydsiden af *Blæsbjerggade*, hvis nærmere løb dog er fortegnet, hvilket også er tilfældet for *Laasbygades* vedkommende. Men man kan tydeligt se bebyggelsen langs denne gade, og nord for gaden er ved *Hospitalsgade* vist et *hospital*.

Dette, der også kaldes *St. Jørgens hospital*, og som endnu delvis eksisterer, er oprettet 1558 for at fortsætte den i 1543 nedlagte *St. Jørgensgårds* virksomhed. Det forbavser derfor noget, at en bygning vest for provstegården i 1588-projektet er betegnet som *St. Jørgensgaard*. Men naturligvis, en af denne i 1543 nedlagte stiftelses bygninger kan nok have eksisteret endnu i 1588. I hele den lange tid efter branden 1247 kan stiftelsen også have ligget her, og den må, som det fremgår af navnet *St. Jørgensgade*, have ligget her en tid lang, da gaden ellers ikke havde fået dette navn.

Før 1247 kan den ikke have gjort det, ti i *St. Jørgensgårdene* behandlede smitsomme sygdomme, herunder spedalskhed, og de blev derfor altid anlagt

udenfor de egenlige byområder. Nu er der i nærheden af det viste sted fundet betydelige rester af en kirkegård. Den har man naturligvis henført til St. Jørgensgård, men det kan ikke være rigtigt. Kirkegården må have været knyttet til denne bydels kirke, og St. Jørgensgård er efter 1247 flyttet herved, fordi den her har kunnet udnytte kirkegård og de rester af kirken, der må regnes at være blevet tilbage efter branden, mens den ældre St. Jørgensgård helt er gået op i luer. Denne har sandsynligvis ligget i nærheden af nuværende Kathrinegade, idet man, hvis jeg forstår de offentliggjorte ikke videre tydeligt stedfæstede udgravningsberetninger rigtigt, også her har fundet rester af en kirkegård.

Længere mod vest strækker byprospektet fra 1588 sig ikke nede ved åen, så det gamle byområde her har øjensynligt været fuldstændig ubeboet i nævnte år. Der er derfor intet mærkeligt i, at vor tids *Platanegade*, nu *Vesterbrogade*, ikke fortsætter *Borgergade* lige ud. Den er anlagt uden kendskab til stedets ældre gadelinier. Da *Borgergades* forlængelse rammer den ældre bro øst for nuværende Vesterbro, så må *Borgergade* betragtes som en bevaret rest af den ældste adgangsvej til byen ved åen, og dette fremgår også af denne gades indløb i *Blæsbjerggade* og denne gades ældre spidse sammenløb med *Laasbygade*.

Heller ikke nuværende *St. Jørgensgade*, der fortsætter *Rendebanen*, synes at have andet med den vestre by at gøre end det foran nævnte, at den har afløst en ældre forbindelse mellem den vestre by og det ældste færgested. Retning og beliggenhed taler mest for, at den er foregået ad nuværende *Bleggaardsstræde*, men noget sikkert herom kan ikke udtales, før de hidtidige fund er blevet nøjagtigt indtegnet på et kort og sup-

plerende gravninger udført. Omfanget af de påviste kirkegårde øst og vest for Borgergade—Vesterbro-linien må kunne fastlægges med rimelig sikkerhed, og det kan ikke anses udelukket, at man en skønne dag finder rester af både hovedgade og kirkefundamenter i den vestre by.

Det er ikke overleveret, hvem denne bys kirke var indviet til. Sandsynligheden taler dog stærkt for, at det har været til den hellige *Anna*. Det er ikke usædvanligt, at kirker fra den ældste tid har været indviet til hende, således kirken i *Vonsild* syd for Kolding. Og når man må regne med, at St. Nikolaj kirke er ombygget med mursten o. 1250, så må det have været et hovedmotiv, at kirken efter nedlæggelsen af byen i vest måtte gøres så meget større, at den kunne gøre fyldest for begge sogne. Den ny murstenskirke blev derfor planlagt som korskirke. Den nordre korsarm blev imidlertid først bygget c1575 for midler stillet til rådighed af kongen og kirkens store velgører, *Caspar Markdanner*. Til at begynde med opførtes kun den søndre korsarm. Den fik navnet *St. Annas kapel*, og deraf har man med stor sandsynlighed lov at slutte, at den nedlagte kirke, hvis menighed den blev bygget for at optage, var viet til *St. Anna*.

Byens tredjeældste borg.

Det er allerede nævnt, at en by ikke kan regnes at have været til, uden at den har haft en borg, og det vil derfor være af betydning for den i det foregående givne fremstilling, om man kan vise, hvor byens ældste borg har ligget.

Det første man her kan sige er, at byen i vest ikke kan have været skærmet af *Schindel-* eller *Skinkel-*

borg,¹⁾ der kun har haft existensberettigelse i den korte tid, hvor hertugerne gjorde krav på Kolding og flere gange havde den i sin magt, altså i tiden 1247—1268. Borgen må have ligget væsenligt nærmere ved den vestre by.

En beliggenhed på Slotsbanken kan ikke anses helt udelukket, men forbindelsen herfra til byen i vest er så ringe, at man ikke tør regne med denne mulighed, før der kan føres arkæologisk bevis for, at der på Slotsbanken har eksisteret borg tidligere end slotsanlægget fra 1268. Og dette så meget mindre, som der findes tydelige spor af en borg i vest.

På 1588-prospektet er yderst i Laasbygade vist en høj 2-etagers bygning med vindfløje på begge gavle smykket med store fugle. Tegningen efterlader ikke megen tvivl om, at denne bygning må være det St. Knuds gildes hus i Laasby, som gildet 1484 solgte til sognepræsten i Eltang, dog med ret til tilbagekøb.

Der er ikke noget mærkeligt i, at præsten har købt det til at bo i, heller ikke noget mærkeligt i, at St. Knudsgildet har afhændet det. Det må derimod siges at være mere end mærkeligt, at St. Knudsgildet overhovedet har haft et stenhus så langt udenfor den by-

¹⁾ Denne borg må have sit navn, fordi den, som Duborg i Flensborg var bygget af ridderen Jens Due, har været opført af en mand af slægten Skinkel, der stammede fra Gettorf i Dänischwold. Efter slottets anlæg i 1268 gik navnet over til en gård i Stenderup sogn, hvorfra det hertugelige gods, der var lagt ind under borgen, længe blev bestyret. Den noget uventede overgang fra Skinkel til Schindel eller Schinder skyldes vistnok påvirkning fra slægtsnavnet Schindel, eller håndværkerbetegnelsen schinnder. Det er uheldigt, at navnet ikke findes optaget i Vejle amts stednavne under Kolding, blot fordi det opfattes som marknavn. Navnet forekommer i formen Schinderborglykke i Brusk herreds tingbog 10/2 1661.

Gården i Stenderup sogn omtales i Vejle amts stednavne (1944), 157 og 171. Gården blev i 1407 skødet til dronning Margrethe. 1442—1580 omtales Skinkelsborg len.

del, hvor gildet havde sin virksomhed. Det var i alle danske byer det fineste gilde, købmandsgildet, det gilde i hvis hænder bystyret lå, lige til dette i 1200-årenes slutning gik over til et valgt råd med rådmænd, på latin *consules*, fra 1300årenes midte sædvanlig med 2 borgmestre, på latin *proconsules*, i spidsen som sideordnede ledere af rådet — i store byer 4, og i meget små byer undtagelsesvis kun 1, hvorved den gensidige kontrol, der var den bedste side ved nyordningen, ikke rigtig kom til orde.

Udviklingen var forskellig fra by til by, og i flere byer beholdt St. Knudsgildet eller detses oldermand en afgørende indflydelse på valget af rådmænd. Også i Kolding var dette tilfældet, som det kan ses af de ældste forekomster af byens segl. I et brev fra c. 1285 fundet i Lübeck, forsegler *advocatus et consules ceterique meliores in Kalding* »byfoged, rådmænd og øvrige bedstemænd i Kolding« med et segl, der over bølger viser en flyvefærdig venstrevendt ørn på en høj til venstre for en blomstrende plante, vistnok en lilie.¹⁾ Omskriften:

+ SIGILLVM : S' KANVTI : DE : KALDING :

viser, at seglet er St. Knudsgildets segl, skønt rådet allerede da var indført. I segl fra 1421, 1524 og 1536 udført med en stamp, der endnu er i behold, lyder omskriften:

+ S' CIWITATIS : IN : KAALDYNG

Seglet er altså nu blevet byens, men med en omskrift, der er forkert, i det det måtte hedde: *S. ciwium*

¹⁾ Blomsten eller lilien blev senere opfattet som en lind, muligvis som følge af den stærkt formindskede gengivelse i seglet fra 1555: Kolding iij med diameter 32 mm. I 1500 årenes slutning blev der digtet både på dansk og latin om linden og i byens yngre segl er »linden« blevet stadig mere og mere løvrig.

in Kaaldung eller *ciuitatis Kaaldungensis*. Figuren er den samme som i det ovenfor nævnte segl, omend i lidt ringere udførelse. Svarende til, at seglet nu klart er blevet byens, har man fra omtrent samme tid et gildesegl visende St. Knud tronende med omskriften:

+ S' : DE CONVIVIO : SANCTI : KANVTI : DE : KOLDIG

Eller med andre ord, seglet med ørnen og blomsten må være givet byen før rådsforfatningen indførtes, og da dette skete i 2den halvdel af 1200årene, så må seglet sikkert henføres til c₂1205, når der kan anføres gode grunde for, at *Varde* har fået byseglet c1202, *Aabenraa* c1209.

Denne tidsfæstelse af seglet viser yderligere, at når Christiern j i sit privilegiebrev af 1452 taler om »vore forfædre, Valdemar, Erik og Christopher«, så har han nok tænkt på Valdemar ij (c₂1205), Erik glipping (1268) og Christopher ij (1321), i hvis bevarede brev fra 1321 der da også henvises til privilegier givet af »vore forfædre«. Erik glippings byudvidelser forudsætter sådanne, så det må anses for lige så usandsynligt, at der skulle være tænkt på den *sønderjyske* hertug Valdemar 3, hvis brev af 1327 er i behold, som at der med Erik skulle være tænkt på Erik ploppenning, der afbrændte byen i 1247.

Angående tidspunktet for rådets indførelse kan siges, at det efter al sandsynlighed er sket senere end ²⁰/₂ 1252, hvor Ribe fik rådmænd sideordnet byens oldermænd, og tidligere end ¹⁶/₈ 1284, hvor Flensborg fik rådmænd samtidigt med en helt ny for byen gældende stadsret.

For Koldings vedkommende må man regne, at der skete det samme, som vi indirekte kan slutte for Horsens' vedkommende, nemlig at byen modtog Slesvigs

ældre stadsret fra c₂ 1190. Den overførtes nemlig 1307 til Æbeltoft gennem en endnu bevaret afskrift, der selv angiver sig at være taget efter den stadsret, de havde i Horsens. Man kan altså regne, at overføringen er sket på Erik glippings tid c 1268 — jævnt før det om privilegierne oplyste, og at rådet først indførtes i Ribe ved stadsretten af $2\frac{2}{6}$ 1269.

Det må videre siges, at nutidens tvivl med hensyn til de gamle fortællinger om, at byens borg tidligere hed Ørnsborg eller Arensborg er uberettigede. Dette navn findes allerede i teksten til byprospektet fra 1588, og kan naturligvis ikke afvises, fordi samme text forsøger at forklare navnet Kolding af byseglet. Alle gamle segl er talende segl, ørnen i seglet støtter betretningen om, at borgen har heddet *Ørnsborg*, og blomsten eller lilien giver udtryk for, at byen c₂1205 var en dobbelthby, dels den gamle by i vest, dels den til by omdannede landsby i øst, hvis mærke måske er valgt, fordi der her allerede før slottets og klostrets tid fandtes et særlig anerkendt haveanlæg.

Det er følgelig naturligt at regne, at de på vindfløjene i 1588-prospektet viste store fugle har forestillet ørne, og at St. Knudsgildets store stenhus udenfor Laasby er den *Middelborg* eller *Arnsborg*, der er gået forud for Abels og Kristoffers *Skinkelsborg* fra c1248. Sikkert er, at gildet ikke kan have haft nogen interesse af at opføre denne bygning på det sted den lå, og heller ingen interesse har haft af at beholde den — ja man kan vist endog sige, at når de har afhændet den til en præst, så har det været til en ringe pris, og kan opfattes som udtryk for, at gildet lige modsat var interesseret i at komme af med bygningen. Gildets erhvervelse af bygningen kan derfor kun betragtes som noget, det har været tvunget til at gå frivilligt

med til, har været en del af det, som gildet måtte yde som hjælp til opførelsen af Abels borg, Skinkelsborg.

Bygningen, der i sin størrelse og form minder om det ældste Nyborg slot, kan ikke være ældre end 1200årenes begyndelse. Dette stemmer med, at først ved den tid har der været mening i at lægge en sådan bygning udenfor Låsby, nemlig på det sted, hvorfra færdselen både til den vestre og den østre by samlet kunne kontrolleres. Man kan yderligere sige, at det er netop denne beliggenhed af borgen, der gjort det naturligt at flytte retterstedet fra *Stejlbjærg* syd for åen til det senere *Stejlbjærg* eller *Galgebjærg* nord for Låsby.

Og nu har man også forklaring på navnet *Låsby*, tidligere *Luseby*, et navn, der også forekommer i Vejle og andetsteds. Det kan ikke, som mange har villet det, have været en landsby, ti man kan ikke finde en anvendelig afgrænsning af jorden mellem *Luseby* og *Kolding*. Nej, *Luseby* er navnet på den bebyggelse, der senere er opstået på den nævnte borgs grund nøje svarende til, at man i reformationstiden møder benævnelsen *Ramsherred* som benævnelse på bebyggelse på tidligere slotsgrund og endnu tidligere som det vil fremgå af det følgende møder betegnelsen *Kattesund* for det samme begreb. Navnet *Luseby* er i sin nedsættende betydning nær beslægtet med *Kattesund* og den betydning, man ofte har tillagt benævnelsen *Ramsherred*.

Ørnsborg har naturligvis afløst et ældre borganlæg. Dette kan ikke have ligget udenfor Låsby, både fordi en beliggenhed der forudsætter, at både vest- og østbyen på denne borgs tid havde en forholdsvis anseelig størrelse, og navnlig fordi det inden Venderkampenes ophør, ja sikkert inden Holstens erobring

1201, må anses utænkeligt, at man fjærnede borgen så langt fra den by, den skulle væрге, og fra den å og fjord, som skibsfarten til byen førtes frem over.

Ørnsborg hører altså sammen med den ny udvikling af byerne, der fandt sted i tiden nærmest efter denne erobring, og kan først regnes opført noget senere end tiden for byens ældste segl. I modsat fald ville bygningen sikkert være vist i seglet.

Byens ældste storgård og borg.

Klostret, hvis have i slottets tid hindrede færdselen fra øst, er grundlagt 1288 »i en gård og et kapel«, som ridderen *Henrik Dulmer* ejede på *Dueholm*, og som han gav til oprettelsen af et gråbrødrekloster, som han selv indtrådte i. Denne grund kan af jordbunds-kortet 1 : 6000 ses for en stor del at have bestået af opfyldt fjordgrund op til en kærne kaldet *Dueholm*, der betyder »den bløde holm«, således som det klart ses på Mors, hvis bekendte kloster *Dueholm* kloster lå på en lav opfyldt holm overfor byen *Nykøbing*, der blev anlagt på den nærliggende *Hartholm*, »den hårde, faste holm«.

Ejendommen må imidlertid tidligere have haft et betydeligt større omfang. Den må for at kunne drives som landbrug have omfattet *Staldgårdsbanken*, og videre al den jord, som senere lå under *Dyrehavegård*. Da denne sidste jord må være taget fra gården, dengang *Skinkelsborg* blev anlagt 1247, og *Staldgårdsbanken* skåret fra, da *Koldinghus* påbegyndtes 1268, så er *Henrik Dulmers* fromme gave i 1288 let forklarlig — han havde ikke stort andet at gøre, når han ønskede at leve sine sidste dage uden at komme i klemme mellem hertug og konge, som det kendte lille dyr, der skal knækkes mellem neglene.

Den oprindelige gård må have ligget lige øst for Axeltorvet, og den kan kun lidt efter lidt have fået grundene i fjorden opfyldt og dyrket som have. Den har altså helt kontrolleret færdselen på oldtidsvejen gennem Kolding, og har ligget netop på det sted, hvor man på forhånd ville vente, at byanlægget c 948 var blevet lagt, om ikke denne ejendom havde hindret det. Den må altså have været ældre end c 948, og man kan da videre med stor sandsynlighed sige, at gården ved kong *Skjold's* erobring af Danmark 451 AD er blevet Koldings *-levgård*, ti der findes ingen *-levby* lige i nærheden af Kolding, hvad man på forhånd venter. Der findes yderligere heller ikke noget *-um* lige ved Kolding, hvad man også venter, så man kan med stor sandsynlighed gå ud fra, at gården ved Axeltorvets østre side har været først et *-um* og senere et *-lev*, og at det er denne storgårds existens, der har tvunget kirken fra c 948 og den ved kirken opståede by ind bag Kolding, lige til denne vestre by efter branden 1247 blev slået sammen med den af landsbyen Kolding opståede østre by.

Et indirekte vidnesbyrd om denne opfattelses rigtighed har man i efterretningen om, at gården i 1288 havde kapel, og da lå på Dueholm. Det har den fået af nøjagtig samme grund, som c 1028 fik indbyggerne i Kolding til at indvi deres helligdom til de skibsfarendes værnehelgen. Kongen har villet have sin part af skibsfartens indtægter, og flyttede af samme grund gården ud på Dueholm for at være nær ved vandet.

Man kan mod denne tolkning ikke fremføre, at gården 1288 var i ridderen *Henrik Dulmers* besiddelse, ti også i Horsens var det en ridder *Niels Mandrup*, der i 1261 indenfor byens grave afstod grund til oprettelsen af et Gråbrødrekloster, og denne grund

kan vises at have været den tidligere kongsgårds plads, inden denne flyttedes udenfor byens område.

Forholdet må være det samme i Kolding. Det har i sig selv sandsynlighedens præg, og det kan bevises gennem existensen af den i Kolding nu forsvundne gyde *Kattesund*. Den nævnes allerede 1456, er på 1588-prospektet vist som en smal gyde, der gik fra Østergade til Vestergade, omtrent midtvejs mellem Axeltorvet og åen, og er endnu i Danske Atlas 1768 vist på same sted. Den har haft afløb i et mindre vandløb, hvis udløb i åen ovenfor er vist var stedet for det ældste færgeri over fjorden, senere åen, og den må opfattes som rest af det løb i fjorden, der i sin tid skilte mellem Slotsbankerne og Dueholm.

Om betydningen af gadenavnet *Kattesund* er der i årenes løb skrevet ikke så lidt. Tilsyneladende volder ordet ingen vanskelighed: *sund* er betegnelsen for et stykke hav, der forbinder 2 større havområder, som *Øresund* mellem Østersø og Kattegat, *Guldborg-sund* mellem Falster og Lolland. Forleddet ligger det nær at sætte i forbindelse med dyret en »kat«, eventuelt med dette ords særlige militære betydning som et led i en bys forsvar, et sted til opstilling af kasteskyts, og efterleddet, der, når ordet bruges som gadenavn, må være brugt i overført betydning, kan tænkes brugt som betegnelse for en smal eller tætbebygget gade.

Spørgsmålet er imidlertid ikke klaret med de nævnte betragtninger. De forklarer ikke, at navnet er brugt i så stort antal byer, som det er, og navnlig ikke, at hver gang der er givet en forklaring, der synes at passe godt for den by, den fremsættes for, så er det uhyre let at finde en by, for hvilken den ikke gælder.

I *Slesvig* og *Nakskov* ligger *Kattesund* op til byens mur eller grav; der kan den militære betydning passe,

men den lader sig ikke bruge i *Flensborg*, hvor Kattesund var en smal, nu nedlagt gyde mellem hovedgaden og S. Nikolaj kirkegård. Der kan det være rigtigt med den smalle gyde som i *Kolding*, men engang var denne gyde hovedgaden, og i *København* var Kattesund hovedforbindelsen fra den ældste del af byen ned til stranden. For at gøre billedet endnu mere broget, i *Königsberg* er Kattesund en kort kanal eller havnebassin tværs på byens ældste havnekanal.

I den lille by *Nysted* bag Lollands sydkyst er der også et Kattesund. Af en redegørelse for byens tilblivelse og ældste historie, der er fremkommet i Lolland-Falsters historiske samfunds årbog 1951, kan navnet ses dér at gælde en bebyggelse, der har hørt ind under byens ældste kongsgård Vantore. Denne afløstes af *Ålholm*, og i de holstenske grevers tid blev byens borgere vornede under *Ålholm*. I 1405 gav kongen borgerne frihedsbrev, og dette kom efter brevet lydelse til også at omfatte »det stræde«, som borgerne havde søgt om frihed for. Dette stræde kan ikke være noget andet end *Kattesund*.

Navnet må altså betegne en bebyggelse, der oprindeligt har skattet under kongsgården, ikke under byen, akkurat som tilfældet senere var med de bebyggelser, der er betegnet *Ramsherred* eller endnu senere med *På slotsgrunden*. Ordet har i borgerskabets øren haft en stærkt nedsættende betydning, beboerne langs *Kattesund* har ikke været rigtige borgere, men tjenere under kongens gård. Med efterleddet er altså betegnet den gyde, beboerne boede langs med, og i forleddet er det da rimeligt at se en afledning af ordet *kod*. Dette ord lever videre i en del stednavne, som *Koldekot* »det kolde fattige sted«, i sønderjysk *kådner* »husmand«, og i vort *hytte*.

Lydændringen *k-h* viser, at ordet må gå tilbage til førgermansk tid, og det kan da også betegne den ældre undertvungne befolknings boliger i modsætning til de ny herskerfolks. Heraf følger da videre, at det er samme ordstamme, vi har i betegnelsen af Østersøen og Kattegat som den af de skandinaviske øer opfyldte *Sinus Codanus*, en betegnelse, der må gå tilbage til *Pytheas* (346 BC), og at det er denne betegnelse, der lever videre i vor tids *Kattegat*. Forleddet i dette navn kan ikke have noget med hverken dyret *kat* eller fæstningsudtrykket *kat* at gøre, og det kan ikke, som man almindelig ser anført, være afledet af hollandsk *het kwaade Gat*, »den slemme indsejling«, hvor ordet *kwaad*, »slem«, hænger sammen med højtysk *kot* »snavs« (G. Schütte, jvnf. Kluge: Etymol. Wörterbuch), for Kattegat er ikke et hav, der med nogen- somhelst fornuftig begrundelse kan betegnes som slemt eller snavset. Men der er naturligvis den forbindelse, at både højtysk *kod* »snavs«, og hollandsk *kwaad* »snavset« er direkte afledet af det gamle ord *kod*, hvis betydning af noget fattigt og ringe endnu er bevaret både i *kåd*, »husmandssted«, og i »hytte«.

Da Koldings »Østergade« ligger op til den senere klostergrund, så har Koldings Kattesund altså været en bebyggelse, der har hørt under kongsgården, og som efter gårdens flytning ud på Dueholm strakte sig fra dette sted langs den sidste rest af fjorden nordenfor holmen til det ældste overfartssted.

Bebyggelsen langs dette færdselsled forsvandt tilsidst helt. Det er der slet ikke noget mærkeligt i, ti dets betydning svandt, da der opførtes bro over åen, først Vesterbro, senere Sønderbro, og bortfaldt helt, da borgen helt flyttedes bort fra dette sted, så strædet efter den tid blot var et fattigkvarter.

Byens navn.

Det foran oplyste har i mindre grad handlet om den jubilerende kirke end om landsby, by og borg ved det gamle overfartssted over fjorden. Det har imidlertid været nødvendigt at fremdrage de nævnte kendsgerninger for at underbygge den i indledningen antydede mulighed, at St. Nikolaj kirke fortsætter et gammelt hedensk vi.

Resultatet er faldet positivt ud, og det kan let ses, at det herefter vil være muligt at give en ganske anderledes fyldig fremstilling af Koldings historie i tiden før 1200, end man af de hidtidige fremstillinger har anset gørligt.

Det skal ikke forsøges nærmere uddybet her, men inden de vundne resultater opstilles i en kronologisk oversigt, vil det være naturligt at søge svar på spørgsmålet, hvor gammel kan den hedenske helligdom have været?

Det må regnes almindelig fastslået, at ændringen af klima og levevis ved jernalderens begyndelse var så stor, at man først ved den tid kan regne de nuværende landsbyer opstået. Bebyggelsen i bronzealder og yngre stenalder må regnes lidet stationær — man drev ofte svedjebrug, hvilket krævede hyppige flytninger af befolkningen, og man drev megen jagt, hvilket krævede større områder til rådighed, end det man i jernalderen nøjedes med som en enkelt landsbys tilliggende.

Alligevel på enkelte steder har der altid været bebyggelse, nemlig på de steder, hvor man måtte vade eller færgе over vandløb eller fjorde. Og dér må der have ligget faste helligdomme, så længe der på stedet har boet en agerdyrkende befolkning. Dette har tydeligt kunnet påvises ved hjælp af vejlinierne

gennem Lyngby på Sjælland og Varde i Jylland. I de to her nævnte vadesteders navne kan med rimelig sandsynlighed regnes oprindeligt at have indgået navnet på stedets åringsgudinde, *Ludkona* i Lyngby, *Var* i Varde, og spørgsmålet er da, om en lignende forklaring ikke også er den der må gives for navnet Koldings vedkommende?

Dette navns tolkning har som bekendt voldt store vanskeligheder. Et utal af forklaringer har været forsøgt; de fleste er, utvivlsomt med rette, blevet afvist af vor tids sprogvidenskab, der som forklaring har samlet sig om følgende: navnet er en *-ung* afledning, uden anden betydning end, at det drejer sig om navnet på et sted, hvis forled er dannet af ordet *kald*, nu *kold*, og hvis efterled ved analogidannelse er gået over til *-ing*.

Rektor Georg Bruun forklarer dette nærmere med følgende ord: »Gamle danske stednavne er nøgterne, korte og knappe. Det er let forståeligt, at en befolkning ved Kolding å, hvor den kolde ågus strømmer ind fra vest, har kunnet anse »Kolding« for et karakteristisk navn for deres boplads«.

Man kan åbenbart have for let ved at forstå ting. I al rimelig erkendelses navn må der gøres indsigelse mod en sådan påstand. Kolding ligger på en sydskrænt, lunt og mere skærmet mod både vestenvind og andre vinde end de fleste steder her i landet. Den ågus, der tales om, spiller ingen større rolle, kan i Kolding ikke siges at være større eller koldere end i Vejle og Randers, snarere tværtom, og den kan slet ingen rolle have spillet, dengang navnet må regnes at være blevet til, idet ådalen da ikke var fyldt med mosekonebryggende enge, men var åben fjord. Skulle det spille rolle, måtte hver eneste landsby langs alle

vore smalle østjyske fjorde være kaldt Kolding. Denne forklaring må dog opgives, selv om den har peget på det sprogligt rigtige forhold, at når navnet c. 1300 ændredes fra *Kalding* til *Kolding*, så må der være forbindelse mellem denne ændring og at ordet *kald* ved samme tid blev til *kold*. Dette er imidlertid blot sket ved analogi og siger ikke noget om betydningen.

I Danmarks stednavne og i den af Kristen Hald fornylig udgivne bog »Vore stednavne« findes den nævnte forklaring nærmere begrundet. *Kolding* sidestilles med *Kolind*, og begge navne regnes opstået af et oprindeligt *Kaldung*, fordi en afledning med *-ing* ville give *Kælding*. Det sidste er rigtigt, og det viser, at navnene ikke kan afledes af gldansk *kaldær* »kold«.

Det går heller ikke at sige, at »da begge ligger ved bunden af fjorde, Kolind ved det nu udtørrede Kolindsund, er det en meget nærliggende tanke, at vi har at gøre med et gammelt fjordnavn«, end mindre at sige, at »en mængde købstæder er anlagt ved bunden af fjorde, men kun en enkelt, Kolding, bærer et gammelt fjordnavn (se kap. 4).«

Kolding og heller ikke *Kolind* lå, dengang de må regnes opstået, ved bunden af de fjorde, der senere fik navn efter dem, de lå ved et færgested over fjorden, langt fra dens bund, og den nævnte antagelse støttes heller ikke af, at navnet har et sidestykke i 2 sønavne *Kaldingen* i Norge og *Kollensø* (1682 Kolling sø) i Nordsjælland.

Da vejlinier og terræn viser, at der fra de ældste tider har været overfartssted ved Kolding, så er det rimeligt at tro, at stedets navn indeholder spor af det navn, det kan regnes at have haft i de ældste agerdyrkeres tid, og da er intet rimeligere end at regne, at stedet har været opkaldt efter den åringsgudinde,

den jættegudinde, som dyrkedes det pågældende sted, hvad enten man vil opfatte hende som en særlig person eller blot som et tilnavn til *Gefion*, »den gaver i overflod givende«.

Man kommer isåfald let til at tænke på den jættegudinde *Kjallande*, hvis navn er nævnt i en strofe fra c₃ 1000 af digteren Þorbjörn disarskáld, d. v. s. »Torbjörn gudindesangeren«. Strofen opremser en række jættegudinder, som er besejret af Tor og hans hammer. Deres navne må regnes at stå for ældre agerdyrkende befolkninger, der er kommet under dansk overherredømme. Strofens to første linier lyder:

Ball i Keilu kolli,
Kjallandi brauzt alla.

De handler om Tors hammer og kan oversættes:

Den i Keilas hoved runged,
Kjallanda du knuste helt.

Denne *Kjallande* ligger det nær at sidestille med et af Odins mange navne, nemlig *Kjalarr* »kælketrækkeren«, som ifølge et kvad af Þord Sjareksson fra c₃1025 langt tidligere har været overtaget af Vanernes eller Skythernes gud Njord. Det må da yderligere regnes som en mulighed, at navnet skal tolkes som »den kølbyggende?«, et navn, der ville passe fortrinligt til en gudinde for en ældgammel helligdom ved et overfartssted.

Megen forskning skal dog gennemføres, før man med blot rimelig sikkerhed kan sige noget sikkert om stednavnenes udvikling fra de ældste agerbrugeres tid til den tid, hvor sproget var »dansk tunge«, men som en mulighed, der ligger på linie med det, vi ved om stednavneudviklingen i Italien og andre gamle

lande, kan nævnes, at det meget vel kan tænkes, at et **Kjallande-vi* ved det store religionsskifte c₂535 AD kan være omdannet til det mere neutrale **Kjalland-inge*, hvorefter man atter over den skriftform, der møder os i de ældste skrevne navneformer *Kald-ing* er nået til nutidens navneform *Kolding*, uden at man behøver at regne med, at dette vil give **Kæld-ing*. Forleddet er ikke *kald*, og klarhed herover kan yderligere være støttet af den ældste storgårds navn, det til **Kjallande-vi* knyttede *heim*, hvis navn meget vel kan have været forkortet til et **Kjald-um* eller lignende, der klart viste forskellen, og udelukkede, at der opstod omlyd. Overgangene er ikke mærkeligere end fra **Ludkona-vi* over *Lugna-vi*, *Lugna-by* til *Lyngby* (og samtidigt fra *Lugna-tofte* til *Lund-tofte*, således som nærmere udviklet i Kongens Lyngby (1941), s. 55, 87).

Først efter reformationen gik den umiddelbare forståelse af navnet tabt, og så måtte stednavnet naturligt følge trop med ordet *kald*, dengang dette blev til »*kold*«.

Byens helligdomme.

Der er ingen grund til at tro, at dyrkelsen af **Kjallande* skal være ophørt, blot fordi ny herrefolk kom til landet. Til at betjene færgeriet har man til enhver tid haft brug for de ældre befolkninger, og har de skullet gøre arbejdet tilfredsstillende, så har man måttet lade dem beholde deres egen overleverede tro, og det sted, hvor den tilhørende gudsyndyrkelse fandt sted.

De nye herrer dyrkede ny guder på ny steder. Enkeltgravsfolket *Guti* dyrkede *Tiwaz* eller *Tir*, hvor de c₃1800 BC kom frem i Jylland, *Skytherne*, der erobrede landet c₃375 BC, dyrkede *Njord* eller *Nerthuz* på deres

storgårde på *-um*, senere afløst af *Freyr* og *Freyja* (Vaneguderne). De dem ledsagende *Eruler* og *Daner* dyrkede *Odin* og *Tor* (Aseguderne). Af dem kom *Odin* i højsædet, da *Skjold* af det gamle nordiske kongehus 451 erobrede landet i spidsen for *Had-Barder* fra *Elbegnene*. Gennem 2 slægtleds kampe lykkedes det *Danerne* c₂530 at fordrive dem — hele befolkningen måtte med i disse kampe, og så fandt der under ledelse af *Hroar* og *Hrolf krake* c₂535 et religionsskifte sted af mere gennemgribende betydning end kristendommens sejr c 1027, eller reformationen 1536.

En lang række mindre gård- og landsbyhelligdomme blev nedlagt, eller rettere slået sammen med de større til fælles helligdomme for alle landets indbyggere, sådan at de fremtidigt »sognevis« søgte de samme helligdomme. I disse var der repræsentanter for de tidligere folks guder. I højsædet sad *Tor* for de sejrende *Daner*. Ved hans ene side sad i *Jylland* som regel *Tir*, stedvis vekslede med andre guder som *Freyr* og *Odin*. Ved hans anden side sad en jættegudinde for den ældste jorddyrkende befolkning. Her kan hun have heddet **Kjallande*, der, hvis navnet betyder »den kølbyggende«, i særlig grad må have været følt som gudinde for færgeriet, og dette gør det da videre let forståeligt, at den ældste kirke i byen mod vest c948 indviedes til *St. Anna*, ikke til en mandlig helgen.

Da den ny lære helt sejrede, og fællesviet c 1028 omdannedes til kirke, fandt man det naturligt at indvi kirken til de skibsfarendes værnehelgen *St. Nikolaj*, — nu skulle bebyggelsen omkring den se at få lige part med byen i vest i de indtægter, skibsfarten bragte tilveje. Og da de 2 kirker o. 1250 blev slået

sammen til en, faldt det lige så naturligt at kalde kirkeudvidelsen for *St. Annas kapel*.

Med den viden, der i øjeblikket står til rådighed, er det ikke muligt med fuld sikkerhed at sige, at jættegudinden *Kjallande's* navn indgår i bynavnet Kolding. Det er blot en mulighed, der kan tages i betragtning. Lykkes det en dag at finde en bedre forklaring, så kan den her påpegede mulighed have sin andel deri. Men ligegyldigt om den er rigtig eller ej, så kan dette ikke ændre de i det foregående nåede resultater: at Kolding er opstået omkring et færgeri, hvis helligdom må have ligget, hvor nu St. Nikolaj kirke ligger, og som i de ældste agerdyrkeres tid har været viet til en jættegudinde, ejheller at hendes dyrkelse må regnes at være fortsat lige til alle de gamle religioner blev samlet i en ny fællesreligion c. 535AD, idet senere tiders skiftende overklasser har dyrket deres guder i den til storgården øst for Axeltorvet hørende særlige helligdom, der endnu var til som kapel, dengang klostret indrettedes.

Agerdyrkning har krævet et fast og ubrydeligt forbund mellem mennesker og guder. En af betingelserne for at få afgrøde af jorden var, at man ikke spiste alt udbyttet op, men gemte såsæd til det følgende år. Det lod sig ikke gennemføre uden en fast gudsdyrkelse. Under vekslede former har pagten herom været holdt i over 4500 år, og gennem øget indsigt og øget arbejdsdeling er udbyttet af jorden mangedoblet, så der kan leve flere mennesker end før på et givet landområde.

I al den tid har slægt efter slægt på netop dette sted tænkt over tilværelsens store undere, har overleveret deres viden og tro til de slægter, der fulgte efter. Guder har skiftet i dette lange tidsrum, og sproget har skif-

tet. Men ikke på den måde, at fra et givet tidspunkt så er det gamle hørt op og noget helt nyt kommet i stedet. Der er til enhver tid blevet meget tilbage af det, der var forud. Derfor kan det slet ikke anses udelukket, at der i byens navn skjuler sig rester af navnet på stedets ældste agerbrugsgudinde.

Om 1000 år er navnet måske et andet, men der vil sikkert altid være nok tilbage af det, de foregående slægtled efterlod sig, at man gennem tider, hvis længde ikke idag kan overskues, vil kunne tage del i vor glæde over samhørighed med de slægter, der gik forud for os, og som gennem deres arbejde, deres slid og deres glæde, gjorde de nuværende byer værd at bo i.

A f s l u t n i n g.

På grundlag af de i det foregående vundne resultater vil der kunne gives en fyldigere og rigtigere fremstilling af Koldings ældste historie, end hvad der hidtil har været meddelt herom, og endnu flere træk vil kunne vindes ved tillige at inddrage oplandets historie i billedet. Det sidste skal ikke forsøges gjort her, hvor det derimod må anses praktisk for overskuelighedens skyld at sammenfatte de vundne resultater i nedenstående tidstavle:

c₂535 fandt det religionsskifte sted, ved hvilket grundlaget for den senere sogneinddeling fandt sted. Der må i Kolding regnes opstået et fællesvi ved det gamle overfartssted. Det må have haft *Tor* i højsædet, og ved hans sider endnu en gud, vistnok *Odin*, hvis navn indgår i det nærliggende Vonsild, og en jættegudinde, der måske har heddet **Kjallande*. Det nævnte sogn må regnes også at have omfattet det nuværende N. Bramdrup sogn.

Det i sognenavnet indgående personnavn *Brami* (D. S 8, 145) kan, da torpet må have fået kirke c 1028, ikke regnes stammende fra torpets grundlægger, men fra det sted, tor-

pet udgik fra, og det er derfor sandsynligt, at kongsgården øst for Axeltorvet fra c₂455 har heddet *Bram*arlev*. Før den tid har den sandsynligvis heddet *Kaldum af et oprindeligt *Kjallandeheim.

934 blev landet besat, og det er sandsynligt, at der er bygget kirke og påbegyndt et byanlæg ved Kolding, men ethvert spor heraf er gået tabt. Det har snarest været anbragt tæt vest for det gamle overfartssted, hvor det er let forståeligt, at ethvert spor er gået tabt, siden det ældste byanlæg fra c 948 blev lagt netop der.

947 blev kong Harald besejret og fik landet fritaget for en ny besættelse mod at lade sig, hustru og søn døbe, og tillade indsættelsen af 3 bisper i Slesvig, Ribe og Århus, samt love at værne de kirker, som derefter blev opført, som regel en i hvert herred.

c948 blev, skærmet af kongsgården ved foden af Staldgårdsbanken, opført en kirke noget vest for det gamle færgested ved enden af Vestergade. Den blev vistnok indviet til **St. Anna*, og omkring denne kirke opstod et byanlæg.

c1028 blev viet omdannet til kirke og indviet til de søfarendes helgen, *S. Nikolaj*. Kongsgårdens tjenere og trælle må regnes udflyttet, dels til *N. Bramdrup*, der sandsynligvis oprindelig har heddet *Bram*ar-lev-torp*, dels, dog måske først noget senere, til vejen fra kongsgård nr. 2 til færgestedet. Bebyggelsen her fik navnet *Kattesund*, og dens beboere vedblev at høre under kongsgården.

c 1065 gennemførtes stifts- og sysseldelingen i Jylland. Kolding forblev under Ribe stift og blev hovedby for *Almind* syssel, der fik navn efter Almind, c 9 km nord for Kolding.

c₂1095 opstod under hungersnøden de yngre torper, herunder de 2 Bramdrup i Ødis, henholdsvis Moltrup sogn.

c₃1100 gennemførtes, delvis som følge heraf, en lang række herredsdelinger. Syd for fjorden udskiltes *N. Tyrstrup* herred, og nord for fjorden må herredet omkring

1) Dette passer godt med, at personnavnet *Brami* har levet videre i denne egn, og c₂1095 har været båret af de 2 mænd, der har anlagt torper af navnet *Bramdrup* i Ødis sogn (D. S. 3, 95), og i Moltrup sogn (D. S. 4, 196).

Kolding have fået navnet *Broskov* herred, nu *Brusk* herred, vistnok som følge af, at der kort forinden var bygget bro over Kolding å, og at tingpladsen flyttedes fra Almind til det skovklædte land umiddelbart vest for den vestre by.

c₃1150 må begge kirkerne regnes ombygget af hugne kvadersten.

1169 faldt Arkona, og kort efter blev det vedtaget at anlægge den nuværende *Haderslev* by nord for en mølledæmning tværs over fjorden ved Haderslev.

1185 ophørte Venderkampene ved Pommerns given sig ind under dansk overhøjhed, og kongsgården, der da endnu lå øst for Axeltorvet (borg nr. 1), kan nu regnes flyttet ud på Dueholm (borg nr. 2), hvor der tillige opførtes et kapel.

1201 erobrede Holsten med Hamburg og Lübeck. De danske byer kom ind i en stærk blomstringsperiode.

c₂1205 må Koldings borg nr. 2 være flyttet ud nordvest for de 2 bydele, hvor den fik navnet *Ørnsborg* (borg nr. 3). En del af borg nr. 2's grund blev afgivet til Østergade, og resten afhændedes til adelsslægten Dulmer. Byen må regnes at have fået både segl og stadsret, sandsynligvis ligesom i Horsens, Slesvigs ældste stadsret.

1247 afbrændte Abel byen og borg nr. 3. Derefter blev de 2 stadsdele slået sammen til en ny by med *St. Nikolaj* som kirke. Den vestre bydels gamle kirke og tilhørende provstebolig indrettedes til *St. Jørgensgård*. Den østre bydels kirke genopførtes i mursten og fik en søndre korsarm indviet som et *St. Annas kapel*.

1248 opførtes øst for byen borg nr. 4, der fik navnet *Skinkelborg*, vistnok efter borgens befalingsmand.

1253 blev i Kolding Sønderjylland forlenet til Abels søn hertug Valdemar.

1257 afløstes hertug Valdemar af sønnen hertug Erik.

1261 sejrede hertug Erik i slaget på Lohede.

1266 sattes riget i ban.

1268 opførtes Koldings 5te borg, *Koldinghus* på Slotsbanken med den 4de borg som forværk, og den 1ste borgs plads benyttedes til slottets ladegård, senere staldgård. Den sydlige bydel opførtes omkring nuværende *Helligkorsgade*, og *Sønderbro* opførtes i stedet for den ældre vestlige bro.

En bebyggelse under borg nr. 5 opstod i *Låsby*, og borg nr. 3 blev overdraget til St. Knudsgildet. Godset under borg nr. 4 blev overført til Skinkelborg i Stenderup sogn, og borg nr. 4's navn gik over til *Schindelborg*.

1271 besattes hertugdømmet af kongen.

1272 døde hertug Erik, og kongen blev formynder for begge hans sønner.

Ved denne tid må byen have fået rådsforfatning (rådmænd nævnes første gang c₂ 1285).

1288 afstod *Henrik Dulmer* resterne af borg nr. 2 med kapel og bygninger på den da med slotsbankerne landfaste *Dueholm* til oprettelsen af et gråbrødre kloster. Langs dets grænser anlagdes c₂1580 *Persillegade*, nu *Slotsgade* i vest, *Munkegade* i øst og *Klostergade* i syd.

Derefter i alt væsentligt som kendt fra tidligere skrifter om Koldings historie.

BEMÆRKNINGER TIL KORTENE

Kort I ca. 1200.

På kortene, der er i 1 : 7800, svarer den lyseste tone til, hvad der nu er vand, den næstlyseste til eng og tilgroet fjord. Højdekurverne giver iøvrigt oplysning om terrænets form.

Fjorden må regnes at have været helt åben c. 5 km vest for byen gennem hele bronzealderen. Tilgroningen kan i større stil først regnes at være begyndt ved jernalderens begyndelse. Dens nærmere forløb kendes ikke, og de viste kystlinier c₃1000 og c₃1500 kan kun i meget grove træk antyde hovedtrækkene.

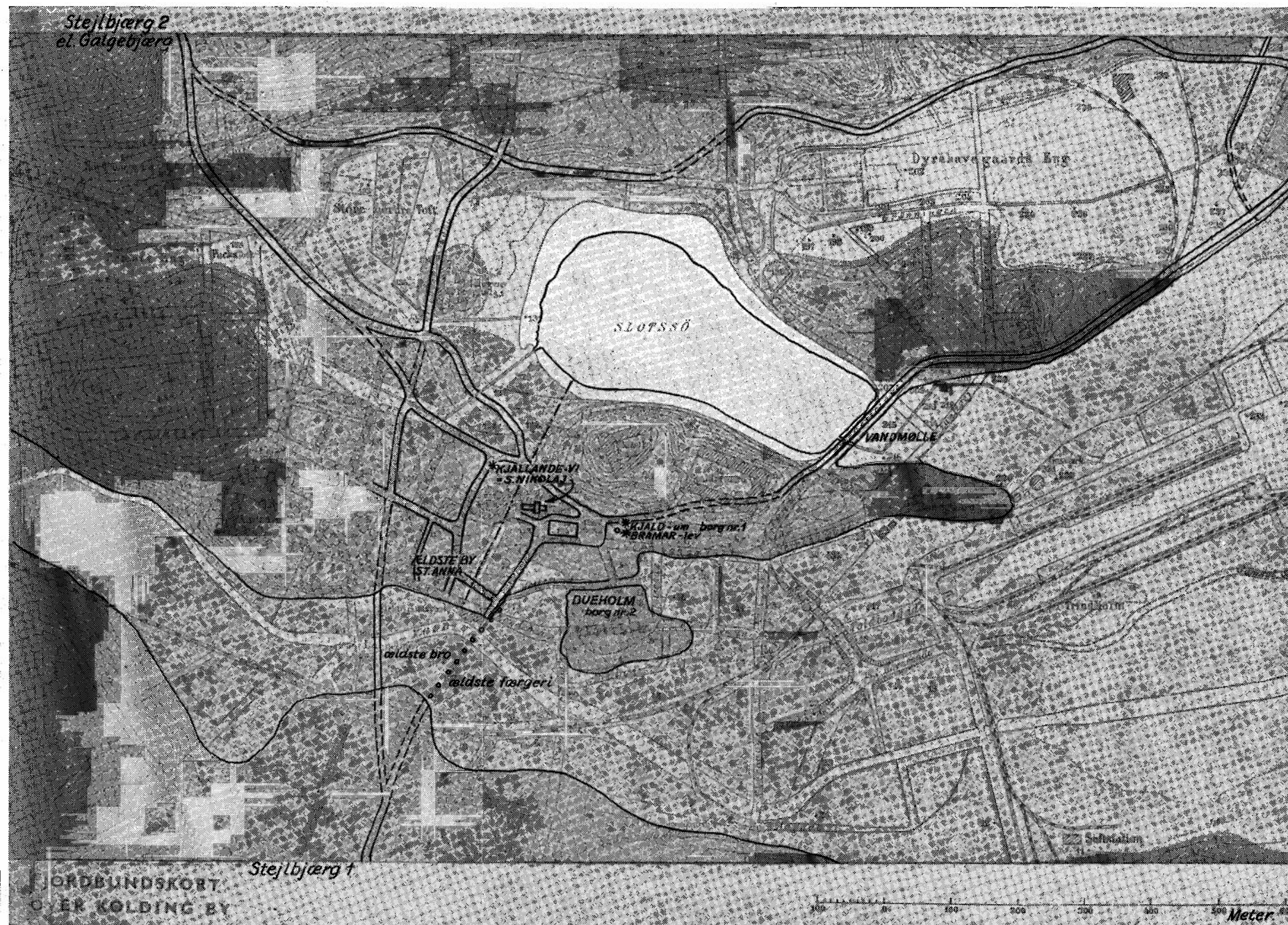
Omvendt med *Slotssøen* — der skyldes den nuværende kystlinie den opdæmning, der fandt sted, da bækken fra Marielund over Dyrehavegårds eng førtes til søen. Den til den tidligere opdæmning, antagelig fra kristendommens første tid, svarende kystlinie er vilkårligt tegnet udenfor den nuværende.

Kort II c₃1600.

Kortene antyder, hvordan byens flytning fra dens vestre beliggenhed til S. Nikolajkvarteret førte til store delvis arkivalisk afhjemlede opfyldninger syd for dette »den søndre by«, og kan iøvrigt let forstås ved at sammenholdes med teksten.

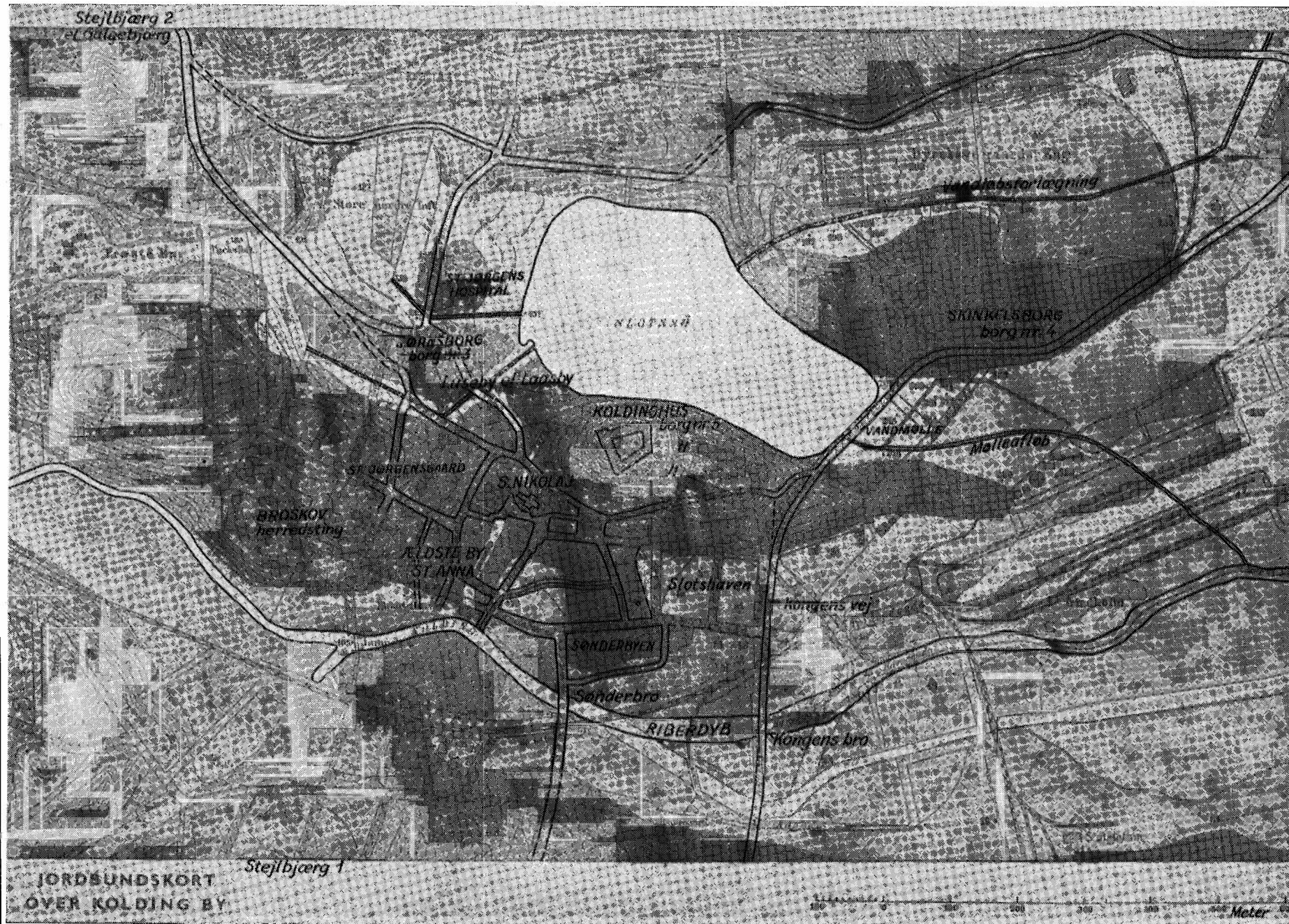
Adskillige af de viste bygningers plads er kun omtrentlig angivet. Det må håbes, at disse omtrent angivelser sammen med kommende grundudgravninger vil føre til, at såvel disse bygninger som de tilhørende gadelinier vil kunne få deres plads nærmere fastlagt.

Bystyret bør sørge for, at alle oplysninger af betydning for den rigtige opfattelse af byens ældre historie indføres på kort, der beror hos stadsingeniøren, da han og hans medarbejdere har lettest ved at gøre de fornødne iagttagelser.

Gengivet efter Danmarks geologiske undersøgelses jordbundskort over Kolding by.

Kolding omkring 1200.

Gengivet efter Danmarks geologiske undersøgelses jordsbunds-kort over Kolding by.

Kolding omkring 1600.

SCT. KNUDS GILDERNE I DANMARK ¹⁾

Af amtslæge, dr. med. *Jakob Jakobsen.*

I betragtning af, at der ikke indenfor den danske faghistoriske literatur i over 50 aar saa lidt som i den særlige lokalhistoriske, som de historiske samfunds aarbøger er udtryk for, har været meddelelser om de særlige middelalderlige borgersammenslutninger, som kendes under navnet Sct. Knuds Gilderne, og hvis betydning ikke mindst for købstadadministrationens udvikling ikke kan anses for at være helt ubetydelig, har jeg ment det af interesse at fremkomme med denne lille afhandling, som — det være sagt straks — ikke gør fordring paa at være mere end det, den er: en amatørs noget overfladiske beskæftigelse med et historisk emne, som ved sin ejendommelighed kan have en vis kulturhistorisk interesse ogsaa for nutiden.

Den tidlige middelalder er i Danmark som i det øvrige Norden ikke saa lidt karakteriseret ved den da herskende forholdsvis fremtrædende retsløshed. Omend ikke retten ligefrem »sad i spydstagen«, saa var retsvæsenet dog endnu saa uudviklet, at det ikke frembød nogen sikker beskyttelse for den enkelte borger. Som et retsværn opstod da den institution, som kaldes beskyttelsesgildet eller skytsgildet. Disse edslag var borgerlige foreninger, hvor enhver fri bor-

1) I forkortet form holdt som foredrag i Historisk Samfund for Vejle Amt ved dettes aarsmøde i Kolding d. 17. oktober 1950.

ger indenfor købstadens omraade kunde blive optaget, de havde love og vedtægter, den særlige gildeskraa, som enhver ved sin optagelse maatte sværge at holde, og disse love fik afgørende indflydelse paa den senere købstadlovgivning, hvor vi kan finde endda slaaende overensstemmelse. Disse gilder udfoldede deres liv under et særligt ritual, hvori vi sporer udtalte levn fra den hedenske oldtid, saa store, at man har lov til at formode, at de har eksisteret endnu før kristendommens indførelse, men de blomstrede navnlig op i de første faa hundred aar efter aar 1000 og de tog herunder navn efter en særlig skytshelgen, i Danmark Sct. Knud, i Norge Sct. Olav, i Sverige Sct. Erik og i England Sct. Alban, saaledes at disse helgennavne blev særlige nationalitetsudtryk. Dette kommer f. ex. frem i kirken i Bethlehem, hvor udsmykningen søger at illustrere kristendommens verdensomspændende udbredelse derved, at de forskellige nationer afbildes ved den særlige nationalhelgen. Et lignende forhold findes i Roskilde Domkirke, hvor billedet af en helgen med hertughat — ubetvivleligt Knud Lavard — findes i et af kapellerne som pendant til den norske nationalhelgen Olav Tryggvason med øksen.

Af dette maa man dog ikke forledes til at tro, at Sct. Knuds Gilderne kun har eksisteret i Danmark, Sct. Olavsgilder kun i Norge og Sct. Eriksgilder kun i Sverige, selvom disse har været de hyppigste indenfor de respektive lande. Vi kender indenfor det daværende danske monarki's grænser Sct. Eriks Gilder (i Kallehave og i København), et Sct. Olavs Gilde (i Storehedinge), flere gilder helliget Sct. Peter, Sct. Hans, Sct. Gertrud, Sct. Karen og Sct. Barbara, i Svendborg et Sct. »Hjælper«s Gilde (Sct. Hjælper = Kristus) og tre steder i Danmark et Hellig Trefoldigheds Gilde —

det ene af disse eksisterer iøvrigt den dag i dag: Det kgl. Skydeselskab i København, hvis oprindelige navn var »Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Compagnie«.

De blomstrede som alt sagt navnligt op i de første par hundrede aar efter kristendommens indførelse omkring aar 1000 og holdt sig derefter ret usvækket i de følgende 3—400 aar indtil kongemagten blev saa rodfæstet, at dens landsomfattende lovgivning kunde træde i stedet for gildernes mere lokalbestemte. Jeg nævner med vilje denne — man kunde sige politiske — side af gildeinstitutionerne først, for Sct. Knuds Gilderne har præget retsvæsenet saa vidt, at der i de enkelte retskodiciler, som de endnu kendes fra forskellige straffelovsregler, vi har i de saakaldte stadsretter og gaardsretter, findes mere end spor fra gildernes love og vedtægter. De endnu bevarede sønderjydske stadsretter bærer tydeligvis præg af verbal overensstemmelse med de endnu ældre brudstykker, vi kender, af gildeskraaer fra forskellige Sct. Knuds Gilder, det samme gælder f. ex. Dronning Margrethes og Erik af Pommerns gaardsret. Gilderne nød kongemagtens bevaagenhed saa vidt, at flere af de danske konger lod sig optage i forskellige Sct. Knuds Gilder og derved yderligere befæstede gildernes magt og betydning.

Selve ordet »gilde« forekommer i alle nord- og mellemeuropæiske sprog og betegner i disse forskellige sprog det samme begreb. Det hedder paa oldgermansk *Geldan*, paa oldnordisk *Gield* og paa oldengelsk *Guild*. Jeg kan i denne forbindelse henlede opmærksomheden paa, at raadhuset i London's City endnu den dag i dag hedder netop *Guild-hall*.

Ved et gilde forstaar vi i dag først og fremmest en selskabelig, som regel endda munter, sammenkomst

af flere mennesker. Vi taler om barselgilde, bryllupsgilde, høstgilde etc. og forbinder hermed, at det er en fest, hvor mennesker er sammen for at more sig. Men oprindeligt betegnede ordet de bidrag, de ofre, som hver enkelt bragte med til det fælles drikkelag, som afsluttede de større hedenske bloter eller ofringsfester, der fandt sted dels ved selve den hedenske gudekult's udøvelse dels ogsaa ved de religiøst betegnede selskabelige ceremonier, hvormed man fejrede den omstændighed, at et ungt par i bosamfundet blev givet hinanden til ægte eller det aarligt tilbagevendende, at man havde høsten vel i hus. Det tyske ord for penge, geld, har en lignende oprindelse. Et levn fra ordets oprindelige betydning har vi endnu i den snart forsvundne afgift, som fæstebonden svarede herremanden i forpagtningsafgift, den hedder *landgilde*.

Herfra er ordet gaet over til at betegne selve den kreds af mennesker, som ofrede sammen, og det er i denne betydning, at ordet bruges i forbindelse med raadhuset. Guild-hall er *gildets* hal, ikke en *gildes*-hal; det er det, at kredsen, gildet, samles her, som giver huset navn, og ikke den omstændighed, at gildet, forsamlingen afholder møder under en vis festivitas og i en særlig gildestemning.

En blodig begivenhed, som vi alle kender fra vor skolegang, bringer et af de tidligste bud om disse Sct. Knuds Gilders eksistens. Man husker, at den danske konge *Svend Estridsøn* efterlod sig 14 sønner, af hvilke 5 efter tur valgtes til konge af Danmark: *Harald Hein*, *Knud den Hellige*, *Oluf Hunger*, *Erik Ejegod* og *Niels den Gamle*. Det er den sidste og hans søn *Magnus*, som tilskrives mordet paa *Knud Lavard*, *Erik Ejegod's* søn, ud fra ubeviste motiver at *Knud Lavard* stræbte efter kongemagten i Danmark. Jeg skal her

nøjes med at nævne den begivenhed, som *Saxo* omtaler, hvor kongesønnen Magnus en vinterdag i 1131 i Haraldsted skov, nord for Ringsted, under falsk paa-skud lokkede *Knud Lavard* til at møde sig ubevæbnet og dræbte ham. Sagnet fortæller, at der sprang en kilde frem paa det sted, hvor *Knud Lavard* blev myr-det, en kilde, som senere blev et yndet valfartssted og navnligt i den katolske tid et helliggørelsessted. Der blev senere paa stedet bygget en kirke, hvoraf synlige ruiner endnu findes, (som intet har at gøre med det kapel, som nulevende katoliker i Danmark har rejst paa stedet). Da kong *Niels den Gamle* tre aar senere tabte slaget ved Fodevig i Skaane — hvor sønnen *Magnus* iøvrigt faldt i kampen — flygtede han syd paa gennem Sjælland, Fyen og Jylland og kom herunder til den by, hvor *Knud Lavard* havde været elsket og afholdt som ingen anden, til Slesvig, hvor han mødte sin skæbne. Ethvert skolebarn kan fortælle, hvorledes kong *Niels's* ledsagere forsøgte at overtale kongen til at drage uden om Slesvig by, hvor *Knud Lavard* havde været oldermand i det derværende gilde, og kan citere de ord, hvormed kongen afslog det velmente raad: »Skulde jeg vel frygte Garvere og Skomagere?« — Da kongen drog ind igennem byens nordre port hørtes klokkerne ringe, men det var ikke kirkeklokkerne, der ringedes med, det var gildesklokken, der lød, og det var ikke for at berede landets konge en ærbødig velkomst, det var for at kalde gildebrødrene sammen til det, som vejede tungere end respekten for kongemagten, nemlig gildets hævnpligt. Foran Mariakirkens portal blev kong *Niels* hugget ned af mængden — byens herres, hertugens, men først og fremmest gildets oldermands, gildebroderen *Knud Lavard's* mord var hævnnet.

Vi er her inde paa livet af et træk, som er karakteristisk for den middelalderlige moralkodex og særligt da for de middelalderlige skytsgilder: hævnpligten. Det fundament, som gildebrødrenes sammenhold hvilede paa, var den gensidige beskyttelse af gildemedlemmernes liv og ejendom. Det var ikke tom tale, naar de enkelte medlemmer af disse borgerlige sammenslutninger titulerede hverandre broder og søster. Gilderne var for bysamfundene, hvad slægten var for landbefolkningen, slægten boede som helhed paa samme egn, og slægtssammenholdet var derved naturligjort. Men for bybefolkningen var forholdene anderledes; byens indbyggere var vel for en del efterkommere af byens borgere, men en stor del, den største del af borgersamfundet var tilflyttere uden familiære baand. I gildet var man fostbrødre — igen et levn fra den hedenske oldtid — man blandede blod for derved symbolsk at blive af samme rod, og med dette pseudofamilieskab fulgte ogsaa den pligt, som ansaas for selvfølgelig indenfor den blodsbeslægtede families ramme, hævnpligten, pligten til at hævne en gildebroders drab enten ved blodhævn eller ved at betale mandebød, deri laa, at man var som en broder for hinanden. Det var slægtsskabets pligt til gensidig beskyttelse under forfølgelser, pligt til at aflægge vidnesbyrd i retssager, yde økonomisk bistand, naar tab ramte en gildebroder ved skibbrud eller ved ildsvaade, som prægede gildernes love. Først senere, da kristendommen havde vundet anderledes sikkert fodfæste, blev næstekærligheden, den kristnes førstepligt, barmhjertigheden imod de fattige, det fremherskende træk.

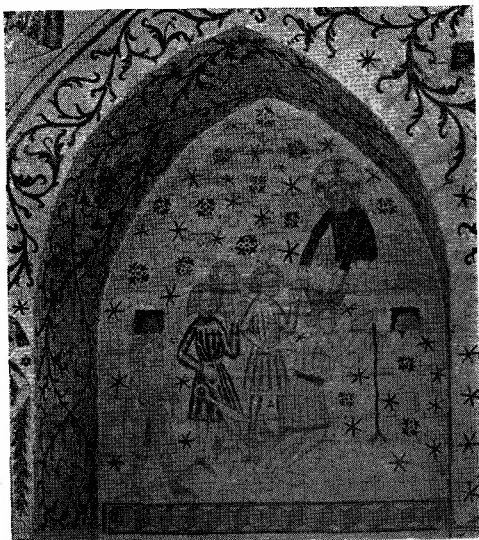

Fig. 1. Sct. Knud med Knudsbrødre
(middelalderligt kalkmaleri fra Vigersted kirke).

Nu er der vel ingen, som tvivler paa vore historiske kilders korrekthed, men man kunde dog godt spørge, om der ikke findes haandgribelige beviser, ting, som endnu den dag i dag lader sig undersøge, og som fører bevis for Sct. Knuds Gildernes eksistens. Det gør der selvsagt. I Vigersted kirke ved Ringsted findes i en niche paa taarnrummets nordvæg et sengotisk kalkmaleri, fra ca. aar 1450, som viser Sct. Knud Hertug med fem Knudsbrødre, udstyrede med forskellige haandværkersymboler i form af forskelligartet værktøj (se fig. 1). Videre findes der en del skriftlige efterladenskaber i form af pergamenter og breve. Ældst i saa henseende er et haandskrift, som opbevares i Rigsarkivet, *Diplomatarium Ringstadense*. Nyrop mener, at dette haandskrift kan dateres til omkring 1550, men de afskrevne aktstykker, det inde-

holder, er væsentligt ældre. Der findes heri et kongebrev, dateret i selve teksten til 23. maj 1177, hvori kong *Valdemar den Store* stadfæster sine tidligere gaver til klosterkirken i Ringsted, den nuværende Sct. Bents kirke, som oprindeligt var opkaldt efter Sct. Maria. Det var i denne kirke *Knud Lavards* jordiske levninger blev gravsat i et helgenskrin paa højaltret, da han i 1170 blev kanoniseret; samtidigt ændredes navnet til Sct. Knuds kirke. Først paa et langt senere tidspunkt efter reformationen fik kirken sit nuværende navn. Lige efter dette brev af 23. maj 1177 findes indført et andet — udateret — brev, ogsaa et kongebrev, for vi læser i marginen »Kong *Valdemar Christophersøns* brev til Sct. Knuds Gilde i Gulland«. Brevet er som de øvrige affattet paa latin:

Inde est, quod vestrae fraternitatis ac societatis conexionem, quam in honore Sancti Kanuti martyris salubri consilio atque vtilima prouidentia incoastis, magni fauoris gratia amplectimur, praesertim cum nobis praesentibus nec non et posterioris nostris, regioque fructuosissime consultum sit.

og jeg fornærmer vist ingen ved at citere oversættelsen:

Derfor stadfæste vi, idet vi udtaler vort særlige velbehag, Eders broderskab og sammenslutning, som I fornylig efter moden overvejelse og til Eders virkelige gavn har grundlagt til martyren Sct. Knuds ære.

Jeg maa her omtale et særligt forhold, som gør sig gældende. Der er i Danmark ikke een, men to personer af navnet Knud, som er kanoniserede. *Svend Estridsøn's* næstældste søn *Knud* — der blev valgt til konge efter sin broder *Harald Hein's* død i 1080 — blev dræbt i Odense Albani kirke af oprørske bønder

6 aar efter at han var kommet til magten. Han blev gravlagt i kirken, og ved hans kanonisering i 1101 blev hans jordiske levninger skrinlagt i krypten under den nye stenkirke, som han selv allerede havde paa-begyndt før sin død til Sct. Albans ære, og som nu fik det navn, den har i dag: Sct. Knuds kirke.

Den anden af de katolske helgener med navnet Knud er hertug *Knud Lavard*, hvis kanonisering sønnen, *Valdemar den Store* (født just efter mordet paa faderen i 1131) allerede som 15-aarig begyndte paa. Først i 1169 lykkedes hans anstrengelser herfor, og denne Sct. Knud blev som alt anført gravlagt i Ringsted. De ældste Sct. Knuds Gilder har utvivlsomt været helliget hertugen — ogsaa Sct. Knuds Gildet i Odense har været det, som det endnu bevarede signet udviser det. Man læser i segets circumscription: SIGILLUM

Fig. 2. Segl for Sct. Knuds Gilde i Odense.

CONVIVARUM OTHENSIVS SCI KANVTI DE RINGSTAD og skal ikke lade sig vildføre af, at seglstikkeren ikke har faaet plads til de sidste 3 bogstaver og derfor har anbragt dem indenfor selve circumscrip-

Fig. 3. Segl for Sct. Knuds Gilde paa Bornholm.

tionen, hvad der har givet anledning til forskellige fejltidninger.

Ogsaa Sct. Knuds Gildet paa Bornholm, hvis signet er bevaret, taler om et Convivium Sancti Kanuti Ringstadensis.

Først omkring aar 1300 ombytter Sct. Knuds Gildet i Odense hertugen med kongen i sit segl, og Slesvig følger efter omkring aar 1350. Kendetegnet herpaa er ikke kongekronen, for de to foranomtalte signeter bærer begge billeder af en mandsperson med konge-

Fig. 5. Odense Købstads segl.

strationen, men jeg vil allerede gerne paa dette tidspunkt henlede opmærksomheden paa et lille hidtil upaaagtet træk i det nugældende Odense Købstads segl. Dette viser (se fig. 5) en staaende brynjeklædt mandsperson, der vel bærer kongekrone og i venstre haand holder rigsæblet, men i den højre ses — ikke rigsceptret, men hertugfanen, et heraldisk bevis for at personen ikke er *Knud den Hellige*, men *Knud Lavard*, og at byseglet altsaa maa føres tilbage til Sct. Knuds Gildet — forøvrigt i god overensstemmelse med at ogsaa Odense by var paalagt at betale Knuds- penge til klostret i Ringsted.

Kolding by's nuværende segl turde være kendt af denne aarbogs læsere. Rektor *Georg Bruun* og byraadssekretær *Niels Jacobsen* har for 12 aar siden udgivet en afhandling herom, ifl. hvilken et Sigillum

civitatis in Kaaldyng kendes fra flere breve fra tidsrummet 4. august 1421 til 30. oktober 1536. Seglet er saa godt som identisk med det endnu anvendte og ses nedenfor afbildet (se fig. 6). Men vi kender, som *Bruun & Jacobsen* gør opmærksom paa, et endnu

Fig. 6. Ældre segl for Kolding Købstad.

ældre segl af lignende udseende, nemlig Sct. Knuds Gildets segl, der findes vedheftet en i Lybæk's stadsarkiv opbevaret skrivelse (det skal i denne forbindelse ikke lades uomtalt, at Sct. Knuds Gildet i Kolding senere betjener sig af et segl, der næsten er identisk med det, som Odensegildet benytter (se fig. 2)). Om dette Sct. Knuds Gilde segl fra Kolding (fig. 7) har en embedsmand i et endnu levende Sct. Knuds Gilde, stolsbroderen i Ystads Sct. Knuds Gilde, afdøde bankamrér *Erik Wiberg* udkastet en teori, der giver en helt ny og tidligere ukendt tydning af, hvorfor netop Kolding bys segl ser saaledes ud. Anledningen er *Bruun & Jacobsen's* foranomtalte arbejde, hvori om-

tales de forskellige tydninger, der i tidens løb er gjort af forskellige sagkyndige, hvoraf heraldikeren *Poul Gredo Grandjean* maa anses for den største kapacitet, men ingen har fundet netop den løsning, som Wiberg gør sig til talsmand for og som synes den mest nærliggende: at byseglet viser en allegorisk fremstilling af selve skytshelgenen hertug *Knud Lavard's* tragiske død. Teorien er udkastet i et privat brev til byraadssekretæren, som jeg med dennes tilladelse skal citere:

Man måste med bestämdhet antaga, att sigillet tillverkats på beställning av Knutsgillet i Kolding och att det har legat såväl i Knutsgillet som i gravörens intresse att i sigillbilden framställa någon figur eller handling, som hade speciellt med gillet att göra och ej blott ett landskap eller någon annan betydelseslöshet. Detta kan man knappast draga i tvivelsmån. I det drama, som utspelas i Knuts gillet och samtidigt Kolding Bys Segl og Vaaben äro rollerna så fördelade: blomman är Knut Lavard, örnen är hans mördare konungasonen Magnus Nielsøn och det böljande vattnet är den heliga källa, som enligt legenden sprang fram ur jorden på det ställe, där Knut gav upp andan.

Den av arkivarien Grandjean uttalade förmodan att blomman är en lilja är med säkerhet riktig. De nedra delarna av densamma överensstämma ganska väl med Sankt Knut Konungs liljespira, sådan den återfinnes i Knutsgillet's senare sigill. Hr. Bruuns och Jacobsens uttalande att »En Botaniker vil sige, at Topblomsten mest ligner en Kurv, medens de øvrige Blomster- og Stængel-dele kan minde om en enkimbladet Plante« är givetvis också riktigt, men här kommer den springande punkten, orsaken varför toppblomman liknar endast en korg beror på att liljan av örnen är berövad sina blomblad, den är dödad, och det är endast blombotten, som återstår och återgives i sigillet. Magnus Nielsøn har dödat Knut Lavard. I dödsögonblicket sker undret (se Saxo). En helig källa väller fram. Mördaren flyr. Örnen lyfter sina vingar till flykt.

Framställningen i sigillet är sådan, att man måste övertygas om, att örnen utför en handling mot blomman. Närmast borde man antaga, att gravören gärna velat framställa örnen med ett avryckt blomblad i näbbet. Men på grund av figurernas ringa storlek har detta varit svårt att göra. Mig tyckes det dock som om på det äldsta sigillet den starkt framskjutande skuggan under örnens näbb kan tydas såsom ett blad, och på reproduktionen av det näst äldsta sigillet kan den halvmånformiga detaljen runt om näbbet knappast vara annat än ett borttryckt blad. Om så förhåller sig eller ej ändra dock intet i min teori.

Kolding stad är att lyckönska till detta utomordentligt vackra och intressanta sigill. Ett av de äldsta stadssigill i Danmark har det dessutom genom en lycklig tillfällighet bidragit till att bekräfta den sanningen, att Knutsgillena voro de borgerliga institutionerna, som under Valdemar den Stores tid i senare hälften av 1100-talet och något århundrade framåt i tiden ensam utövade den lagliga makten vid sidan om konungen i städerna inom den gamla danska monarkien.

I Stenstrup kirke paa Fyen findes en kirkeklokke, som bærer et billede af Nyborgs Sct. Knuds Gildes segl. Det bærer omskriften

+ SIGILLUM : CONVIVII : SANCTI : KANVTI :
DE : NVBVRG

Det fremgaar af klokkeinskriptionen, at kirkeklokken er støbt aar 1504. Et billede af det samme segl (i nøjagtig samme størrelse) pryder den samtidige klokke i Rynkeby kirke nordvest for Odense. Som et særligt træk i brugen af kirkeklokken i Stenstrup, et træk der peger direkte tilbage til Sct. Knuds Gilderne, maa nævnes, at den ikke bruges i den daglige tjeneste ved morgen- og aftenringningen saa lidt som ved kirketjenesten om søndagen; den bruges kun ved een bestemt lejlighed, nemlig dødsringningen: naar et dødsfald er anmeldt paa præstens kontor, ringes der

samme dag, paa selve dødsdagen, for den afdøde. Graveren, der oplyste mig om dette, var ikke bekendt med Sct. Knuds Gildets tradition og mente, at det var en skik, som var taget fra nogle sogne syd for Kolding, bl. a. Hejlsminde. At klokken i senere tid er blevet taget i brug ved ringning ved selve begravelsen tyder jeg som en afledning af den oprindelige brug.

Af de forskellige klokkeprydelser, bl. a. to saakaldte pilgrimsmærker, kan vi se, at begge klokker er støbte af samme mester, der iøvrigt selv »signerer« sine arbejder med et særligt støbermærke, som gaar igen baade i disse to klokker og i den trediestørste klokke i Nyborg kirke, den, der kaldes vægterklokken, samt i Herrested kirke lige udenfor Nyborg. De sidste savner Sct. Knuds Gildets seglaftryk. Indskriften paa Herrested kirke lyder saaledes:

. help . ihesvs . oc . S iomfrv . maria (relief)²⁾
mdxiii . in . festo . kanvti + regis . fvit i copletvm

Det kan ikke afgøres, om disse klokker har tilhørt Sct. Knuds Gildet i Nyborg eller de er skænket af gildet til de respektive kirker.

Alt i alt har vi kendskab til 33 Sct. Knuds Gilder spredt ud over hele det daværende danske monarki med den ene yderpost i Reval i Estland, den anden i det danske hertugdømme Slesvig, i byerne Slesvig og Flensborg. Medens ingen af Sct. Knuds Gilderne lever mere indenfor det, som nu udgør kongeriget Danmark, er det ret ejendommeligt at tænke paa, at netop yderposterne har holdt sig helt op til vor tid.

²⁾ Imellem »maria« og »mdxiii« findes aftryk af et pilgrimsmærke (en biskop med krumstav under et søjlebaaret tag), hvoraf et lignende med nøjagtigt samme højde- og breddemaal opbevares in originale i Statens historiska museet i Stockholm.

Sct. Knuds Gildet i Reval blev først ophævet ved de politiske omvæltninger, som gik forud for den unge estniske republiks oprettelse i 1920, i Flensborg eksisterer gildet muligt endnu, gjorde det i hvert fald op til den sidste verdenskrigs udbrud. Endelig findes der i Lund, i Malmø og i Ystad som en rest fra den tid, da Skaane var dansk land, Sct. Knuds Gilder, som har overlevet al modgang og lever og blomstrer den dag i dag. Jeg kan i denne forbindelse ikke undlade at pege paa, at netop raadhusalen baade i Malmø og i Ystad hedder — Sct. Knuds Salen, en reminisens fra den nære forbindelse, der stedse har været imellem bystyret og Sct. Knuds Gildet, ligesom oldermandsværdigheden i Sct. Knuds Gildet i Ystad indehaves af byens borgmester.

Gennem bevarede gildesegl har vi kendskab til følgende Sct. Knuds Gilder:

Aalborg	Nyborg
Laholm	Stege
Landskrona	Søborg (i Nordsjælland)
Læssø	Tommarp
Øen Oland (syd for Før i Vadehavet)	

og gennem tegning eller beskrivelse af seglet i

Randers	Slagelse
Ribe	Falsterbo

Endelig har vi igennem aktstykker eller omtalt i stadsretter ell. lign. kendskab til følgende Sct. Knuds Gilder (det angivne aarstal udfør hvert enkelt angiver det ældste tidspunkt, hvori de nævnte forekommer omtalt):

Flensborg	(ca. 1200)
Ringsted	(ca. 1231)
Odense	(ca. 1245)

Malmø	(1256)	
Storehedinge ..	(ca. 1256)	
Haderslev	(1292)	
Svendborg	(ca. 1300)	
Reval	(1300—1400)	
Roskilde	(1335)	
Aabenraa	(1335)	
Stubbekøbing ..	(1354)	
Lund	(1368)	
Kolding	(1393)	
Slesvig	(1400)	vides ældre
Viborg	(1438)	
Ystad	(1442)	
Kalundborg . . .	(1480)	
Helsingør	(1516)	
København . . .	(1526)	
Vordingborg ..	(1599)	

Et 34. Sct. Knuds Gilde kunde nævnes, men hører kun uegentligt med i denne række; det er det Sct. Knuds Gilde, som omtales i Knud den Stores brev af 1177 til de danske købmænd paa Øen Gotland. Øen hørte paa det tidspunkt ikke til det danske monarki.

Hvorledes de enkelte Sct. Knuds Gilders love og vedtægter oprindeligt er udformet har vel i nogen grad været et spørgsmaal om lokale forhold; ethvert gilde har nedfældet lovreglerne som det synes dem bedst. Men vi ved, at paa et forholdsvis tidligt tidspunkt har der fundet en vis samordning sted, man kan næsten tale om en organisatorisk sammenslutning, for efter 1256 finder vi en udtalt verbal overensstemmelse imellem de forskellige Sct. Knuds Gilders skraa, ja overensstemmelsen gaar saa vidt, at ogsaa andre gilder, der ikke er helliget Sct. Knud, saaledes Sct. Olavs Gil-

det i Storehedinge (hvor der ogsaa skal have været et Sct. Knuds Gilde) og Sct. Eriks Gildet i Kallehave har tekster, som baade i opbygning og i indhold er ret samlydende. Den sidstnævnte har en ubetydelig datoafvigelse, idet den dateres 7. september 1266 i stedet for 7. september 1256, hvad formentlig maa opfattes som en ren afskrivningsfejl. Denne dato d. 7. september 1256 har en vis betydning i Sct. Knuds Gildernes historie.

Paa denne dag mødtes 18 oldermænd, repræsenterende lige saa mange Sct. Knuds Gilder i Skanør, det skaanske Sildemarkeds berømte by. Der har saa vidt vides aldrig eksisteret noget Sct. Knuds Gilde i Skanør, og det er derfor udelukkende den omstændighed, at Skanør var et handelscentrum, at dette blev stedet, hvor denne »Generalsynode« holdtes. Den text, som blev vedtaget i Skanør kendes i sin helhed fra flere forskellige Sct. Knuds Gilder, baade det i Malmø og det i Storehedinge saavel som skraaen for Sct. Eriks Gildet i Kallehave er »fordum given af gamle og gudfrygtige mænd, nu bragt i form af atten oldermænd i Skanør«.

Sct. Knuds Gildet i Malmø er i besiddelse af en folioprotokol fra 1671, hvori er indført baade en latinsk og en dansk text til gildeskraaen. Paa bindet af protokollen staar trykt med gamle guldbogstaver »Sancte Knvds Lavgs Bog Malmøe 1671«. Titelbladet oplyser, at protokollen er »sambledh udaff de gamle Forfædris effterladte skriffter« af tre raadmænd, Hans Meckelburg, gildets oldemand, Hans Wollenweber og Thomas Jyde, stolsbrødre, »de høy-hederlige Ste Knuds Laugsbrødre och Søstre thill Ære, Malmøø Pindtzefæst 1671«. Paa side 139 læses, at det er stolsbroderen raadmand Thomas Jyde, som har

bekostet »denne sølfbeslagne bog«, som han forærer gildet; sølvbeslagene er senere forsvundet, men bindet bærer tydeligt spor af, at de engang har været der. Paa de foregaaende sider findes afskrevet baade en latinsk text og en omtrent hermed konform dansk text samt en fortegnelse over gildets »rariteter«, hvoriblandt »en gammel pergementz Bog med Latine udi« og det er sandsynligt fra denne at afskriften af den latinske gildeskraa stammer. Den danske text har en del afvigelser fra den oprindelige latinske, har til gengæld bevaret de latinske paragrafoverskrifter. Ialt bestaar gildeskraaen af 48 paragraffer — den latinske kun af 45 — men der er indholdsmæssig stor overensstemmelse med saavel den i det kgl. bibliotek bevarede pergament, der indeholder den tilsvarende skraa for Sct. Knuds Gildet i Odense som den i Statsarkivet i Slesvig opbevarede gildeskraa for Sct. Knuds Gildet i Flensborg, med henholdsvis 53 og 56 paragraffer.

Flensborgerskraaen er en pergament i et lille oktavformat, indsyet imellem to med rødt læder betrukne træplader, den bestaar af 24 blade og paa de første 8 er selve gildeskraaen prentet i ret pyntelig skrift med røde initialer. Pergamentets alder angives til ca. aar 1400, men selve teksten kan dateres til ca. 200 aar ældre. Bagest i dette pergamentlæg findes en tilskrift, antageligt stammende fra ca. aar 1190, hvori *Valdemar den Store's søn Knud den Sjette* tager alle Sct. Knuds brødre under sin beskyttelse:

Kanutus mæth gwths nathe koning allæ danæ, allæ knvts gilde brøther hyælsvm ogh san fryth. Wy gøør allæ mænn witlicht thær ær i sænte knuts gilde, at wy taghen them allæ vnder wort wærn ogh wor fryth sosvm them thæ ws daghligh thyene, hwosum ither for vræter ælder vret gøør, thet wile wy hæven mæth wort konyngligh swærth.

Odenseskraaen nævner i sin indledning »wor nardighe herræ kong Eric«, som formentlig er identisk med *Erik Ploppening*, der regerede fra 1241 til 1250 og skraaens alder fremgaar heraf. Den bestaar af 3 læg paa henholdsvis 10, 10 og 4 blade af et ret lille format 14½ cm højt og 10½ cm bredt, indsyet i et pergamentomslag, som bærer følgende udskrift: »Statutum convivii beati Canuti regis et martiris«. Initialbogstaverne er antydede med tynd skrift til senere indtegnning (med rødt), som imidlertid aldrig har fundet sted. Odenseskraaen og Flensborgskraaen er begge skrevet paa dansk i modsætning til alle de øvrige kendte Sct. Knuds-gildeskraaer, der er affattet paa latin. *Pappenheim* omtaler en lidt yngre Odenseskraa, som baade med hensyn til tekst og inddeling stemmer nøje overens med den latinske Malmøskraa og som altsaa turde være en mere nøjagtig dansk oversættelse end den, der findes afskrevet i Malmøgildets fornævnte protokol; desværre har forfatteren ikke haft mulighed for at identificere denne første, men for at give et billede af selve skraa-teksten turde den danske oversættelse i Malmøprotokollen ogsaa være tilstrækkelig; de enkelte ændringer som er foretaget — nogle enkelte udeladte paragraffer, ændring af indtrædelsesafgiften fra 40 mark til tyve »engelske«, afløsningen af de fire aarlige »synodi generales« med et tredages pinsegilde og forandringen af naturaliebøder (i form af honning til mjødbrygning) til pengebøder — er saa uvæsentlige, at der her kan ses bort fra dem og i det følgende skal derfor angives Malmøskraaen, som den findes oversat til dansk i Thomas Jydes protokol:

Her begyndis sancte Knuds Gildis sekraa.

Dett, der straffeligt er, schall ey dømmiss, om mandelig statuta schulle omwendes effter thimernes mangfoldig omschiffuelsze och unge mendz daarschabf, som mechtige ere i ondschabf, hielperede och kiønschap schall ingen macht hafue, for dend samme schuld ere sancte Knuds gilldes statuta, huilcken der kaldis schraa, skickede och stad-festede med dend mechtige høffding och herre konning Waldemar och anden hans efterfølgere i gamble thimäm |:i fordom tiid:| af eenfoldige mænd efter dend timens |:tiidz:| udkrefuelsze och willkaar, med faae ord ock stackede ware de udgifne, nuu for unge mends kønschap och undschab, wendes de om daugligen till tuifl och wschickelighed, nu fordi at medbrøderschabet schall bliffue wsmittede, som de hafuer jät huer andre, och eenfoldige mends eenfoldighed schall blifue och blomstres, fredszens spagferdighed och falske mændsz daarskabf schall späges och de, som ey wille horsomme |:wære lydige:|, piines, da ere disze forarsagede statuta, huilcke der kaldis sekraae, kundgiort i denne maade, som her efter føllger.

De personis intrantibus.

Om dem, som Vill i Lauget.

Huilcken Der Will Efterfølge dette Brøderskab, daa schall hand were en bequem persohn och uden wanfredh |:wanrøchte:|, att wort brøderschab schall øgisz med rett-wiisze mænd och hæderlige persohner, saa at huilcken som wil were broder, da schall hand tagis till broeder om adell |:all:| drick och ey ellers och uden nogen mands mod-sigellsze; om saa er, at nogen will modsige, daa schall det blifue till anden dagen, och om det kand da beuiszes, da schall hand fuldgjøre med louglig sag, ellers schall hand ingenlunde tagis till broder; och da hand er vndfangen till broder, da schall hand suerie til helhonä |:hellgen:| sig at wille giemme gildens statuta.

2. De introitu

Om Naar Mand kommer

i Lauget.

Huilcken Broder som indgaar i dette gilde, da er hans indgang 20 engelske och at giellde neste steffne; och om

nogen landzboende eller giæst worder broeder, da schall hand sætte en byemand, som gilldebroder er, til borgen for sig, at hand schall fuldgjøre for hanem af alle de støcker, som før er sagt, och andet smaa ting, saa som er offer, siælathorfft |:en penge, som i messen blef offrit for dend døde broder:| och andre støcker, som dertil hører; er det saa, att her wansches noget i gilden |:betallningen:|, som sagt er, daa schall han giælde tryfolde.

3. De conditionibus Præparantium

Om deris Wilkaar, som schall

Reede till

Sex Brødere skulle Fooregiøre och dem bør til at feere gildehuuszet fawerligen och skulle fooregiøre kost och biude oldermanen och skraaprouist och andre hæderlige persohner efter gammell sedwanne. Om nogen gildesbroder worder siug, da schulle brødrene søge |:besøge:| hanem, och om hand det widere tarf |:behøfuer:|, da schulle de waage offuer hanem. Om saa er, at hand blifuer død, fiere brødre schulle nefnes dertill at waage ofuer hans liig, eller de schulle sende for dem skielige persohner, och om saa er, at de, som till ware neffnde, ey wille sende nogen for dem, da schall huer aff dem bøde toe øre, och de schulle bære dend dødes liig till graffuen, och gildesbrødrene schulle komme til hans broefiehl och hielpe liiget till grafuen och huer broder schall offre en god penge i siellesmeszen for deres broders siell, och ingen schall schille sig wid liiget, førend han er jordhat |:begraffuet:| uden loug. Samerliige huem der ikke giemmer disse støcker, er der broders widne till, bøde een øre.

4. De Missis celebrandis

Om Messer at Holde.

Sammelige thill Gildets Bestandelse och brødernes sielles løszen, som døde ere, da skicke wii fem meszer om huert aar sig hiæ schulænde |:at schulle holdis:|, dend første om pintzedage, daa adell |:aell:| drich er, da schall anden dag pintze mesze holdis och huer broeder offre en god penge; anden sinde om sancte Knuds konges dag, som kommer efter ste Peders och sancte Pouels dag, anden dagen derefter schall mesze sigis; thridie sinde om ste

Knuds dag, som kommer efter juelen, fierde om midfaste, fembte om Woldborigmisze; huilcke sammeligen ey kommer till disze allmindelige meszer, bøde een øre, uden han hafuer lof eller hand hafuer lofligt hinder och forfald; wy wille, at huor offte disze gildes meszer sigis, att skraaerherren schall opbære offeret och ingen anden.

5. De Synodis Celebrandis
Om Steffne.

Fremdelis Schicke Wii om Pintzdage trei dage oppe at holde gilldet, och sex brødre schulle forregiøre, som før er sagt, end dend fierde dag, da stoelen er regnet, da schulle brødrene komme med reede penge, daa it slaaer effter middag, eller neste stefne med penge eller pant; huilken broder pandtsetter, løsze det dereffter inden fiorten dage eller gielde penge paa penge; huilcken broder som icke kommer till gillde eller gilldes steffne, da bøde een øre; worder hand louligen kiærder och kommer icke till suar, bøde een øre eller werge sig skielige.

6. De Hospitibus habendis
Om Giæsterne

Huilcken Broder der Giæst Will biude, da schall hand sige oldemanden till och biude om første dag och anden dag, den tridie dag ey, uden hand will worde broder; ingen sandelig schall biude giæst til gilldet, huilcken der hafuer giordt mod gildet eller nogen broder; huilcken herimod giør, da bedre [:bøde:] een half marck eller werge sig med try brødre, at hand det ey wiste, at hand haffde modgiordt gilldet; och brødres giæst schall sidde hoes broder, som hanem indbød, huilcken fuldiligen schall fuldgiøre for hans brut i gildes huuszet ellers i gilde gaarden.

7. Si extrameus vulneravit Seu interfecerit congildam

Om en uden Lauged Saarer en
i Lauged

Fremdelis om dend, som ey er Gildebroder, att hand saargiør eller dræber gilldebroder och ere brødre derhos,

da schulle de hielpe gildebroderen, om de kunde; kunde de ey, da schall skaderen eller dræberen faae och sætte for sig, huilcket allmindelig kaldis taxt, till at bedre dend, der skaden fich eller den dræbenes arfvinger, och at bedre gilldet; och ingen aff gildesbrødrene skall dricke med hanem eller æde eller i skib were med hanem eller nogen stycke med ham hafue, førend hand hafuer bedret gildesbrødrene och arfvinger, som lougen tillsiger, om de wille wndfaae hanem; huilcken her gjør imod, bedre alle gildesbrødrene sex øre for huert sinne |:for huer gang:|; samme- lige om dræberen hand kand ey faae for sig taxt, da schall hand næfnes till aff gildesbrødrene, och de schulle føre ham for kongens domb.

8. Si Congilda interfecerit Congildam

Om dend Eene S:ti Knuds

Broder Dræber dend Anden

Om gildebroder Dræber gildebroder och brødre ere nerwerende, daa schulle de hielpe aff dødszens waade, om de kunde; om hand worder nødder till at dræbe hanem, da schall hand bedre arfvingerne deres rætt och gildebrødrene trey marck; er det saa, at broder dræber sin gildebroder for nogen daarschab skiuld och for lang afvind, da schall hand bortgaae af alle brødres samquem med det naffn, som kaldis nidding.

9. De auxilio interficiendi et non
facto

Om biistand i Drab Endoch

dett icke skieer i Gierningen.

Om Nogen gildebroder hand ey Dræber sin gildebroder med gierningen uden hielper dertill med inderste och raad eller laaner waaben dertill at skade hanem med, da schall hand bøde gildet eet pund honning och miste gilldet, uden hand igien tagis af brøderes samtøcke och willie; huilcken der kærder worder |:blifuer anklagit:| for saadan sagh och siger hand ney derfore, skære sig medh sex brødere, aaldermanden schall nefne dem dertill.

10. De homicidis ad convivium
redire volentibus

Om Manddrabere som Will
i Lauged igien

Om nogen Der efter hand hafuer drebt for nogen sag sin gildebroder och hafuer fuldgiort louligen dend døde frenders och arfvinger, om hand will igien komme till dette her gilldes allmue, da schall hand bedre alle gildebrødere trey marck sølff, och schall hand tillføyes dette samme gilde med dend døde frenders raad och willge.

11. De Stud Sc: fratre coacto
interfecto

Om Hielp dend Skall Haffue aff
sine Laugsbrødre, som aff Waade har
begaait Mandrab

Om nogen Broder Vorder nød till att gjøre manddrab hand schall tage af alle gilldes brøderne trej pendinge af huer broder.

12. Si congilda interfecerit non
congildam Seu Potentem

Om en i Lauged Dreber en, Som er
ikke Broder eller en Øffrigheds Persohn.

Om nogen gildebroder faer drebt dend, der ey er i gilldet, eller nogen woldzmand |:som er i øffrigheds bestilling:| och hand kand ey frelsze sig for sin wanæsle schiuld |:insufficientiam:|, brødre, huilcke nerwerende ere, schulle hielpe hanem af dødszens waade, huorlunde de kunde, och om hand er hos hafuet, da skulle de faae hanem skib med aahrer och øszekahr och ildiern, med huilcket hand slaar ild af flint, och øxe, derefter schall hand sig sielf forsee det beste hand kand; om hand wedertarf |:trenger till:| hest, da schulle de faae hanem och følge ham till skoufuen, och hand schall hafue hæsten derefter om dag och natt frii; om hand tarf hanem lenger wedher |:behøfuer hand ham lenger:|, da schall hand leye hesten, om hesten hand kommer ey igien, da schall hand betahle dend, om hand hafuet opholdelsze och formaet; formaaer hand det ey, alle gilldesbrødrene de schulle igien gielde hestens værdt.

13. Om Løfte for at Ranzounere sin Broder

Om Saa er, de Kunde ey hielpe hanem i saadan maade, och om ud schall krefues af hanem, huilcket der kalldis allmindelig taxt, 40 marck, de brødere, som neruerende ere, de schulle lofue for hanem; hand schall sielf gielde, om hand formaaer det; formaaer hand det ey, om hand war nødder till att giøre manddrab eller nødig wille hafue giordt det, alle gildebrødre schulle gielde for hanem; och om saa hender, at manddraberen han flyer forsnødet eller for dødzens retzell och setter sine gildesbrødre i nød och wade, hand schall were uden gildet med dett allmindelige nauffn, som kaldis niiding; sammelige alle gildebrødre de schulle frelsze dem, huilcke som ginge i taxt for hanem.

14. Om dem, som icke will frelsze deris brøddere

Om nogen broder vorder offuer |:offuerwerendes:| disse støcker och for sin snødet |:skalckachtighed:| och retzell will ey frelsze sin broder aff dødzsens waade, och worder der widne till, hand schall gifue alle gildebrødre threy marck eller skiære sig och werge med sex brødres suorne eed eller gaae bort niiding aff brøderschabet. Om nogen worder saa gienstridig at hand ey legger till sin broeders løeszen, huormegit hand skiuldig er, om forsagde dag, da schall hand bedre brødrene sex øre.

15. Om dem, som anklage deris Brødre.

Om Gildebrøder hand Kærer sin Broder for woldszmend, i huad sted det kand were, och hand føllger efter och faaer deraf schade och skam med megen møde, er der widne till, bedre hanem sex marck och alle brødre sex marck eller werge sig med sex brødre.

16. Om smigrende hosz store herrer och dem, will sin broders skade, stiger inden borde med Søe-Røffuere

Om Gildebroder faar Suiged sin broders penge hos woldszmend, smigrendes, eller hand far i skib med siø-

røffuere och røfuer paa sin gildebroder, er der wisze widne till, hand schall bortgaae fra brøderschabet och were alle brødres niiding.

17. Om dend, som undfalder
sin Broder i Rættergangh

Om Nogen gildebroder hand ey tillstaar sin broder i loutynde eller hand bær widne imod hanem och gjør hanem skade i denne maade paa hans guodz, er der widne till, bedre hanem 3 marck och brødrene séx øre.

18. Om Steffning, som skieer uden
oldermandens, skraaherrens och Laugets
Sambtøcke ind for Kongen eller Biscopen

Om Gildebroder hand steffner sin gildebroeder till kongen eller biskopen eller till moot eller till ting uden aaldermandens lou eller skraaherrens och gilldebrødrenes wilge och hand gjør ham skade paa sit goeds, hand schall gjøre ham fuldt i trej marck och giffue brødrene sex øre.

19. Om ranzouning
aff fengsell

Om gildebroder hand finder sin broder i fengszel, da schall hand løesze hanem med trej marck; dend, der fangen er, schall gielde dem for hanem. Om saa er, at han ey will løesze hanem, som sagt er, er der widne till, schall hand gielde de samme trej marck eller skiære sig med sex brødre.

20. Om Skibbrud och Fængsell

Om Broder finder Sin Broder i Skibbrud, redde hanem lifszens hielp, och om hand er stedder i nød, kaste ned aff sit goeds trej marck werd eller et skipp^ø och tage hanem i sit skib; det schall hand sielfuer igien gielde, om hand det hafuer; hafuer ey, alle gilldebrødre gielde for hanem.

21. Om mand icke Ranzounerer
sin Broder aff Fengsell

Om nogen gildebroder hand Finder sin gildebroder i fengsell eller i nogen nød stedder, och will ey hielpe hanem, er der widne till, were sig uden gildet och niiding

eller suerge med sex brødre sig at hafue wilge at hielpe hanem och hand ey kunde.

22. Om Tuistighed iblant

Brødrene J Gildehuuset

Om gildebroyder hand Trætter med sin broder med wschellige ord i gilldehuuset, er der tou widner, som omkring sidder, bøde till gildet thry øre; huorsom først op-rører osænnæ |:wszamdrechtighed:|, bøde och try øre; huilcken igien gifuer wloulig suar, bøde een øre.

23. Om Forhaanellsze inden

eller uden Gildehuuszed.

Huilcken der gifuer sin Broder Lastelige ord enten i gilldehuuset eller i andre steder, at hand kalder hanem niiding eller tiuff eller andre flere skiendelige ord och snød, at hand maa ey lignis ved nogen god mand, bedre hanem och gildet trei marck eller skiære sig medt sex brødere.

24. Om Hugg och Slaug

Om Mand tager i Vrede sin Broder udi haarid eller slaar hanem med nefue, bedre hanem 3 marck och brødre 12 øre; och om det saa hender, at hand slaar sin broder med kiep eller jern, wrakie kulle, da schall hand bedre hanem ni marck och brødrene 3 marck; worder hand saar af de slaug, at hand tø wid at legge derpaa plaster och smørelsze, hand schall bedre hanom 12 marck och brødrene 3 marck. Frembdeles om nogre aff disse støcker, som nu ere sagt, worder giordt i gilldehuszet eller gaard, da schall hand bøde toe falld och mer end, om det war giordt anderstedt.

25. Om en Broder døller dend

W-rætt sig er giordt

Om nogen gildebroyder hand Vorder wangfrægdher |:wanrøchtet:| af nogen med ord eller gierninger och hand will ey effterfølge sin wrett, rf brødres hielp och raad, were uden gildet, och om han leeder |:søger efter:| lou och bedring |:fyllestgiørelsze:| uden gilldebrødernis willge, er der widne till, hand schall gaee aff gildet eller bøde 1 marck sølf.

26. Om hand opærrit Hefner sig

Om gildebroyder kallid frem med megen wrætt och hand hefner sig och hanem bør fuldt at giøre dend, der schaden fich, efter lougen, alle gilldesbrødre efter det, dem worder tillsagt, da schulle de være hanem till hielp.

27. Om dem, som bær waaben och Wærg med Sig i gildehuuset att Schamfære Sin broder medh

Om Nogen gildebroyder hand bær øxe eller swerd eller andre waaben lønlige i gilldehuuset at skade sin broder och worder hand rønter |:funden:| dermed, daa schall hand bedre brødrene en half marck, fordi ald waaben ere forbøden i gildehuuset.

28. Om w-eenighed imellum Brøderne

Om nogle gildisbrødre vorder osænæ |:tuistige:| mellum af nogen ting, da de haffue gilldes steffne, da schulle de friste, om de kunde dem forlige, och om de kunde ey, da schall dend were vden gildet, huilcken som forsmade gildens loug och rett.

29. Om Woxliuszet

Huilcken som Bryder Woxliuszet, giellde en øre, och om han sætter sig i gildehuuset och glemmer at gaæ hiemb, giellde 2 øre.

30. Om Søffn i Gildehuuset

Om Nogen gildebroyder Sidder soffuende i gildehuuset bedre 1 øre.

31. Om Spen

Kaster han op i Gildehuuset eller paa weyen, førend hand kommer hiemb till sit egit, er der widne till, giellde 3 øre penge.

32. Om mand Falder for megen Drick Schyld

Huo som Falder for Druckenschab skyld i gildehuuset och førend hand indganger i sin egen gaard, bedre 1 øre.

33. Om Brand

Om Nogen gildebroder Faar skade aff brand udi dend gaard, hand boer i, huer gildesbroder giffue hanem til brendestud 3 penninge.

34. Om Daabell

Om nogen gildebroder hand daabler bort sine klæder eller hand gaar i nogen dend sted, hand worder misztenkt, worder hand slagen, er der widne till for wanære |:wanhæder:| och skam, hand gjorde, giffue gilldet en half march søllff eller werge sig med sex brødre.

35. Om Vliud

Om nogen broder gjør wliud i aaldermandens tale och skraaherrens, bøde 1 øre; huo som wliud gjør uden wisz skiell och døffuer saa brødrene med sit raab, uden ald moedszigelsze bøde 1 øre penge.

36. Om geleide till Tinge

Om nogen Broder haffuer Æhrinde att gaae till ting, alle gilldebrødrene schulle følge hanem; huilchen icke kommer, bøde 1 øre.

37. Om Følge thill Neste Stæder

Om nogen Broder wedertarffuer anden broders hielp till neste steder, och hand will ey hielpe hanem huercken at ride eller gaae, da schall hand bedre brødrene 2 øre penge.

38. Om Steffne ind for kongen
eller biscopen

Om nogen Broder Vorder Kaldet thill kongen eller bishopen hand schall wellge toloff af brødrene, huilcke hand will, de schulle fahre med hanem aff almindelig kost, och de schulle hielpe hanem, hvad de kunde; de, som ere tillnefuende och imodsige, gielde huer een marck sølf, uden hand igienholdis aff brøllups sammenføyellsze eller aff siugdomb eller anden loulige sager, och i samme stund daa schall andre neffnes i hans sted, huilcken bort schall fahre med dend forsagte broder.

39. Om brødris Forsuar, de be- uiser mod deris trengde broder

Om Nogen Broder Hæffner sin urett och er trengder der-
till och hand wedertarff hielp i steden for sine lemmers
och lifs werellsze schiuld, tholff brødre schulle med hanem
tillneffnes at were dag och natt til wären och föllge hanem
med waaben och |:= aff:| herberge till torfuet, aff thorfuet
och saa till herberget, saa lenge som der bør till, at wor
broder schall ey skiendis och schall were brødre til små-
gilhed |:despect:|; om nogen broder worder greben och
taber sit frelsze |:friihed:|, hand schall tage aff gildebrø-
drene i dette bischopdømme bliffuende, hvilcket der al-
mindelige kaldis stud, som er 3 penge.

40. Om ens gods er forbrut til Kon- gen eller anden Høffding och om Broder Vorder fangen

Gildets Aaldermænd de gjorde och Dette statutum, at
om nogen broder worder skøflet sit goods aff kongens
weigne eller en underhøffdings och worder fangen, thill
huilcke brødre hand kommer i riget eller uden riget, da
schulle de hielpe hanem huer aff dem med 5 penge.

33. Om Skibbrud

Om Nogen Broder hand Taall skibbrud och han holder
intet af sit goods till en marck sølff, holde det med sin æd
och med widne, hand schall faae af huer broder inden
dette bischopdømme en penning til hielp.

42. Om en for megit Tribuleris

Om nogen Broder taall W-rætt aff nogen, dend ey er
broder, saa megit at hand kand det ey thaalle, och hand
haffuer ey effne till at werge sig och ey tør biude sine
brødre till, om hand kand |:ock om fornødenhed udkrefuer
det:|, schall der ringes med klokken; huilcken broder det
hører och glemmer att hielpe sin broder aff denne ond-
schab, er der widne till, hand schall hede niiding och
bliffue vden brøderschab, uden hand igien kommer med
brødres raad och willge.

43. Om hoer

Om nogen Broder gjør Hoer med sin gildesbroders hustrue och er broder, huilcken der widne bær om de støker at hafue seet ham bortgangende och attergangende fra tholick |:saadan:| synd, hand schall blifue uden brødris samquem saasom nidding |:NB. niiding, lat. reprodu:|; sammelige om broder worder wanfreydet |:berøchtet:| aff de |:for horeri schiuld:| och der er ey widne till, da schall hand schiære sig med 12 brødres æd, och saa schall hand beholde sit gilde.

Om broder griber sin gildesbroder udi seng eller i nogen leyersted med sin hustrue paa hoeredombs weigne, och hafuer hand tou brødre winde dertill, hindre hanem, efter lougen giffues han fuldt lof.

Om det hender at dræbe nogen sin broder i tholick |:slig en:| sag, som gud forbiude, hand schall hafue ey alleniste till det thoe widne deraff |:paa:|, sammeledes 12 brødres æd schal prøfue hanem, saa at were drebt.

Om han griber ham ensammen |:allene:| med sin huszfrue och hafuer ey broders widne och dræber ham, och hand worder misztenchter aff brødrene, at hand drepte sin broder meenløesz, hand schall underlige saa megit brødernis forszmedellsze som gudelig hæffn och schall worde niiding.

Om nogen broder tager med magt sin gildebroders huusfrue eller daater, moder eller søsterdaater, hand schall bortgaae fra brøderschabit och dog ey uden tou widne.

44. Om male Wersle

Om Falskhed med opslag i

Handell och kiøb

Om nogen Broder Selg sin gildebrodr sin ting, huadhaande støche det kand were eller rørlig eller w-rørlig eller sammeledes goods eller egen |:eyedomb:|, huad heldst kand were, och bryder efter sine ord, at hand will ey holde det stadigt, huilcket som kaldis mala wersla, schall hand gielde kiøberen dubelt saa megit, som hand ellers schulle gifued epter stadsretten.

45. Om ForKiøb

Sammeledis Huilcken Gildebroder som supplantere |:be-
 snilder:| sin broder i kiøb eller sall som kaldes forkiøb,
 først schall hand gjøre hanem skadesløes och schall gifue
 alle gildesbrødre een half marck, om hand worder wundet
 med to brødres widne for det forsagde forkiøb.

46. Om Brøderne kommer till acters

Om gildebroder hand Worder Fattig och hand formaar
 ey sig uppeholde, er hand aff dette gilde och hafuer fuld-
 giordt, huer broder schall gifue hanem it maals maat och
 en penge om huert halfue aar.

47. Om indseglid och dett, som Schall Forwaris

Af Allmindelig Samtøcke och wilge skicke wii, at gill-
 detsz indszeigle, prolegia och wore statuta, huilche der
 kaldis schraae, att de schulle giemmes i kiste under try
 lycker i trøgg sted, aaldermanden schall haffue en nøgell,
 dend anden skraaherren, den tredie sammelige dend bro-
 der, till det worder skicket aff gildeszbrødrene; det høwer
 |:tillstedes:| ey nogen giffue breff under gilldens indszeigle
 vden aff aaldermandens och skraaherrens och brødrene,
 som nerwerende ere raadmen.

Selvom enhver af ovenanførte gildeskraa kan læse
 sig til, hvorledes livet udfoldede sig indenfor Sct.
 Knuds Gilderne skal jeg dog i det følgende medgive
 gildeslivet et par kommentarer.

Oprindeligt stod gildet aaben for enhver agtet og
 uberygtet mand. Indgangspengene var dog ikke helt
 smaa. Man maa i denne forbindelse ikke glemme,
 hvor meget større købsværdi møntenheden havde i
 disse tider. Af et regnskab, som *Hildebrand* meddeler
 vedrørende et Sct. Gertrudsgildes 2-dages stævne, ses
 at »steg og saltet kød« har andraget 5 øre, en gaas
 5 ørtug (som er endnu mindre), en lammesteg 4 ørtug,

»brød og bagværk« $\frac{1}{2}$ mark, »en skinke, nyrøget kød og tunge« for ialt 5 øre, og »4 kander vin« for 1 mark og 8 ørtug. Paa samme maade ses det, at man ved en Kristi Legemsfest i 1510 har »sendt til erkebiscopen i graabrødreklostret« vin og øl for 5 øre og 5 penninge.³⁾

Selvom saaledes alle byens borgere havde adgang til at blive optaget i gildet, var de 40 mark en saa stor sum, at dette maatte gøre gildet eksklusivt. Oldermændene valgtes ved almindelig afstemning iblandt gildets menige medlemmer og værdigheden var som oftest livsvarig. Skraaherren eller skraaprovsten var en gejstlig person, som forestod den gejstlige side af gildets forretninger, medens oldermændene forestod den verdslige. Af et regnskab fra 1510 ses, at de tjenstgørende præster har oppebaaret 4 mark og 3 øre, og som det læses i den foran anførte gildeskraa skal skraaprovsten oppebære offeret »og ingen anden« ved de sjælemesser, som var en integrerende del af gildernes liv. Man sørgede for gildebrødrenes aandelige velfærd ogsaa ud over døden. Det skadede ikke tillige at paalægge gildebrødrene, som pligtskyldigst kom til stede ved disse messer, at ofre »en god penge«. De som udeblev fra messerne maatte for deres pligtforømmelse betale bøde til gildet, saafremt de ikke kunde give en plausibel grund til undskyldning, det var kun undtagelsesvis, at »brøllups sammenføyellsze« eller »siugdomb« gjaldt som udeblivelsesgrund.

Naar en gildebroder blev ramt af sygdom, var det en naturlig pligt for gildets øvrige medlemmer at besøge ham, og om det behøvedes, at vaage hos ham

³⁾ 1 mark sølv (vægt godt 233 gr. finsølv) = 8 øre = 24 ørtug = 240 (ell. 288) penninge. Med den nuværende verdenspris paa sølv — der er langt mindre end datidens markedspris — bliver en mark af værdi godt 50 kr., en øre godt 6 kr., en ørtug godt 2 kr. og en penning ca. 20 øre.

saa længe, sygdommen varede; hvis hans sygdom fik dødelig udgang, var det oldermandens pligt at udpege fire gildebrødre til æresvagt, og undslog man sig — man havde dog ret til at møde ved stedfortræder — ifaldt man bøde til gildet. Denne ligvagt bar den døde til graven og samtlige gildebrødre havde pligt til at følge; hvis nogen savnedes i ligfølget var han ogsaa hjemfalden til at »bedre brødrene«, at give bøde til brødrene. Under gravfærden lød gildets klokke eller klokker, og der tændtes lys og læstes messe paa Sct. Knuds alter i den stedlige kirke. At disse begravelsesskikke var et væsentligt træk i gildets liv og traditioner ses bedst af, at de hører med til det, som endnu lever i de eksisterende Sct. Knuds Gilder. Sct. Knuds Gildet i Malmø har haft en særlig ligvogn, rigt forsiret med sølvbeslag, som op til vor tid har været benyttet til at køre den afdøde Knudsbroder paa den sidste vej til kirkegaarden, ligesom Knudsklokken endnu hænger i Sct. Petri kirketaarn og benyttes i dette ritual.

Det er rimeligt, at en ikke ringe del af Sct. Knuds Gildernes bødeforlæg udgjordes af lys, for der skulde bruges mange lys, ikke blot i direkte tilslutning til jordfæstelsen af en afdød broder og den dermed forbundne sjælemesse. Ogsaa paa de 5 aarlige messedage tændtes mange lys til helgenens ære og alle hedengangne Knudsbrødres minde. Ved det aarlige 3-dages stævne var Andenpinsedag helliget messen for de afdøde gildebrødre; andendagen efter Sct. Knud konges dødsdag den 10. juli holdtes ligeledes sjælemesse, den tredie aarlige messedag var Sct. Knud hertugs dødsdag, den 7. januar, den fjerde fandt sted ved Midfaste og den femte ved Valborgmessen den 1. maj.

Inden vi forlader omtalen af lysene maa nævnes, at den nye gildebroder ved sin optagelse maatte sværge at holde gildeskraaen — og gøre det over et tændt lys. Om man herved, som *Bang* mener det, har villet hentyde til den Helvedets ild, som truede en edsbryder, faar staa hen, men givet er det, at lyset som saadan har været tillagt en vis religiøst betonet respekt: »Enhver broder skal tage sin hætte af, naar lysene indbringes eller betale to Lybsk« hedder det i de »statuta et leges mensales« fra 1393, vi kender fra Sct. Knuds Gildet i Kolding.

Gildernes betydning laa dog frem for alt i deres retslige betydning. Gilderne havde egen jurisdiktion, og det var ikke blot vedrørende det, man kan kalde interne forseelser — forseelser imod ro og orden indenfor gildets egne enemærker; ogsaa forbrydelser mod samfundsordenen var underlagt gildernes domsmyndighed. Nu er der i middelalderens retsliv det mærkelige forhold, at drabssager blev betragtet som en privatsag — paa samme tid som statsmagten dog værnede om folks ejendom. Dødsstraf i drabssager var ikke kodificeret; hvis en mand dræbte en anden mand, blev han fredløs, d. v. s. udsat for hævn fra den dræbtes paarørendes side, og han var realiter »om en hals« d. v. s. stræbt efter livet, men han kunde betale sig fra sin skyld ved at yde mandebod — 40 mark — til den dræbtes arvinger. Men ikke nok med det, var han gildebroder og den dræbte ligesaa, maatte han tillige bøde til alle gildebrødrene for det tab, de havde lidt, med 3 mark sølv. En drabsmand blev — om han end var gildebroder — dog en »tremarksmand« = en uærlig mand, og han havde forspildt sin adkomst til at være gildebroder. Det hedder i gildeskraaen fra Sct. Knuds Gildet i Odense:

Om gildbroder ihæl slar sin gildbroder, han scal bødæ then dødes arwynghe 40 march och gildbrødræ 3 mark, och ther iwær scal han mælæs vth aff gildet meth eet ont nafn, som ær nidingh.

Det var gildets selvopholdelsesdrift, som nødvendigvis maatte medføre, at manddrab i dette tilfælde automatisk suspenderede hævnpligten for de øvrige gildebrødre, da blodhævnen ellers vilde faa uanede dimensioner, men helt gratis var det altsaa ikke, det kostede 3 mark til gildebrødrene!

Paa den anden side maa man erkende, at der ikke fandtes lige ret for alle; den, som ikke var gildebroder, var væsentligt ringere stillet, ikke blot der- ved, at han maatte savne gildets af sammenholdet fødte støtte. Naar en gildebroder dræbte en, som ikke var medlem af gildet, hjalp gildet faktisk denne misdæder til at undgaa den fortjente straf ved de pligter, som sammenholdet paalagde dem:

Om gildbroder slar noghen ihæl, som ikke ær gildbroder och brødræ æræ nerverendes, tha sculæ the hielpæ honom af lifs wodæ,

hedder det i Odense-skraen, manddraberen skal — og kun fordi han er gildebroder — hjælpes »af livsens vaade« enten ved at gildebrødrene skaffer ham baad med nødtørftige hjælpemidler til livets opretholdelse i form af øsekar og flint til at slaa ild med eller skaffer ham hest og følger ham beskyttende til skoven for at han kan skaffes af vejen for den hævnende retfærdighed.

Ret naturligt maa sammenholdet medføre pligt til at komme en i livsfare stedt gildebroder til hjælp. Det hedder i Flensborger-skraen:

Hvilken brother thær ey hyelper och wæl mo, och worther forwunned thær mæth, at han war bæthen, han scal

af gange mæth nighens naven og hvosvm haver hanneling meræ mæth thæn, bøde alle gild brøther tolæf mark og h alder man thre mark.

Hvis han rænkeligt lagde raad op imod en broder og laante en anden vaaben imod ham, skulde han »bøde gildet et pund honning og miste gildet« og var han med urette anklaget for slig ond gerning, maatte han rense sig for mistanken, »skære sig« — man sammenligne betydningen af ren = skær, f. ex i skærsommer eller skært kød — med seks brødres vidneudsagn.

Finder han en gildebroder i havsnød (schipbrot) skal han kaste af sin ladning i havet, saa han kan tage ham om bord, men den reddede skal senere erstatte ham det tabte gods, og kan han ikke det, skal gildebrødrene »gialde« for ham, gælde for ham, d. v. s. betale for ham. Og finder han ham i fængsel, da skal han løskøbe ham. Om en broder mister sit gods, »svo at han worther fattugh aldels«, da skulde de øvrige hjælpe ham, enhver efter sin evne. Men om nogen broder er nødt til at begaa drab skal han — som det ses af den foran citerede Malmø-skraa »tage af alle brødrene hvad almindeligt kaldes stud, som er 3 penninge⁴⁾ af hver broder«. Senere blev det, da kongemagtens stigende indflydelse paa lov og ret gjorde sig gældende overladt til kongens bestemmelse, om der ikke i visse tilfælde kunde tilstaa fred og straffrihed ved manddrab, naar dette var sket utilsigtet.

Al rettergangs beslutning laa hos gildet, og den, som stævnedes sin gildebroder uden oldermandens eller skraaherrens og gildebrødrenes vilje og samtykke, maatte holde ham skadesløs med 3 mark og dertil give

⁴⁾ 3 penninge er en hyppigt udmøntet enhed, der benævnes »engelske« eller »sterlinge«, en 4-penning kaldes Wittenpenninge (en »Hvid«).

hver af brødrene 6 øre. Hvis han dristede sig til at vidne imod ham, selv efter lovlig indvarsling, maatte han ogsaa betale tremarksbøden og give hver af brødrene 6 øre. I det hele benyttede gildet sin magt til at paavirke retten. Naar en gildebroder blev stævnet for tinge, udpegede oldermanden brødre ved lodkastning til at følge ham — og de, som nægtede at efterkomme denne pligt blev idømt bøde, ja, i nogle gilder maatte samtlige brødre følge med til tinge; at der derved er øvet et stort moralsk tryk paa dommeren kan ikke lades ude af betragtning. Gildebrødrene aflagde vidnesbyrd til gunst for den indklagede, hvadenten de kunde gøre det med god samvittighed eller ej (jfr. ovenfor, at der var bødestraf for at vidne imod sin gildebroder).

Et mærkeligt forhold er den omstændighed, at en gildebroders edelige udsagn betød mere end almindelig borgers. Under almindelige forhold kunde en anklaget rense sig, naar 36 medborgere vidnede om hans uskyld, men var det en Knudsbroder, var seks gildebrøders udsagn tilstrækkeligt, idet seks Knudsbrøders ed gjaldt for lige med »tre Tyloffter Eder«. Dette hænger formentlig sammen med det forhold, at i gilderne optoges ingen, som der kunde siges noget paa. Kun folk med et aldeles uplettet rygte slap igennem det naaleøje, som den eenstemmige beslutning om optagelse i gildet var, og derfor har man formentlig kunnet regne med, at vedkommende heller ikke i fremtiden vilde plette sit gode navn og rygte til, f. ex. ved at yde forsvar for en i deres øjne notorisk forbryder, igennem at aflægge falsk ed.

Selvom gilderne i begyndelsen stod aabne for alle frie borgere, blev de som tidligere fremhævet ret snart ret eksklusive selskaber, hvor det kun var den rige-

ste del af borgerskabet, som var medlemmer. De økonomiske vilkaar var i datiden betydeligt mere stabile end nu: velstanden var mere solidt forankret, saa at de rige borgere forblev velsituerede, og deres efterkommere fortsatte, hvor de selv slap, i kraft af velstanden. De overtog ikke blot fædrenes rettigheder, men ogsaa deres selvpaaatagne pligter. Disse velstaaende borgere var og blev derfor ogsaa »meliores« = de bedre borgere, ikke i kraft af deres penge, men i kraft af de pligter overfor samfundet, som de følte at velstanden naturligt medførte. Det var ogsaa paa grund af pligtfølelsen netop denne del af borgerskabet, som blev valgt til borgmester og raadmænd, de »eligerede« mænd, og som saadanne forestod administrationen af bysamfundet, ikke ud fra snævre egoistiske synspunkter men i samraad og med hele byens vel for øje. Det var de samme mænd, som gik igen i gildets bestyrelse som oldermand, stolsbrødre eller skraaprovt. At byens offentlige styrelse derfor efterhaanden gled ud i eet med de »private« gildeinstitutioner og da navnlig Sct. Knuds Gilderne, som var de hyppigste, er forstaaeligt, det var de samme mænd, som baade i byens raad og i gildets bestyrelse »tegnede firmaet«. Dette træk kommer frem i en skrivelse, en byraadsbeslutning fra Kolding, som man for godt en halv snes aar siden fandt i Lybæk's stadsarkiv. Den omtales udførligt i *Bruun & Jacobsens* afhandling om Koldings Byvaaben, og jeg skal fra denne citere denne byraadsbeslutning i dansk oversættelse (den kan dateres til tiden 1250—1300):

Til deres elskede Venner i Christus, Fogeden og Raadmændene og samtlige i Lybæk boende Borgere sender Fogeden og Raadmændene og de øvrige Bedreborgere (»meliores«) i Kolding Hilsen og Forsikring om oprigtig

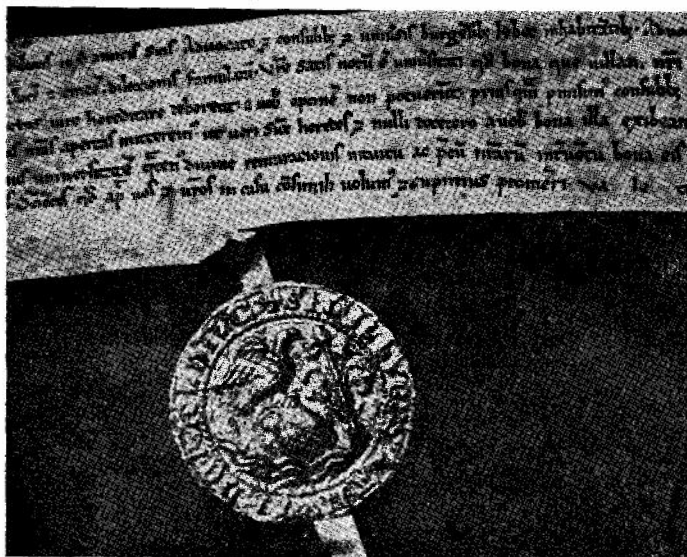

Fig. 7. Brev fra Kolding til Lybæk med Sct. Knuds Gildets segl.

Kærlighed. Det er vel kendt for Eders Samfund, at nogle af vore Bymænd ikke af Eder har kunnet faa udleveret det Gods, som de med Rette burde arve efter deres nærstaaende Slægtinge, der er dræbt hos Eder, før vi lovede Vismars Raadmænd, og disse lovede Eder, at vi skulde sende Eder vort aabne Brev, om at de er de sande Arvinger, og at ingen for øvrigt vil kræve det Gods af Eder, hvilket Brev I nu har. Derfor beder vi Eders Samfund, at I, med den guddommelige Gengæld for Øje og i Kraft af vore Bønner, vil overdrage Dem det Gods, som med Rette tilhører dem, hvis de ikke allerede har faaet det, vel vidende, at i en lignende Sag har vi Vilje og Ønske om at gøre os fortjente af Eder og Eders Borgere. Lev vel.

Der er det mærkelige, at denne officielle skrivelse — paa latin som datidens sædvanlige »internationale« sprogbrug krævede det — er forsynet med Sct. Knuds

Gildets segl, skønt det er bystyret og ikke Sct. Knuds Gildet som skriver til den kollegiale øvrighed i Lybæk (se fig. 7).

Som ovenfor omtalt medførte de økonomiske forhold, at det var den mere velhavende del af borgerskabet, som fortrinsvis optoges i Sct. Knuds Gilderne. Det var derfor ikke særligt vanskeligt for gildebrødrene at skaffe midler til veje for at gildet kunde faa egen bygning og dermed undgaa det, som set med datidens øjne var lidt nedværdigende: at sidde til leje. Ikke blot var gildets hus eller gaard af en vis imponant værdighed og størrelse, ofte havde Sct. Knuds Gilderne tillige udstrakte jordbesiddelser — jord var jo dengang næsten den eneste ækvivalens for kapital. At forskellige gilder ogsaa, naar de havde »levet over evne« — naar gæstebudene havde slugt for mange penge — maatte sælge ud af jordegodset har vi beviser for i bevarede ejendomsskøder. *Bang* citerer et rimvers fra omkring reformationen, som tydeligt illustrerer velstanden i Sct. Knuds Gilderne; det skal her gængives i det oprindelige middelalderlige sprog, som *Bruun & Jacobsen* gengiver det:

Huoer mand kommer i Randers eller Ribe,
i Viborg, Aarss, Olborg eller Aibe,
oc spør, huess er den store gaard
eller det skøne huess, her staar,
da faar mand saadan suar igen:
det hører til den store fallent,
til S. Peders gilde eller S. Knudz,
S. Søffuerens alter eller S. Giertrutz.

Det er vel tænkeligt at ogsaa byens administration er varetaget i gildets domicil, der paa denne maade

maa betragtes som byens raadhus, man sammenligne det foran anførte om London's Guild-hall. Senere, da gilderne tabte deres betydning, traadte gildehuset i baggrunden, raadhuset i forgrunden, ogsaa nu er raadhuset sædvanligt en af byens mere statelige bygninger, og nu som dengang var det folkets »kaarne« mænd, der residerer i »det skøne huss eller den store gaard«. Vi kan paa *Rantzau's* kort over Kolding by genfinde en statelig bygning, som er Sct. Knuds Gildets hus eller gaard — og derfor kan betegnes som byens første raadhus, en bygning, som taaler sammenligning med byens største. Den ses med stærkt iøjnespringende vindfløje paa begge gavle i det nedenfor gengivne udsnit af *Rantzau's* kort, som hænger i forstørret udgave paa Raadhuset i Kolding.

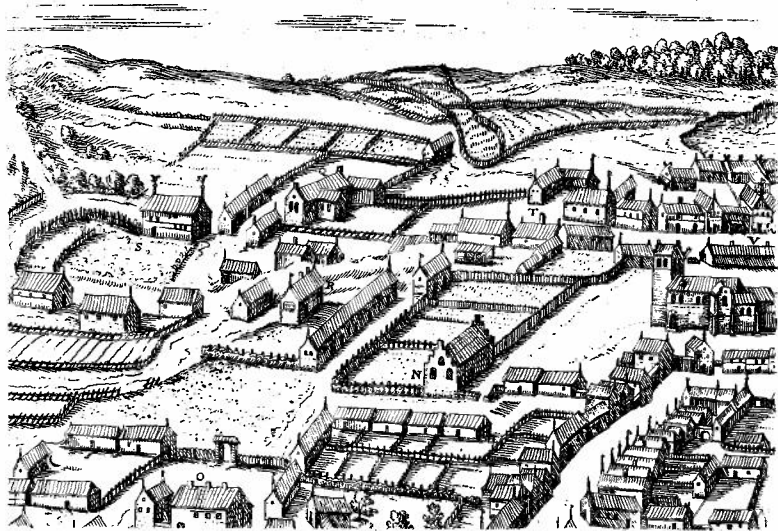

Fig. 8. Sct. Knuds Gildets gaard i Kolding
(ses øverst i venstre hjørne).

Ogsaa det første Raadhus i Odense, som blev bygget omkring 1430 har vi grundet formodning om er identisk med Sct. Knuds Gildets gaard. Det stod paa det nuværende raadhus's plads indtil det i 1880erne blev nedrevet for at give plads til et nyt og større.

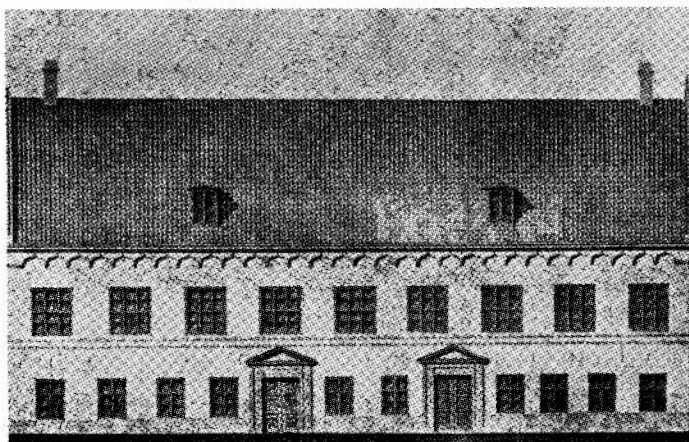

Fig. 9. Odense gl. Raadhus (Sct. Knuds Gildets gaard?).

I Gildets gaard eller hus holdtes det aarlige stævne, hvorimod gudstjenester og messe var henlagt til kirken. Selve gildesalen var et stort og pompøst rum, hvor man sad bænkede langs alle fire vægge. Oldermænden og skraaherren præsidereede for oven i salen, hvor der var ophængt en kunstfærdig fuglefigur, udført i drevet sølv, som et særligt uskyldigheds- og retfærdighedssymbol. Man har i den særlige uskyldighedens symbolik, som duen sædvanligvis forlenes med, gerne i fuglefiguren villet se en due — og duen er ogsaa blevet foreningsemlen for de endnu eksisterende Sct. Knuds Gilder i Sverige. Med lidt god vilje kan maaske vindføjene paa *Rantzau's* kort over Kolding ogsaa opfattes som duer. Fuglen benævnes dog

ogsaa papegøje, det hedder saaledes i den tidligere omtalte protokol af 1533, som endnu er i Malmøgildets besiddelse:

Vdi samme aar er dend sølffpopegoye eller duwe med et sølfenke udi sancte Knuds laug foræret, huilcken schall henge øverst oppe i salen och saalenge dend hænger paa sin sted betyder dend fred och endregtighed ofuer heele salen, och vejer dend ellers 52 laadt.

Nu maa jeg indskyde, at en sølffpopegoye ikke er ensbetydende med »en Papegøje af Sølv«, der tænkes næppe specielt paa den tropiske fugleart, ordet er en forvrængning af det franske »papegai«, som brugtes for det fuglebillede, som anvendtes til maalskydning — og er altsaa identisk med den fugl, som i dag anvendes ved den aarlige fugleskydning i forskellige borgerlige skydeselskaber. Fugleskydningsfesten var ogsaa en aarligt tilbagevendende fest i Sct. Knuds Gilderne som det endnu er det i »det hellige Trefoldighedsgilde udi det danske Compagnie« som det kendes i det kgl. Skydeselskab i København — af selve navnet i dag fremgaar det til tydelighed, at fugleskydningen er blevet gildets (nu foreningens) væsentlige karaktertræk, som det iøvrigt ogsaa er det i andre lignende selskaber, men oprindelsen maa søges i de middelalderlige gilder.

Den særlige kæde, som oldermanden bærer som tegn paa sin værdighed i Sct. Knuds Gildet i Lund, og som kan dateres til 1617, var oprindeligt en »Fuglekonge-kæde« og »fuglen« skulde derfor være en »papegøje«, men i en inventariefortegnelse fra midten af 1700-tallet benævnes den som en due. I Sct. Knuds Gildet i Ystad bevares endnu den særlige »Store duvan«, en due af sølv, stemplet med byens vaaben, som bærer en inskription paa brystet »Gifven den

14. Jan. 1760 af St. Knutslagets Aldermand, Hofsecretaren och Borgmästaren, Herr Carl Gustaf Boberg«. Den er 18 cm lang og 18 cm bred. I Sct. Knuds kirke i Odense findes en middelalderlig monstrans, som forestiller en due; om den har nogen sammenhæng med duesymbolet i Sct. Knuds Gilderne faar være usagt.

Næst efter lysene — hvormed ogsaa følger kandelabre, ofte meget smukke og gedigne sølvarbejder — og sølvduen maa som særlige attributer i Sct. Knuds Gilderne nævnes den særlige klokke, hvormed gildesammenkomster annonceredes. Vi har foran hørt, hvorledes gildeklokken anvendtes i Slesvig, ligeledes at vi muligt har bevaret Sct. Knuds Gildernes Knudsklokker i de foran omtalte fynske kirker. I Malmø Sct. Petri kirke og i Ystads Sct. Maria kirke findes endnu Knudsklokker, som benyttes ved begravelser. Den største af klokkerne i Mariakirken i Ystad (135 cm høj med en diameter paa 145 cm) er ifl. sin indskrift flere gange omstøbt, den blev »åter 1778 genom härvärende Knuts lagets sammanskot samt församlingens och kyrkans till-hielp ånyo omgjuten i Stockholm af Gerhard S. Meyer«. En mindre klokke, som anvendes i den daglige ringning, har følgende inskription: »anno d:ni 1558 blef s:ti canuti gildis klocke støbt: Lafrens torkils:iens tillufs« og den er derfor uden al tvivl ogsaa blevet til paa Sct. Knuds Gildets initiativ og er benyttet ved gildets ceremonier. Forøvrigt fortæller *Kruse* en barndomserindring fra Malmø, hvorledes han dør har hørt ældre folk »med rörelse omtala, hur högtidligt och stämmingsfullt det var att på aftonen, när man skulle begifva sig till gillet, höra den vackra klock-klängen från kyrkotornet«, det fremgaar at skikken paa dette tidspunkt (1898) ikke

længere holdes i hævd, men man maa dele hans opfattelse af, at skikken burde genoplives, saa meget mere som Sct. Knuds Gildet netop ved i begyndelsen af 1500-tallet at skænke denne klokke til Sct. Petri kirke havde knyttet den betingelse til gaven, at klokken skulde røres »quit och fri« saavel ved sjælerringning som ved vanlig sammenringning, naar gilde holdes. Allerede i 1671 havde Sct. Petri kyrkovåktare (klokkeren) »understaaet sig« i at andrage gildet om en kontant erkendtlighed for at ringe med Knudsklokken og saaledes angrebet gildesbrødrenes ret til fri begravelsesringning; anslaget blev dog med indignation afvist, saavidt protokollen oplyser.

Naar gildets forhandlinger var slut og takkebønnen (»Gratias«) var læst, traadte »gjerdebrødrene« — præparatorer — altsaa de brødre, som »gjorde« i stand, og *berdebrødrene* (= byrdebrødrene, som bærer borde, bænke og brænde til) samt *bredebrødre* (de, der bredte dugen = dækkede bordet) og *tøndebrødre* (der tappede øllet) til og forberedte det afsluttende festmaal, hvor man spiste og drak af et glad sind og med god samvittighed. Der har maaske været flere »bestillingsmænd« ved gildesammenkomsterne, hvis virke senere er gaaet i glemme, men karakteristisk er det, at det er gildets egne medlemmer, som varetager disse nødvendige funktioner; for udenforstaaende, selv det tjenende personale, var gildets porte lukkede.

At det ikke er smaating, hverken af mad eller drikke, som er konsumeret, kan vi tydeligt se af endnu bevarede regnskaber, vi ved jo ogsaa at spisevanerne paa dette tidspunkt var mindre maadeholdne end de senere er blevet, den salte mad fremkaldte tørst, og tørsten blev slukket baade med vin og øl. Fra

Ystad-gildet kender vi nedenstaaende brev paa toldfrihed for indførsel af Rostocker-øl, som lyder saaledes:

Wij, Fredrich den Anden medh Gudz Naade Danmarks, Norgis, Wendis och Gothis Konnung, Hertug udi Slessvigt, Holsten, Stormaren och Dijtmersken, Grefwe udi Oldenburg och Delmenhorst, Giøre alle witterligt, at wij aff wor synderlige Gunst och Naade haffue undt, bewilliget och tilladt, och nu medh thette wort opne breff unde, bewillige och tillade at oss Ellskelige Borgemester och Raadmend udi vor kiøpsted Ysted maage aarligen till deris Knudz gille nyde och beholde too læster Rostocker øhl frij uden Cijse, till saa lennge wij annorledis herom tilsigendis worden, ty forbyde wij wore trugne Embetsmend, Cijsemestere, och alle andre, foreskrefne Borgmestere och Raadmend uthi for:ne Ystedt heremot medh Cijse af too lester Rostocker øhl hwert aar, foreskreffwit staar, att beswere uthi nogen maade. Under wor hyldist og Naade gifwit paa wor Gaardh udi Lund den 21. Julij a:o 1584.

Under Wort Signet

FREDRICH

Allerede nogle aar tidligere havde Sct. Knuds Gilderne i Malmø og i Lund opnaaet toldfrihed for hver seks læster Rostockerøl (en læst øl maa ansættes til et kvantum af 2448 pottes eller 2360 liter, saa med godt 14.000 liter øl maa man anse behovet for at være dækket).

Det er vel tænkeligt, at den megen drik under gildessammenkomsterne kunde omtaage det sunde omdømme, saa det kom til voldsomheder. Det var derfor priselig forudseenhed, naar det forlangtes af gildebrødrene, at de i gildesammenkomsterne skulde være ubevæbnede for ikke at afstedkomme ulykker. De maatte sætte vaabnene fra sig i gildets forstue som i kirkens vaabenhus. I den norske Frostetingslov hedder det udtrykkeligt, at der lyses fred over for-

samlingerne i kirker og ved gilder. Alligevel kunde der være vanskeligheder ved at opretholde ro og orden; naar øllet gik ind, hændte det jo dengang som nu, at forstanden »gik ud« og man geraadede i klammeri. Hvis nogen derved »tog sin broder udi haaret i vrede eller slog ham med næven«, maatte han betale bøde, og skete det i gildets hus eller gaarden dertil maatte han bøde dobbelt. Lod nogen sig forhaane af nogen gildebroder med ord eller gerning og ikke vilde »efterfølge sin uret«, maatte han gaa af gildet eller bøde 1 mark sølv.

Ved gildesammenkomsterne udbragtes som naturligt var først værnehelgenens skaal — altsaa gildets skaal — og siden efterfulgtes denne af en række skaaler, sandsynligt med forudgaaende skaaltale som motivering og naturligt nok i særdeleshed for kongen, ikke mindst, naar han var et skattet medlem af gildet, men endvidere for oldermanden og for gildets øvrige embedsmænd. Der fandtes ogsaa iblandt de menige gildebrødre velgørere, som ved en skaal blev hædret i gildet. Frederik den Anden lod sig 1556 optage i Sct. Knuds Gildet i Malmø og skænkede »til en fornemmelig Zirjr och euig Ihukommelse« en vægtig forgyldt sølvpokal, et af de berømte Augsburgerguldsmedearbejder, hvori utvivlsomt kongens skaal siden er udbragt mange gange i løbet af de svundne 400 aar. Kongen opnaede aldrig at være nærværende ved gildesammenkomsterne; den første kongelige person, som bivaanede et gildestævne i Malmøgildet, var Frederik den Tredie, som sammen med dronningen og et følge af 15 adelsmænd optoges i gildet i 1652. Syv af disse skænkede ved denne lejlighed Sct. Knuds Gildet en anden sølvpokal med følgende inskription:

Paa . Sanct Knuds . Den . Store . Dag .
 Dig . Malmø . Stad . Till . Welbehag .
 Wil . Vi . Dette . Lidet . Gaffve .
 Som . Brødere . Offversendet . Haffve .

et Københavns-arbejde udført i 1648, vel betydeligt mindre vægtigt end den første kongelige gave, men dog et pragtstykke, som enhver museumsleder maatte ønske i sin samling.

Endnu et pragtstykke af Malmøgildets klenodier maa i denne forbindelse nævnes. Ved det 2-dages gildestævne Sct. Hansdag den 24. juni 1671 blev 3 skaanske adelsmænd, *Jørgen Krabbe* til Krageholm og *Tosterup*, *Holger Tott Ottesen* til Sefde, Brødde og Thullesborg og *Tage Tott* til Ericsholm indbudte til optagelse; paa grund af dødsfald i familien kunde de imidlertid ikke komme, men sendte fra København — dateret 23. juni — et brev til gildet, hvori de fremførte deres undskyldning og anmodede om, at de trods fraværelsen alligevel maatte optages som gildebrødre og medsendte en pragtfuld gave, den nedenfor gengivne forgyldte sølvpokal. Brevet er end mere interessant end den smukke present, fordi det viser, hvilken anseelse gildet nød og hvilken ære det ansaas at være at blive medlem af gildet. I brevet takker de »det Erværdige, Højberømmelige och af oss respecerede Uhrgamble S:T Knuds Laug« for den ære, som vises dem ved den »wenlige Invitation« og forsikrer gildet, om det vil optage dem, »at de skulle beflitte sig paa at meritere och fortiene saadan häderlig titul« gennem »Laugitz Constitutioners fuldkomne efterkoimmelse och ellers udj alle mullige maader« og i haabet om at gildet »denne woris wenlige begiering med Affection worder oss favoricerendes fremsende

vi till det høytberømmelige Laugetz aarlige Lystighed dette Pocal, ønschendes baade at skaalerne deraf udi mange aar med glæde och wellstand maa uddrickes, at Laugsbrøderne dette aar maa med Lycksalighed och Glæde fuldende deres gilde och giæstebud, Skaalernis uddrickende med Sundhed bekomme, och Giæstebudets Lystighed med fryd udi de andre efterkommendis aaringer altid igien begynde«. Sct. Knuds Gildet besluttede, uagtet det ikke havde været sædvane at »nogen udi Lauget anammes med mindre de er paa S:T Knudz Salen och i Samquem sielfuer personligen tillstedes« alligevel at optage de 3 adelsmænd til brødre paa grund af skrivelsen, presenten og det særlige forhold at brevskriverens forfædre »samme Laug hafue behaget«, dog med den formodning, at de saaledes optagne næste aar vilde behage at undergaa de sædvanlige ceremonier. Derefter drak man de 3 brødres skaal, det hedder i protokollen: »De gode welb(yrdige) Herrers Skaal blef wforgiätten.«

Pokalen er et Hamburger-arbejde, som bærer følgende inskription:

Det . Hæderlig . Och . Vrdgamle . S. Knuds . Lav .
 Vdi . Malmø . Foræris . Dette . Pocal . Och . Lüstigheds .
 Schaal . Fra . Ofverbemelte . Lavets . Respec-
 terende . Och . Dervdi . Samptlige . Medbrødernis .
 Tjenst . Villige . Venner . Nemlig . H . Jørgen . Krabbe
 . H . Holger . Tot . H . Tage . Tot . Som . Ønscher . At
 . Lavets . Och . Medbrødernis . Contjenuerende . Con-
 servationis . Schaale . Kunde . Deraf . Vdi . Mange .
 Aar . Med . Glæde . Vddrichis . Och . Enhver . Af .
 Dennem . Vdi . Lüchsalig . Velstand . Stedse . For-
 bliffve . Malmø . 24. Juni . 1671.

Pladsen tillader desværre ikke at gengive alle disse pragtfulde sølvarbejder, men især sidstnævnte er af enestaaende skønhed, et saakaldt akeleje-bæger, oprindeligt en stil udgaaet fra Nürnberger-guldsmedene, der fortjener at kendes af en videre kreds, hvorfor det nedenfor afbildes (se fig. 11).

Som nævnt tidligere oplevede Sct. Knuds Gilderne deres rigeste blomstringstid i aarhundrederne op til reformationens indførelse i Norden, for derefter lidt efter lidt igen at tabe deres betydning, helt er de forsvundne i det nuværende danske monarkis købstæder. Naar de fortsætter deres tilværelse — omend med undertiden aarelange hvilepavser — i de fornævnte svenske købstæder i Skaane, er det som borgerlige foreninger med nærmest kun selskabelige formaal, selvom en vis filantropi dog stadigt udøves af disse. Kendt maaske endda ud over Sveriges grænser er de straalende borgerballer paa raadhuset (Sct. Knuds salen), hvormed de svenske Sct. Knuds gilder har indlagt sig berømmelse helt op i vore dage. Exemplet fra de gamle Sct. Knuds Gilder i Lund, Malmø og Ystad har »smittet«, saaledes at der i dag i flere sydsvenske byer findes levende og aktive, men nutidige Sct. Knuds Gilder.

Ogsaa den borgerskabets forlystelse, der hedder fugleskydningen med dertil hørende festmiddag og paafølgende dans, er en direkte fortsættelse af Sct. Knuds Gildernes og de øvrige middelalderlige gilders selskabelige traditioner. Jeg skal i denne forbindelse pege paa, at den sidste officielle fest, som holdtes paa det gamle raadhus i Odense, før det i slutningen af 1880'erne blev nedrevet for at give plads til et nyt og større raadhus, det, der kendes i dag paa Flakhaven, var — skyttelaugets aarlige fugleskydnings-

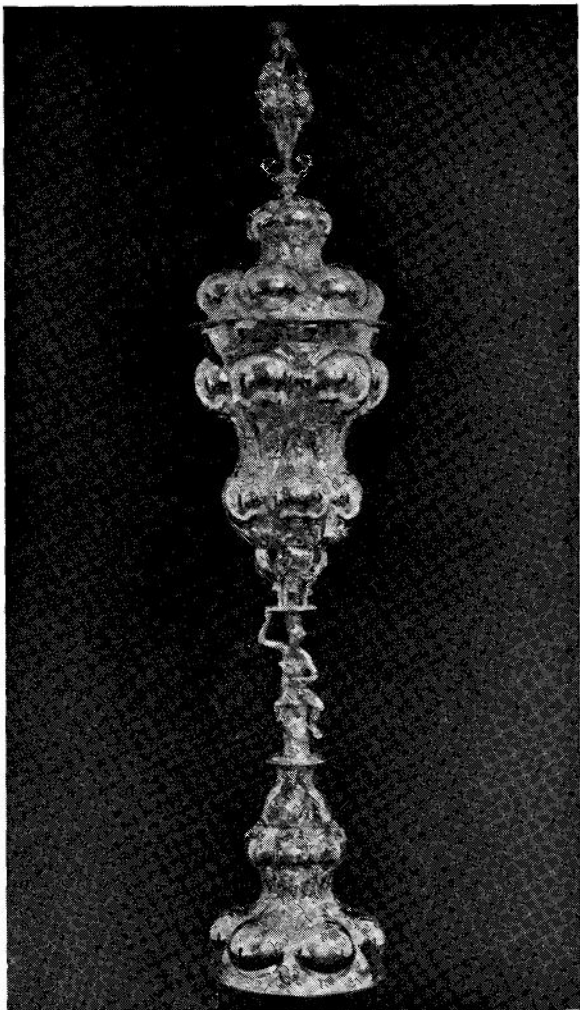

Fig. 11. Sølvpokal fra Malmø's Set. Knuds Gilde.

middag. Der er endnu i dag i Odense tradition for at det »kgl. privilegerede borgerlige Skyttelaug« samler alle selskabets »skydebrødre« i en procession om morgenen, som afhenter fuglekongen paa samme maade som i fordums tid oldermanden blev afhentet og gelejdet »med maner«. Denne procession udgaar stadig fra Flakhaven, byens ældgamle torv, hvor det gamle raadhus, maaske identisk med Gildehuset, blev bygget omkring 1430—50. I sluttet trop drager selskabet ud til fugleskydningen, og i sluttet trop vender de om aftenen tilbage til Flakhaven.

Ogsaa paa et helt andet felt træffes Sct. Knuds Gilde-erne som det oprindelige fundament, og som en værdig arvtager af de gamle traditioner, nemlig i de borgervævninger, hvorunder Danmarks købstæder for godt et hundred aar siden opretholdt det borgerværn, vi i dag kender under navnet *Hjemmeværnet*. Da borgervævningen i Slagelse i 1850'erne skulde udstyres med en ny fane, en silkefane, som blev broderet af byens damer, blev det ikke et Dannebrog, som vel for disse stærkt nationalt betonedede sammenslutninger havde været mest nærliggende. Fanen, som skal eksistere endnu, er en blaa silkedug med et omend noget forvansket motiv fra et tidligere benyttet byvaaben, der retteligt maa tydes som — Sct. Knuds Gildets Sigil. Det er ikke korrekt, naar *Arnskov* 1915 i Historisk aarvog for Sorø amt anfører, at det er et billede af Kong Valdemar den Anden selvom den tronstol, hvorfra den (nu staaende) kongefigur har rejst sig, bærer et kronet W. II; det er, som *Gunnar Knudsen* aaret senere gør opmærksom paa, et — atter glemmt — Sct. Knuds Gilde-segl, der er modellen. At hertug Knud Lavards middelalderlige tronskammel nu er blevet til en typisk Biedermeier-sofa, helt »mo-

derne« for den tid, hvor byfanen bliver til, giver kun hele billedet et yderligere anstrøg af munter borgerhygge. Slagelse købstads byvaaben viser, som det ser ud i dag, en imellem to murstenstaarne staaende bevinget engel (Sct. Michael) med et malteserkorsprydet skjold i venstre arm og i den højre et nedadrettet spyd, hvormed ærkeenglen dræber den drage, paa hvilken han afbildes staaende. Det samme segl genfindes i forskellige udgaver med vedføjede aarstal, bl. a. fra 1677 paa *Resens Atlas*, men omkring 1745 benyttes et Sct. Knuds segl næsten konformt med det side 53 gengivne Odensesegl, i hvis *circumscription* læses »Anno 1745 Slagelse Kiöbstæds Raadstue Segl«. Lad mig i denne forbindelse nævne, at der indtil i fjor i Slagelse by's udkant (som en del af et forlængst sløjfet lystanlæg) fandtes et hus, som i folkemunde hed Papegøjehuset. Jeg har selv kendt dette og dets navn siden jeg for snart 40 aar siden gik i skole i Slagelse, men først nu efter at jeg har beskæftiget mig med studiet af Sct. Knuds Gildernes historie, er det faldet mig ind at sætte dette i forbindelse med det i Slagelse forlængst afdøde Sct. Knudsgilde og dets selskabelige traditioner.

Som jeg nævnede i indledningen har min interesse i disse studier kun været amatørens. De har givet mig anledning til at fremføre enkelte hypoteser om hidtil upaaagtede træk i f. ex. Odense og Koldings bysegl, men skulde disse upretentiøse undersøgelser give til resultat, at andre lignende kulturhistoriske træk af den interesserede læser vil blive sat i deres rette sammenhæng med de nu i Danmark forsvundne Sct. Knuds Gilders historie, vil min hensigt med denne undersøgelse ogsaa være naaet.

Literatur:

- Arnskov, P.: Postgaard og Posthuse i Slagelse igennem Tiderne (Aarb. f. hist. Samf. f. Sorø Amt IV—1915)
- Arnskov, P.: Bogen om Slagelse. Slagelse 1931.
- Arum, R.: Odense Toldvæsen (i Odense, vor By. Odense 1931).
- Bang, V.: Gildevæsenet forud, særligt i Danmark (Hist. Arkiv, Kbh. 1887).
- Bruun, Georg & Jacobsen, Niels: Kolding Bys Segl og Vaaben. Kolding 1938.
- Flensburg, Wilh.: Berättelse om S:ti Knuts Gildet i Malmø. Lund 1743.
- Geete, R.: Fornsvenska Bibliografi. Stockholm 1903.
- Grandjean, P. B.: Danske Gilders Segl fra Middelalderen. København 1948.
- Hildebrand, H.: Medeltidsgillena i Sverige (Hist. Bibl., Stockholm 1877).
- Jørgensen, Ellen: Helgendyrkelsen i Danmark. København 1909.
- Klemming, G. E.: Skrå-Ordningar (Svenska Fornskrift-Sällskapets Saml. Stockholm 1856).
- Klemming, G. E.: Småstycken på Fornsvenska. Stockholm 1881.
- Knudsen, Gunnar: Helgendyrkelse i Slagelse (Aarb. f. hist. Samf. Sorø Amt V—1916).
- Kruse, J.: St. Knutsgillet i Malmø. Malmø 1898.
- Nyrop, C.: Danmarks Gilde- og Laugsskraer fra Middelalderen. København 1900.
- Pappenheim, M.: Die altdänichen Schutzgilden. Breslau 1885.
- Petersen, Henry: Knud Lavards Helgentilbedelse (Aarb. f. nord. Oldkyndighed. København 1885).
- Petersen, Henry: St. Albans Relikvier i Odense (Aarb. f. nord. Oldkyndighed. København 1886).
- Petersen, Henry: Et Billede af Hellig Knud Hertug i en jydsk Kirke (Aarb. f. nord. Oldkyndighed. København 1888).
- Rygner, H. V.: Odense Bys Historie (i Danmarks Hjerte Odense. Odense 1947).
- Thorsen, P. G.: Thord Degns Artikler (Sønderjydske Stadsretter) Kbh. 1855.
- Uldall, P.: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. København 1906.
- Wiberg, E.: Sankt Knuts Gille i Ystad. Ystad 1937.
- Wentrup, Olaf: Gamle Odense. Odense 1943.
- Wiberg, E.: utrykt Meddelelse 1939.

DE FREDERICIA-BRUUN'ER

Af Jørgen Swane.

Den her omhandlede Slægt Bruun hørte som Købmænd og Medlemmer af Byens Raad igennem næsten 200 Aar til Fredericias Patriciat, og i Modsætning til andre velstaaende og indflydelsesrige Købmænds Slægter dør, som kun blomstrede i et eller to Slægtled, var den sidste i Fredericia boende Bruun, Justitsraad Bertel Bruun, maaske Slægtens betydeligste Mand.

Den første Mand af Slægten i Fredericia, Iver Hansen (Tjufkjær) er rimeligvis født i Landsbyen af dette Navn i Smidstrup Sogn. Han var Borger og Handelsmand i Fredericia og nævnes hyppig som Thingmand i Byens Thingprotokoller fra 1662 og flere Gange som Forligsmægler. I 1666 i kortere Tid constitueret som Byfoged og Overformynder til 1681. Han begravedes 10. August 1684. D. 6. Juni 1657 ægtede han i Kolding Gye Hansdatter Bruun, der døde 2. August 1707 i Fredericia. Med hende havde han 8 Børn, 7 Sønner og 1 Datter, der antog Moderens Efternavn, dog først efter Faderens Død. Med Undtagelse af en Søn, Anders Iversen Bruun, der døde som Sognepræst i Herslev, var de andre Sønner alle Købmænd i Fredericia.

Medens de 7 af Iver Hansen og Gye Hansdatter Bruuns Sønner enten ikke efterlod sig Børn eller Nav-

net udsluktes i den følgende Generation, er den næst-
 yngste Søn, Johannes Iversen Bruun, Stamfader til
 den her omtalte nulevende Slægt Bruun. Han fødtes
 d. 15. Juli 1671 i Fredericia og begravedes dør d. 21.
 April 1731. Som Faderen var han Købmand og Over-
 formynder, og som den første af Slægten blev han
 14. Februar 1727 Raadmand, hvad der ikke var uden
 Betydning i de Tider. Han var gift med Anne Kirstine
 Jensdatter, født i Fredericia i September 1669 og be-
 gravet dør d. 1. August 1760, Datter af Købmand Jens
 Christensen og Annicke Mortensdatter.

Paa Skiftet, afholdt 11. April 1709, efter Købmand
 Jens Christensen, nævnes blandt Børnene Provst Jacob
 Jensen og Anne Kirstine Jensdatter, der er derfor
 ingen Tvivl om hendes Afstamning, og saaledes kal-
 des hun ogsaa paa Mindetavlen over Sønnen Bertel i
 Sct. Michaelis Kirke, mærkeligt er det da at se, at hun
 i Skiftebreve efter 5 af sine Børn stedse kaldes Anne
 Kirstine Christensdatter.

D. 11. Maj 1731 fik hun Bevilling til at hensidde i
 uskiftet Bo efter Manden og d. 3. Juli 1738 Bevilling
 til, at hendes 3 Døtre Gyde, Kirstine og Cathrine, »som
 skal have været hende til stor og umistelig Hjælp i
 hendes Negoce og Næring og agte efter hendes Død
 bestandig at blive tilsammen og continuere samme
 Næring«, maa være deres egne Værger under Curators
 Tilsyn. Hendes Broder Provst Jacob Jensen i Skibet
 blev Curator for den ældste Gyde, Svigersønnen Provst
 Jens Storm for Kirstine og Sønnen Bertel Bruun for
 den yngste Cathrine.

Den gamle Moder, hun blev jo næsten 91 Aar gam-
 mel, maatte imidlertid se alle sine Børn, med Und-
 tagelse af Sønnen Bertel og Datteren Anne Marie, dør,
 inden hun selv døde, en Søn Knud Bruun, døbt 24. Juli

1699 og død 20. Juli 1744, efterlod sig en Slegfredssøn Johannes Bruun, hvem der paa Skifte d. 25. September 1744 tilfaldt 200 Rdlr. med den Klausul: »Men hvis Drengen sig utilbørligen skulle opføre og forholde, da hverken Renten, ikke heller Capitalen, ham skal tilkomme, men kommer os samtlig til Deeling.« Pengene administreredes først af Bertel Bruun, men fra 1756 af Provst Storm.

Efter Datteren Cathrines Død, begr. 31. Juli 1758, skiftede Anne Kirstine Bruun paa Grund af sin høje Alderdom og Svaghed med Sønnen Bertel Bruun og Datteren Anne Marie Storm. Bertel Bruun fik den fædrene Gaard, 2 Jord Lodder Nr. 6 og 26 i Stadens Vestre Mark og 5 Pladser beliggende ud til Stadens Fællid i 6., 7. og 8. Klasse, nogle mindre Huse samt alt Løsøre, Sølv og Guld, Kvæg og Bæster samt Sæden paa Markerne, hvilket ialt beløb sig til 2889 Rdlr., mod for hendes Livstid at underholde Moderen. Hele Boets Værdi opgives til 2992 Rdlr.

Af Johannes Iversen Bruun og Anne Kirstine Jensdatters 10 Børn, 5 Sønner og 5 Døtre, var kun 2 gift, Datteren Anne Marie Bruun, døbt 30. Maj 1711 og død 12. Febr. 1766, hun ægtede i 1738 Sognepræst i Højen, Provst Jens Storm, men efterlod sig ingen Børn, og den yngste Søn Bertel Johansen Bruun. Han er født d. 12. Juni 1708 og døde 9. August 1761. Han drev Købmandshandel med Tømmer og grove Varer og blev d. 26. August 1740 Raadmand. D. 11. Novb. 1733 ægtede han i Fredericia Gye Marie Madsdatter Bruun, født i April 1694 og begravet 16. Sept. 1739, Datter af Bertel Bruuns Farbroder Købmand i Fredericia Mads Iversen Bruun og Inger Bøgvad, der 1. Gang d. 17. December 1716 blev gift med Købmand Peter Poulsen, som d. 13. Marts 1732 blev begravet 58 Aar gl. Med

ham havde hun 6 Børn, hvoraf en døde som spæd, men ingen med Bertel Bruun.

2. Gang blev Bertel Bruun gift d. 14. August 1742 i Herslev med Kirsten Gudme, født 25. Januar 1719 i Herslev Præstegaard, død 13. November 1767 i Fredericia, Datter af Sognepræst Niels Gudme i Herslev og Kirsten Andersdatter Bruun. Hun var Niece af Bertel Bruun, idet hendes Moder var Datter af Sognepræst Anders Iversen Bruun (død 1709), en Broder til Bertel Bruuns Fader, og Maren Sørensdatter Borch (død 1697).

I dette Ægteskab var der 10 Sønner, hvoraf 3 døde som unge, og 2 Døtre. Kun 2 af Sønnerne blev i Fredericia, den ældste, nedennævnte Johannes Iver Bruun og Broderen Hans Bruun født 17. April, døbt 20. April 1757, begravet 28. Juli 1800, der var Købmand og Kæmner i Fredericia; han var ugift. Af de andre Sønner var 3 Præster, 1 Justitsraad og Overlandmaalingsinspektør og 1 Købmand og Raadmand i Kolding.

I Sct. Michaelis Kirke findes en Mindetavle over Bertel Bruun, af de i Kirkens Kælder henstaaende 8 Kister er det ikke lykkedes at identificere nogen af dem som Bertel Bruuns eller hans 2 Hustruers.

Den ældste Søn, ovennævnte Johannes Iver Bruun, født 17. September, døbt 21. September 1743 og død 10. September, begravet 19. September 1804 i Fredericia (Michaelis) »Klokkerne ringede og Lys givne«, overtog Faderens Forretning. Han var 2 Gange gift, 1° d. 5. Juli 1765 i Fredericia med Maren Pagh, født der d. 10. November 1742 og død der d. 18. November 1784, bisat 2. December i Michaelis Kirke, Datter af Købmand Mads Pagh (1707—1757) og Anne Christine Pedersdatter (1719—1768), som var en Datter af Johannes Iver Bruuns Faders første Hustru Gye Marie

Borgmester, Justitsraad Johannes Iver Bruun.
1743—1804.

Maren Bruun, født Pagh.
1742—1784.

Madsdatter Bruun i hendes første Ægteskab med Købmand Peter Poulsen, 2° blev han d. 19. Juli 1797 i Fredericia gift med Christiane Therkeline Hansen, født d. 13. Februar 1763 i Ribe og død 31. Oktober 1842 i Fredericia, Datter af Rektor, Magister Hans Hansen i Fredericia (1730—1779) og Enke efter Brændevinsbrænder Niels Pagh (1758—1796) i Fredericia. Denne Niels Pagh var Søn af Købmand Mikkel Pagh, en Broder til ovennævnte Købmand Mads Pagh, og Inger Pedersdatter, Søster til Mads Pags Kone, med andre Ord Niels Pagh var baade paa fædrene og mødrene Side en kødelig Fætter til Johannes Iver Bruuns første Kone.

I første Ægteskab var der 3 Sønner, hvoraf 1, med Navnet Mads Pagh Bruun, døde som spæd, den ældste nedennævnte Justitsraad Bertel Bruun, og en anden Mads Pagh Bruun født 3. Marts 1781 og begravet 10. Februar 1806 i Fredericia, hvor han havde været Købmand og Løjtnant i Kronprinsens Korps, samt 2 Døtre, den ældste, Anne Marie Bruun, født d. 30. April 1766 i Fredericia, død der d. 27. Marts 1839. Hun blev d. 7. Maj 1790 i Fredericia gift med Told- og Konsumtionskasserer i Fredericia, Justitsraad Niels Staal, født 10. Marts 1751 i København, død 27. Marts 1819 i Fredericia og begravet paa Egeskov Kirkegaard.

Den anden Datter, Anne Kirstine Bruun, er født d. 29. Juni 1770 i Fredericia og død d. 4. Maj 1848 i Odense. Hun blev d. 22. Marts 1797 i Fredericia gift med Oberst af Kavalleriet Poul Mathias Hviid, født 29. Februar 1748 i København, død 12. Januar 1830 paa Hviidsminde ved Kolding, som han ejede.

I sit andet Ægteskab havde Johannes Iver Bruun ingen Børn.

I Aaret 1784 anskaffede Johannes Iver Bruun sig

en i Helskind indbundet »Geheime-Bog«, der findes i Peter Daniel Bruuns Familiearkiv i Rigsarkivet, hvori han meget omhyggeligt paa Grundlag af sine Forretningsbøger fra 1765 til 1803 har indført Opgørelser over sin Formue, hvor meget han er »avanceret« i det paagældende Aar samt Meddelelser om sine egne og Familiens Forhold.

Han begynder »Geheime-Bogen« saaledes: »Anno 1765, d. 25. Junij overdrog min Salig Moder mig hendes hidtil drevne Handel tillige med min nu beboende Gaard med Indboe, 4 Lodder Jorder m. v. og i behold værende Kiøbmands Vahre, alt efter den mellem os oprettede Contracts nærmere ommeldning, paa hvilket alt ieg efter min fædrenes Arvs afdrag 976 Rdlr., blev hende skyldig 2500 Rdlr., hvorfor hun bekom min Pante Obligation med første Prioritet udi mine Eiendomme. Samme Aar 1765 den 5. Juli stod voris Brøllup, min Salig Sviger Moder, Madme Pagh, overlod mig med min Kone de 2de Lodder Jorder No 15 og No 16 samt frie brøllup m. v., som ansattes til 1400 Rdlr.s Verdie efter Lodder Jorders priis samme Aar.

Selv havde ieg ved den af min Salig Moder mig overladte part i Consumptionen og den derved drevne Brænde Viins Handling i Aarene 1762, 63, 64 og 1765 avanceret 1300 Rdlr. Det ieg saaledes havde at begynde min Handel og Nærings Veie med var i alt 3500 Rdlr., naar det ansettes i Penge. Hvorledes samme ved den almægtige Guds særdeles naadige og rige Velsignelse fra min Alders 22de Aar, som den Tiid ieg som sagt blev ald forommeldte betroet, siden er bleven forøget, erfares specielt af de ved hver Aars udgang af mig forfattede Boes Beregninger, som derfor indtil Aaret 1783s Udgang allene sumarisk anføres.«

Af Opgørelserne fremgaar, at hans Netto Formue ved Aarets Udgang beløb sig til i 1765 4433 Rdlr., i 1770 9155 Rdlr., i 1776 12500 Rdlr., 1781 20582 Rdlr., 1786 40650 Rdlr., 1792 41093 Rdlr., 1797 (da han skiftede med Børnene) 28468 Rdlr. og 1803 41574 Rdlr.

For 1785 opgøres Indtægten saaledes:

<i>Indtægt:</i>		<i>Udgift:</i>	
	Rdlr.		Rdlr.
Ved Korn Avling	933	Husholdning, Skatter og adskilligt til Indbøe paa Auctioner købte	1895
- Tobaksfabriken ..	1800	Min Søn Bertels Ophold i Hamburg . . .	300
Taulov, Harte og Vejlby Kirketiender	480	Tilskud til Overformynderikassen . . .	100
Raadmands Løn	200	Til Klæder og adskillige Indretninger her i Gaarden	400
Af Fartøjerne	416		
Køer, Stude og Brændevins-Brænding ..	191		
Husleier	130		
Leier af Kakkelovne . .	51		
Fra Steen Kuls Handel	84		
Salg af Mur- og Tagsten	31		
	4316		2695
÷ Udgiften	2695		
Overskud	1621		

Og for 1803 opgøres Indtægten saaledes:

	Rdlr.
Ved Korn Avling netto	800
- Fabriken	2608
Ved Jagten »Fridericia«s Part	525
- — »De 2de Brødre«s Part	698
- Salg af 30 Køers Mælk	200
Taulov og Veilbye Tiender	500
Borgmester Løn	450
	5781
Til Husholdning, Skatter og Renter	2781
Overskud	3000

Af de af Johannes Iver Bruun ved hvert Aars Udgang gjorde Bemærkninger kan anføres:

1765, 13. September beskikket til Vice-Raadmand.

1766 fortient ved Brændevins Handel 700 Rdlr., ved den øvrige Handel og Korn Avling 1300 Rdlr.
30. April blev min Datter Anna Maria fød til Verden.

1767, 4. Juli blev vores Søn Bertel fød til Verden.

1768 tilfaldt ieg i Arv efter min Salig Moder, som Aaret forhen d. 13. Nov. blev bort kaldet fra mig og 6 Brødere og 2de Søstere 1151 Rdlr. Men havde samme Aar den Mislykke at forlise en ny Jagt, som havde kostet mig 915 Rdlr.

1770 tilfaldt mig i Arv efter Salig Provst Storm i Høyen 500 Rdlr. (gift med hans Faster Anne Marie Bruun), d. 29. Junii blev vores Daatter Anna Christine fød til Verden.

1771. Dette Aar blev ieg antegnet som Medlem i Det kongl. Landhuus Holdnings Selskab i Kbhavn og offereret Selskabets Guld Medaille.

1774. Kornhandling beløb sig til 5090 Tdr.

1776. D. 22. Jan. blev ieg allern. beskikket til Agent med Kammerraads Rang uden derfor at betale noget.

1777. D. 8. Martz blev ieg efter Cancelliets Res. virkelig Raadmand i Kammerraad Richters Sted.

1778. Købte Harte Kirke for 1700 Rdlr., d. 29. Aug. blev den ældste Mads Pagh (Bruun) fød, men døde d. 21. Octob. samme Aar.

1779. Købte Taulov Kirke for 7000 Rdlr. af Hr. Hoë (Sognepræst Barthold Hoë til Taulov, hvis Datter Bartholine Cathrine i 1784 blev gift med Johannes Iver Bruuns Broder, Jens Bruun, som i 1783 succederede Svigerfaderen). I bemelte Aar blev min Tobaks Fabrique anlagt, som indbragte 900 Rdlr. (den første anlagt uden for København).

1781. Købte Vejlbj Kirke og Jorder ved Chirstineberg for 7100 Rdlr. Solgte Jorder fra Chirstineberg for 1000 Rdlr. (Iflg. V. A. A. 1917 S. 108 omfattede Købet Kirken og Tienden tilligemed 45 Tdr. Land Ager og 85 Tdr. Land Skov, den saakaldte Kirkemark og Skov sammen med Borgmester Thomas Thomsen i Fredericia; Bruun maa imidlertid straks være kommet ud af Forholdet til Thomsen, da denne intetsteds anføres som Kreditor. Disse Besiddelser arvede senere Sønnen Bertel Bruun og Svigersønnen Niels Staal, c. 1817 solgte Niels Staal sin Halvpart i Kirken til 4 Gaardmænd i Trelde, der i 1841 solgte den til Major Niels Chr. Købke (Bertel Bruuns Svigersøn), som eiede den anden Halvpart, og i dennes Efterslægt forblev Kirken til Tiendeaflysningen.) Indtægt ved Fabriquen 2700 Rdlr. og Tobaksavling 1000 Rdlr. Mærkelig nok har han undladt at anføre, at han d. 16. Maj blev udnævnt til Vice-Borgmester. D. 3. Martz er vores liden 2den Søn Mads Pagh fød til Verden.

1782 arvet efter Salig Farbroder Amager 1488 Rdlr. (Med dette Slægtskabsforhold forholder det sig saaledes: Anna Skolastika Samsøe var 1° gift med Niels Madsen Pagh, og deres Søn Mads Pagh var Fader til Johannes Iver Bruuns Hustru Maren Pagh. 2° blev hun i 1721 gift med Postmester, Borgmester og Kommerceraad Frederik Hansen Amager i Fredericia, og deres Søn var Niels Amager, f. d. 13. Juni 1722, død d. 30. Januar 1781. Han var altså en Halvbroder til Maren Pags Fader.

Niels Amager var, foruden at være Sognepræst til Skelby og Consistorialraad, en meget rig Mand, idet han eiede Gedsergaard med Bøndergods samt Skelby og Geddesby Kirketiender. Paa Auction efter Niels Amager købte Johannes Iver Bruun sammen med sine

Svogre Toldkontrolør Niels Madsen Pagh i Fredericia, Apothek Kasimir Martin Ingversen i Fredericia, der var gift med Maren Pagh's Søster Gye Marie Pagh samt med resid. Kapellan ved Michaelis Kirke Jokum Reimer Fenger, der var gift med Anna Skolastika Pagh, en Datter af Købmand Mikkell Pagh, ligeledes en Halvbroder til Niels Amager, Gedsersgaard Gods.)

Fabriken har givet 3100 Rdlr. og Hvedemel, Kød og Sko til Vestindien 850 Rdlr.

1783. For dette Aar er en meget specificeret Opgørelse, han eiede 3 Vester og 4 Øster Lodder Jord, Enge og Tørveskær i Mølleengen, Hvalsøes Eng, $\frac{3}{4}$ Part i Jagten »Frue Anna«, »som Møller fører«, en i Flensborg for 350 Rdlr. købt Jagt »Anna Dorthea« samt en tredje Jagt og Jern Kakkelovne, som han udleiede, til Værdi 250 Rdlr. Foruden den Gaard, han beboede, eiede han en ny grundmuret 2 Etages Gaard, der havde kostet 4000 Rdlr. at opføre, samt en anden 2 Etages Gaard. Ved Korn- og Tobaks Avlen havde Fortjendsten været 800 Rdlr., ved Tobaks- og Brændevins-handel 200 Rdlr., ved Fartøjer 300 Rdlr., ved Salg af Hvedemel 528 Rdlr., Kød til Vestindien 260 Rdlr., Sko og Hansker 120 Rdlr. og Løn som Raadmand 260 Rdlr. (Til Fredericia By hørte 2400 Tdr. Land, hvoraf 600, der var i Fællesdrift, alene anvendtes til Græsning, Resten 1800 Tdr. var Eiendomsjord og inddelt i 126 Lodder. Hver Lod bestod af een bred Ager, 25 Alen bred og 3000 Alen lang og een smal Ager 14 Alen bred og af samme Længde, paa et andet Sted i Marken.)

1784. Arvet paa min Salig Kones Vegne 500 Rdlr. efter Frue Pontoppidan. (Denne Fru Pontoppidan var Maren Pagh's Faster Mette Pagh, der 1742 blev gift med Sognepræst til Helliggeist Kirke i København David Pontoppidan.) Min Søn Bertels Ophold i Ham-

burg kostet 400 Rdlr., min elskeligste Kone, som d. 17. Novbr. blev bortkaldet fra os, hendes Ligs Begravelse udgjorde ongefær 400 Rdlr.

1785. I dette Aar solgte han sin Andel i Gedsergaard og Lunneskov, der sidst i hans Status var opført til 8690 Rdlr. og fik Obligationer i Stedet for.

1786. Dette Aar blev min Datter Anna Maria gift.

1787. For dette Aar maa Johannes Iver Bruun med Beklagelse notere, at han ikke er »avanceret« i Formue, men skynder sig at tilføje, at det ikke skyldes, at hans Fabrik og øvrige Handel ikke har været lykkelig, den har indbragt over 3600 Rdlr., men skyldes alene Sønnen Bertels Flytning og Overladelsen af Handelen m. m. til denne. I dette Aar solgte han Harte Kirke.

1792. Min Datter Anna Maria Staal har jeg aarlig tilstaaet 150 Rdlr. som Rente af hendes hos mig indestaaende mødrene Arv, indtil Samfrænde Skifte kan holdes. Min kære Søn Bertel Bruun er derimod overladt mod Revers min drevne Handel med Handels Varer og Gaard for 5500 Rdlr. uden Renter.

1794. Iflg. Rentekammer Bevilling af 3. Maj 1794 fik Bruun, Agent i Fredericia, Bevilling »at maa han som ejere af Weilbye Kirke paa Igeschou med tilhørende Hartkorn udstykke 11 Parceller«.

1797. Ved Aarets Udgang var Formuen sunket til 28468 Rdlr. fra 44700 Rdlr., der skyldtes det i Juli holdte Skifte med Børnene. Ved dette tilfaldt der Sønnen Bertel 5000 Rdlr., hvorfor han fik udleveret sin tidligere udstedte Revers paa 5500 Rdlr., Sønnen Mads Pagh, der da opholdt sig i Hamborg, arvede ligeledes 5000 Rdlr., medens Døtrene Anna Maria Staal og Anna Christina Hviid maatte nøjes med henholdsvis 3000 og 3141 Rdlr. Ydermere havde Johannes Iver Bruun

d. 22. Marts holdt sidstnævntes Bryllup der med Udstyr kostede »ongefær 1200 Rdlr.«.

1800. I dette Aar udnævntes han til virkelig Borgmester.

1801. Købte en ny Karet for 300 Rdlr.

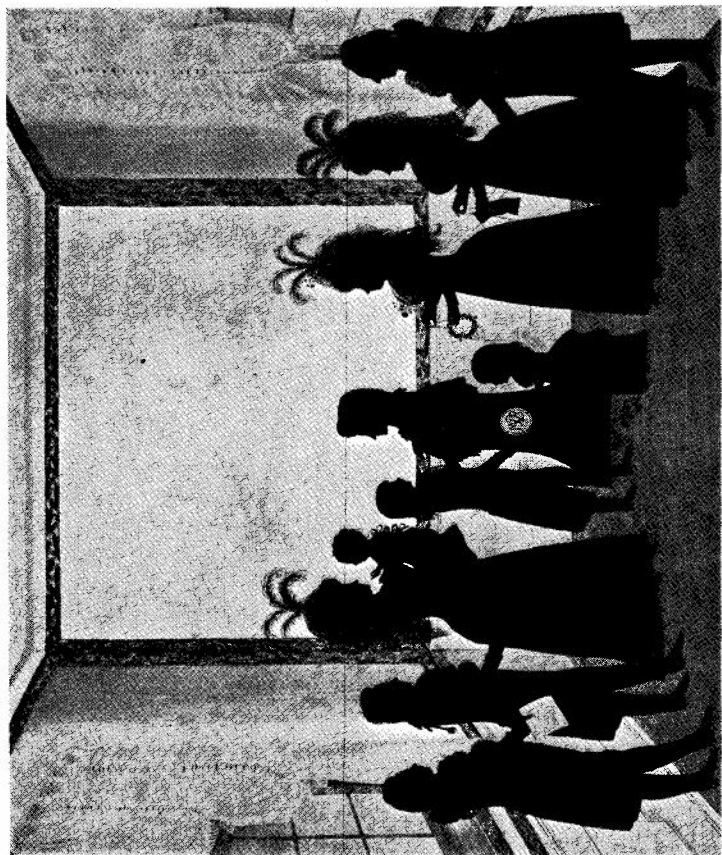
1802. Udnævntes til Justitsraad d. 15. Jan. Solgte Billeshave Skov for 2500 Rdlr., der var købt omkring 1801.

1803. Formuen opgives til 41574 Rdlr. — og derefter tier »Geheime-Bogen«, da Johannes Iver Bruun d. 10. Sept. 1804 afgik ved Døden, men kort forinden var han d. 22. Juni bleven udnævnt til Stadshauptmand med Kaptains Rang og havde dermed opnaaet alt, hvad en dygtig og fremstaaende Borger kunde opnaa i Fredericia.

Foruden Oplysning om økonomiske og personlige Forhold indeholder »Geheime-Bogen« nøjagtig Specification over Sengetøj, Guld og Sølvting, hvoraf Huset var særdeles vel forsynet. Paa Borgmesterens Natbord stod 2 firearmede Sølvlysestager, han havde 6 Sølv Snusdaaser, 1 Hovedvandsæg og 2 Desmer Daaser, 2 Guld Ure, det ene med Repeter- og det andet med Slagværk, samt Guld-Kæde, Hals- og Ærmeknapper.

Efter som foran nævnt at have fortalt om sin Start i Livet og takket derfor ender han med at skrive: »Lad o! Almægtige Gud derimod mig og mine aldrig forglemme at altid love og priise Dig derfor samt overgive det os saaledes betroende efter Din faderlige Villie til vores og vore med Menneskers beste.«

Det har sikkert været Johannes Iver Bruun en Tilfredsstillelse Aar efter Aar at kunne constatere, hvorledes hans Formue steg, men sovende er han ikke kommet dertil, med Dygtighed har han videreført den fra Faderen overtagne Handelsvirksomhed og udvidet

Borgmester Johannes Iver Bruun med nærmeste Slægt 1794.

den betydeligt, ved Handel ikke alene her i Landet, men ved Exportvirksomhed til saa fjerne Steder som Vestindien, og at han ogsaa interesserede sig for Landbrug, vidner den ham tildelte Guldmedaille om. Hans Tobaksfabrik gik udmærket, sine løse Midler anbragte han i Jordegods og Tiender og synes ikke at have sat noget til derved.

Ifølge Folketællingen 1787 havde han 14 Tjenestefolk og Handelsbetjente i sit Brød, og han har sikkert ført en Selskabelighed, der svarede til hans Velstand og Position i Byen. Naturligvis har han ladet sig male tillige med sin første Kone Maren Pagh, muligvis er Kunstneren By- og Herredsskriveren i Fredericia Hans Henrik Eegberg, der var en ganske habil Maler. Han er iført en rød Brokades Frakke med Kalvekrøs og hvid Paryk, hun i en elegant Kjole med højt Hovedsæt. En Silhouetgruppe fra 1794 viser Borgmesteren omgivet af Sønnen Bertel Bruun med Hustru og deres ældste Søn Hans Brøchner Bruun, Sønnen Mads Pagh Bruun, Datteren Anne Kirstine Bruun og Datteren Anne Marie Staal med Mand og deres ældste Datter Maren Christine Staal, senere gift med Kammerherre Undall, og i Midten er paa en Piedestal anbragt en Buste af den i 1784 afdøde Hustru Maren Pagh.

Johannes Iver Bruuns ældste Søn Bertel Bruun — født 4. Juli, døbt 9. Juli 1767, død 16. Juni 1827 i Fredericia — var vel rustet til at videreføre Faderens Virksomhed. Efter at have været paa Handelsskole i Hamborg vendte han i 1783 hjem og deltog i Faderens Handels og Fabriksforretninger samt bereiste igennem 7 Aar Provinsen, hvorved han knyttede mange gode Forbindelser foruden at han samlede sig Viden ved Studium af tekniske Skrifter og veilededes deri af Kemikeren Commerce-Consulent Viborg, der dengang

bestyrede det kgl. Klæde Manufaktur i Fredericia.

I 1791 etablerede han sig, 24 Aar gl., som Købmand, og Aaret efter overdrog som ovenfor nævnt Faderen ham sin Handelsvirksomhed, og i 1804 overtog han efter Faderens Død den af denne hidtil drevne Tobaksfabrik, der laa paa det sydvestlige Hjørne af Danmarks- og Vendersgade, sammen med sine Søskende, men efter Broderen Mads Pagh Bruuns Død i 1806 overtog han Fabriken for egen Regning. I 1813 blev den drevet ved Hjælp af 20 Gamle og 20 Børn.

Under det dengang herskende økonomiske System, Merkantilismen, havde Staten i 1780 anlagt en Klædefabrik paa Blaagaard ved København; trods alle de store Beløb, der anvendtes, for at faa Virksomheden til at svare sig, og de Begunstigelser den fik, kunde den ligesaa lidt som mange andre Virksomheder, Staten var interesseret i, svare sig. I 1787 besluttedes det, dels at Fabriken paa Blaagaard skulde nedlægges, og den flyttedes til Fredericia, og dels at man vilde prøve paa at faa private Fabrikanter i Provinsen til med Statshjælp at anlægge Fabriker.

Overensstemmende hermed henvendte i 1803 Direktøren for det kgl. Dug-Manufaktur, Etatsraad Bertelsen, under hvis Overbestyrelse det kgl. Klæde-Manufaktur i Fredericia tillige stod, sig til Bertel Bruun og meddelte ham, at det kgl. General-Landoeconomie- og Commerce Collegium ønskede, at Private, som havde Børn, de vilde bestemme til Fabrik Faget, anlagde Klædefabriker og opfordrede ham til at begynde herpaa.

Bertel Bruun gik ind herpaa, købte 5 gamle Huse, som han nedrev og opførte en grundmuret Bygning nordligst paa Vendersgades Østside, hvor nu Lunds Klædefabrik er, i hvilken Klædefabriken indrettedes. Den kom i Gang i Foraaret 1804 med 10 Væve og der-

til hørende Maskiner, deriblandt 4 Spindemaskiner, der alle dreves ved Hestekraft. Allerede om Efteraaret blev Fabriken udvidet, og et nyt Sæt Maskiner anskaffedes. I Begyndelsen maatte der indforskrives udenlandske, særlig hollandske, Arbejdere, hvad der foraarsagede Bertel Bruun store Bekostninger og mange Fortrædeligheder, men efterhaanden oplærtes indenlandske Arbejdere. I 1813 beskæftigede Fabriken 111 Personer og var den største af de 4 i Fredericia værende Klædefabriker med 20 Væve og 12 Spinde- og 8 Overskæremaskiner; der fabrikeredes i det Aar 424 Stkr. eller 14000 Alen Klæde, alt af indenlandsk Uld. Napoleons-Krigene i Aarhundredets Begyndelse gavnede naturligvis Fabriken, da den tidligere Indsmugling af udenlandsk Klæde ikke mere fandt Sted.

Af andre Industrivirksomheder Bertel Bruun satte i Gang kan nævnes, at han i 1810 paabegyndte en Cyder- eller Most Perse (Frugtvinsfabrikation), der i 1814 var i god Gang og interesserede ham meget. Ogsaa en Sæbe-Fabrik oprettede han, og sammen med Postmester Fibiger drev han et Kalkværk ved Snoghøj, hvortil Kalkstenene ved hans egne Skibe hentedes fra Lollands sydøstlige Kyst. I en Rescension af nedenævnte Skrift af Bertel Bruun anføres, at hans Hustru, der var bekendt for sin huslige Flid, havde oprettet »en liden Chocolate Fabrique, hvoraf Afsatsen er nogle tusinde Pund aarlig«.

Endvidere drev Bertel Bruun et stort Avlsbrug; i Veile Amts landøkonomiske Selskab, der stiftedes i 1823, har han i Selskabets første treaarige Beretning i 1826 skrevet om »Fremgangsmaaden ved den i England brugelige Afbenyttelse af Been til Gjødske«.

Hans Rederivirksomhed var heller ikke ringe. Før

Krigen med England havde han en Skonnert paa Fragtfart i Middelhavet, en Galease som seilede paa Østersøen, en Chalup i Fart paa Holland og Norge, en Jagt uafbrudt paa Fart til Hamborg, hvilke Skibe alle, med Undtagelse af Skonnerten, førte Ladninger fra og til de nævnte Steder for hans egen Regning. Desuden havde han største Parten i to Jagter, som stedse seilede med Stykgods til og fra København, yderligere fragtede han flere Skibe fra England, Norge og flere andre Steder, Varerne afsatte han for største Delen i Partier til Handlende paa andre Steder. Under Krigen blev 9 af hans Skibe kapret af Englænderne, og i 1814 var der kun tilbage 2 smaa Jagter, hvori han havde den største Part.

Endel af de her meddelte Oplysninger er hentet fra den af Bertel Bruun udgivne Pjece »Beskrivelse af Industriens Tilstand i Fredericia og Omegn samlet i Begyndelsen af Aaret 1814«. (Særskilt Aftryk af Selskabet for udenlandsk Kunstflids Skrifter 2. Bind 1815.)

I denne lille Pjece paa 52 Sider giver Bertel Bruun en klar og god Oplysning om saavel Agerbruget som Industriens Tilstand, og som dels viser ham som en kyndig og energisk Leder af de mange Foretagender, han var interesseret i, og dels, ved Fremsættelsen af forskellige Forslag, som en Mand der var forud for sin Tid.

Han slaar bl. a. til Lyd for at det gøres muligt for Haandværkssvende, særlig i de Fag der hører til Bygningskunsten, at kunne arbeide i Hovedstaden og benytte de der værende Institutioner til Haandværkeres Undervisning, førend det kunde tillades dem at blive Mester og nedsætte sig i Provinsen, og han mener ikke, at det samme kunde opnaas ved, at de reiser i Udland-

Magdalene Barbara Bruun, født Brøchner.
1768—1831.

Justitsraad Bertel Bruun.
1767—1827.

det paa deres Haandværk. »Nu er det saadan, at enhver Svend uden at have reist paa Haandværket eller bevist sin Duelighed med andet end det fra Oldtiden vedtagne Mesterstykke kan nedsætte sig.«

Ja, han gaar endda saa vidt — i en Tid hvor Laugs Væsenet florerede — at han mener, at en saadan uddannet og examineret Haandværker burde have Frihed til at nedsætte sig, hvor han vilde med Ret til at holde Svende og Dreng og fritages for at indgaa i noget Laug eller deltage i disses Samlinger!

De saakaldte Frimestre, der ikke var Medlem af noget Laug, har Bertel Bruun et godt Øie til. Han mener, at Frimesterskabet alene bør indskrænkes til udtjente Militære, som Anordningerne tillader at ernære sig ved deres egne Hænders Arbeide. »Nu er det saadan, at Frimestrene, som i de senere Aar har faaet Tilladelse til at nedsætte sig, forøger de maadelige Mestres Antal altfor meget, flere Frimestre arbeider hos andre Mestre som Svende, og Følgen heraf er alene den, at de nu fordrer høiere Betaling end før som Svende.«

Men ikke alene i sine private Forretninger var Bertel Bruun interesseret, men ogsaa i Byens Velfærd. Allerede i 1793 var han bleven Raadmand, med Iver varetog han de ham derved paahvilende Pligter, men da disse med Aarene tiltog mere og mere, og han som Raadmand kun havde een Medarbeider, kunde han ikke varetage sine private Forretninger med den Omhu disse krævede, og han besluttede sig derfor til at nedlægge Embedet. Paa samme Tid kom der imidlertid fremmede allierede Tropper til Fredericia, og Raadmands Forretningerne blev endnu mere vanskelige og betydelige. Under Krigen var han Realisations-Commissær for de til Fredericia opbragte Priser, sam-

tidig udførte han der den kgl. Providerings-Commissions Forretninger og var heldig nok til at skaffe store Partier Korn lykkelig til Norge. Han fortsatte derfor som Raadmand og, som det siges om ham, »for god Borger var Bruun til under disse Omstændigheder at ville unddrage sig for Forretninger, paa hvis gode Styrelse en kjær Fødebys Vel for endel beroede«.

Først i 1808, da de allierede Tropper havde forladt Fredericia, og Regnskaber for disse og Byen var aflagte, nedlagde han Embedet og udnævntes til Cancelliraad som Bevis paa Kongens Tilfredshed med hans 15-aarige Embedsvirksomhed.

Initiativet til at skaffe Fredericia en Havn kom ogsaa fra Bertel Bruun. Under Kronprins Frederiks Besøg i Fredericia i 1802 henvendte han sig til denne derom og fik i 1805 Ingeniørkaptain Rasmus Krag til at udarbejde en Plan og et Overslag, og 1807 kom den kgl. Befaling til at fremme Arbeidet, der paabegyndtes Aaret efter. 1811 lagde de første Skibe til, og 1816 var Havnen færdig. Det store Pakhus, senere kaldt Brøchners Pakhus, opførtes af Bertel Bruun. Ogsaa ved Oprettelsen af Fredericia Latinskole var han virksom.

Mange Menneskers Velfærd beroede paa Bertel Bruun, i 1808 underholdt han saaledes: sin Familie bestaaende af 14 Mennesker, Handelsbetjente 14, ved Klædefabriken 110, ved Tobaksfabriken 45 og Mandskab paa 5 Skibe 22, ialt 205 Mennesker.

Man skulde efter det her fremstillede tro, at Bertel Bruun havde nok i alle sine store Foretagender i Fredericia, men hans utrættelige Virkelyst og Energi fik ham til at tage andre Virksomheder op, denne Gang i Viborg.

Han havde nemlig erfaret, at det var Regeringens Ønske, at Fabriksanlæg af Militærklæde anlagdes i

Provinserne, og sammen med Kammerraad Tetens i Viborg oprettede han ifølge kgl. Bevilling i December 1809 en saadan Fabrik, der kort efter, ifølge den med Regeringen oprettede Kontrakt, flyttedes til Viborg Tugthus, idet man ønskede at gøre Brug af Fangernes Arbeidskraft. Bertel Bruun drev Fabriken der indtil 1. Juli 1824, da han fratraadte, især da han fandt bedre Regning ved alene at drive Klædefabriken paa Bruunshaab.

Samtidig hermed havde Bertel Bruun d. 6. Oktober 1809 paa Auktion efter den fallerede Vicelandsdommer Henrik M. Hoff købt den lige overfor Viborg liggende Hovedgaard Asmildkloster (230 Tdr. Land) med Tiende, Søndermølle, Færgehuset og Aalemølle for 37000 Rdlr. Bevæggrunden til Købet var den ret betydelige Vandkraft, der fandtes ved de 2 Møller, som han saa kunde udnyttes ved Klædefabrikation i større Stil, og som han maatte savne ved Fabriken i Fredericia.

Der skulde dog gaa nogle Aar, inden de nævnte Møller indrettedes til Fabriker, men Bertel Bruun, der nu var bleven Jordegodseier i større Stil, kastede sig med Iver og med de Erfaringer, han havde fra det af ham drevne Landbrug i Fredericia, over Styrelsen af Godset.

Af Sten fra Teglværket ved Asmildkloster genopbyggede han de forfaldne Bygninger paa Hovedgaarden og udvidede de af Hoff paabegyndte Haveanlæg og Plantninger, ligesom han i 1812 anlagde en Dæmning over Viborg Sø med Bro, der var i Brug lige til Randers Chausséen i 1850'erne blev ført tværs over Søen, hvorved Veien fra Asmildkloster til Viborg forkortedes betydeligt, tidligere maatte han enten køre rundt om Søen eller benytte Færgen over den. Senere

var han virksom for at Nørreaa blev gjort seilbar for Pramme fra Bruunshaab til Randers. Som Regel tilbragte han med sin Familie hver Sommer kortere eller længere Tid paa Asmildkloster.

Ligesom Bertel Bruun selv havde bereist Provinsen og derved knyttet Forbindelser til Faderens Forretning, lod han ogsaa sine to ældste Sønner, Hans Brøchner Bruun, f. 18. Juli 1793 i Fredericia, død 1. April 1863 som kgl. Agent og Købmand i Assens, og Søren Wedege Bruun, f. 30. Mai 1794 i Fredericia, død 11. November 1826, ligeledes kgl. Agent og Købmand i Assens, reise i Provinsen, foruden at han tidligere havde sendt dem til Uddannelse i Udlandet. De deltog tillige i Handelsvirksomheden, indtil de selv etablerede sig.

Den tredieældste Søn, Johannes Iver Bruun, f. 28. Juni 1795 i Fredericia, død 26. Jan. 1836 paa Bruunshaab, var af Faderen udset til at overtage Klædefabrikationen. Efter en Tid at have været undervist hjemme — en Overgang var hans yngste Morbror Arrild Brøchner (1779—1846), død som Sognepræst til Kollerup-Vindelev, Huslærer i Hjemmet — og frekventeret Latinskolen, kom han 16 Aar gl. til København, hvor han i 3 Aar studerede Kemi, Fysik, Maskinbygning, Bogholderi og andre for ham, med Hensyn til hans fremtidige Bestemmelse, gavnlige Fag. I seks Aar derefter gjorde han sig nærmere bekendt med Klædefabrikationen ved Faderens Fabrik i Fredericia og Viborg samt deltog i Bestyrelsen af Asmildkloster.

I Sommeren 1819 foretog han en Reise til Tyskland for at studere Klædefabrikationen der, her blev han bekendt med nogle nye Maskiner, de Cockerill'ske, der langt overgik de hidtil her i Landet anvendte Nordberg'ske, og henledte Faderens Opmærksomhed paa

dem. Bertel Bruun, der saa Fordelene ved de nye Maskiner, bestilte som den første private Fabrikant her i Landet, et fuldstændigt Sæt af dem og lod ved Aalemølle opføre en grundmuret 2-Etages Fabriksbygning samt et Farveri og Valkeværk med 8 Hammere med tilhørende Arbejderboliger, som han kaldte »Bruunshaab«. Meningen var oprindelig, at Bruunshaab skulde levere Garnet til det Klæde, som blev vævet i Viborg Tugthus, for igen at fuldendes her, men som ovenfor nævnt hørte Forbindelsen med Virksomheden i Tugt-huset op i 1824, og hele Bertel Bruuns Klædefabrikation var derefter knyttet til Bruunshaab; allerede i 1821 var Fabriken i Fredericia nedlagt og Maskinerne flyttet til Bruunshaab.

Paa samme Tid anlagdes ved Søndermølle en Hørberedningsanstalt. Ved Generalfuldmagt af 18. Sept. 1821 havde Johannes Iver Bruun faaet overdraget Bestyrelsen af Faderens samtlige Etablissementer, Fabriker m. m. i Viborg Egnen, og efter dennes Død i 1827 overtog han Bruunshaab og Søndermølle, som han videreførte med stor Dygtighed til sin tidlige Død, 41 Aar gl. i 1836. Johannes Iver Bruun var maaske den evnerigeste af Bertel Bruuns Sønner. Kort efter hans Død indløb der Accept fra det norske Finansdepartement paa en Henvendelse fra Johannes Iver Bruun om, som en betydelig Udvidelse af hans Klædefabrikation, at overtage paa nærmere Betingelser den ophævede Kongsbergske Klædefabriks Bygninger med Inventarium.

I Adolf Bauer's »Jyske Haandværkere og Fabrikanter, Skildringer af jysk Foretagelsesaand og Virkelyst« anføres, at det Spørgsmaal engang er bleven fremsat, hvad Grunden var til, at Bertel Bruun i Mod-sætning til de fleste andre private Fabrikanter, som

Regeringen begunstigede ved at understøtte, kunde drive sin Fabrik med stadigt voksende Held. Svaret synes at være, at han var en virkelig Forretningsmand, at han ikke, stolende paa at Regeringen nok vilde hjælpe, naar det ikke længere gik godt, blev liggende paa den lade Side og lod Foretagendet skøtte sig selv. Han var et mærkeligt Exempel paa Arbeidskraft og Foretagelsesaaand i en Periode, hvor man ikke havde Overflod af nogen af Delene her i Landet.

Han var, som det siges i E. Lunds Fredericia 1650—1950 Sjælen i Fremgangen for Fredericia i Begyndelsen af 1800-Tallet.

Mærkeligt er det at se, at dette fremragende Skud paa de Fredericia-Bruun'ers Stamme er det sidste, der blomstrer i Fredericia. Selv om Klædefabriken var flyttet til Viborg, var der dog endnu tilbage i Fredericia den store Købmands Virksomhed, Tobaksfabriken, Jordbruget og andre Foretagender, og der var 3 Sønner, der var handelsuddannede og havde deltaget i Faderens Forretninger, men ingen af dem videreførte disse i Fredericia, alt afvikledes ved Faderens Død. I Slægten er intet overleveret om Grunden hertil.

Som tidligere nævnt blev Bertel Bruun i 1807 Cancelliraad, 28. Januar 1810 Ridder af Dannebrog og endelig 15. Marts 1814 Justitsraad.

Den 7. Nov. 1792 indgik Bertel Bruun i Spentrup Ægteskab med Magdalene Barbara Brøchner, f. 3. Juli 1768 i Spentrup, død 10. Januar 1831 i Fredericia, en Datter af Sognepræst til Spentrup og Gassum, Konsistorialraad, Provst Hans Brøchner og Mette Marie Wedege. Med hende levede han et lykkeligt Liv sammen med deres Børn. I sin til Ordens Capitulet i 1810 indsendte Selvbiografi skriver han saaledes om Hu-

struen: »Et lykkeligt Valg, Fader- og de sødeste husligste Glæder have siden vort Ægteskabs Begyndelse og nu i 18 Aar lykkeliggjort mig. Hun er den kærligste og ømmeste Mage, som troligen har delt enhver Livets Besvær som Glæde med mig.«

Ved hendes Bisættelse i Trinitatis Kirke i 1831 udtalte Provst Jacob Thune — der var gift med Christiane Therkeline Hviid, en Kusine til Bertel Bruun: »Han (Bertel Bruun) saae hendes Gjerning, han skattede hendes Værd og lønnede hende med den ømmeste Kjerlighed, usvigeligste Tillid. Derfor kjendte hun hans Planer og Idrætter, som ingen Anden kjendte dem — derfor hørte han saa gjerne hendes Raad endog i Livets vigtigste Anliggender, og den kloge Kone raadte Intet, uden hvad der var gavnligt, den fromme Kone vidste ingen Vei, uden en, der var priselig for Gud og Mennesker.«

Ligesom hun var Manden en god Hustru, var hun sine Børn en god Moder »ved Formaninger og Exempel lærte hun dem, at det bør Mennesket at bruge hver Livets Dag, gribe og benytte Tidens flygtige Øieblikke . . . . Al hendes Daad var Kjerlighed og den lønnedes med den reneste og ømmeste sønlige og datterlige Kjerlighed«.

Med hin Tids noget svulstige Talemaader in mente kunde man maaske tænke, at Ordene ikke helt dækkede Virkeligheden, men opbevarede Slægtspapirer viser, at der mellem Forældre og Børn bestod det smukkeste Forhold.

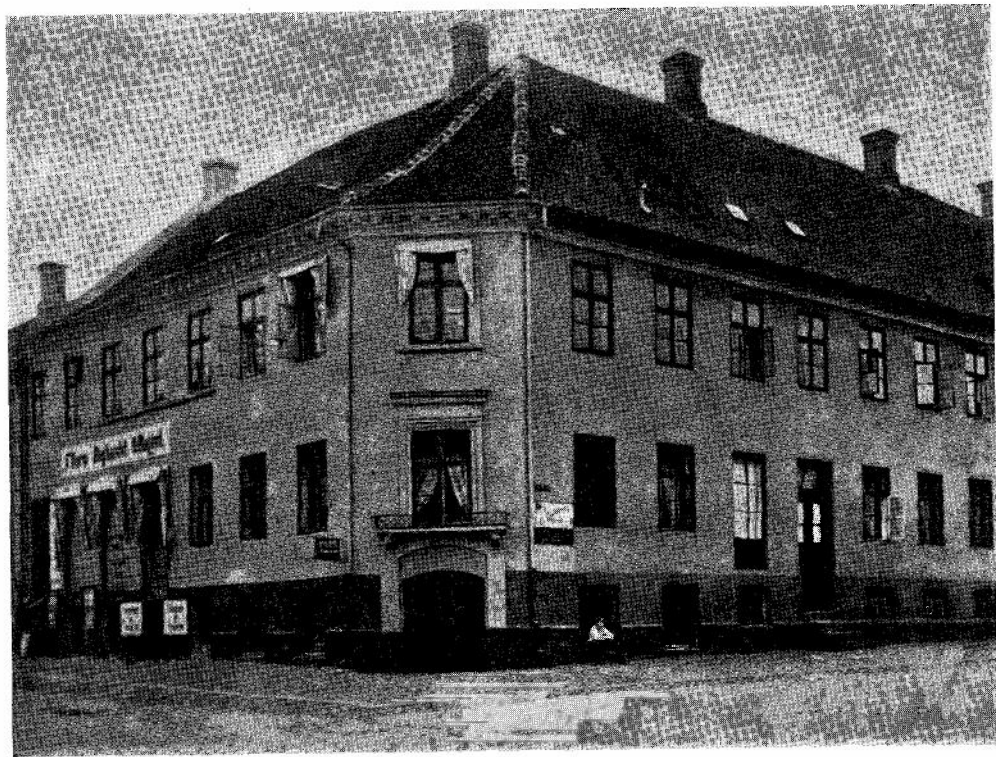
Efter siden sit Bryllup i 1792 at have boet i den af Faderen til ham byggede Gaard paa Danmarksgade, flyttede Bertel Bruun i 1817 til sin ny opførte store Empiregaard paa Nabohjørnet ved Riddergade — hvor nu »Ridderborg« er — der blev nedbrudt i 1904.

Med den megen Ungdom i Hjemmet førtes der et stort og gæstfrit Hus, hver Torsdag holdtes der smaa Concerter, den ældste Datter Maren Bruun spillede Fortepiano og accompaneredes af en Violoncel, en Violin og 2 Fløjter, der trakteredes af Venner af Huset, andre Aftener blev der læst højt, og Baller blev givne. I et Brev fra 1822 fra Bispede Plum i Odense, hvis 2 Døtre var gift med de 2 ældste Sønner, skriver hun saaledes: »Hos Justitsraad Bruun er der en herlig Tone, Moderen forstandig, Pigebørnene velopdragne, Faderen jovialsk og Sønnerne særdeles opmærksomme og galante, der kommer mange Fremmede, der spilles, synges, danses og spøges, og alt i saa passende en Tact, at gamle og unge finde sig lige tilfredsstillede.«

I Bertel Bruun og Magdalene Barbara Brøchners Ægteskab fødtes der dem 13 Børn. Foran mig ligger min Tip-Oldefaders læderindbundne Bibel, i hvilken han foran og bagi paa hvide Blade har anført alle sine Børns Fødselsdage og deres Daabsfaddere. Efter det 12. Barns Fødsel, Datteren Marie Christine, f. 11. April 1806, skriver han nedenunder »B. Br.« og »Amen«. Han havde vel tænkt, at det var det sidste Barn, men 3 Aar efter maatte han paa den næste Side anføre sit 13. Barn, Mads Pagh Bruun, f. 3. Sept. 1809.

Af de 13 Børn overlevede de 11 Forældrene, medens 2 Sønner døde før dem, nemlig Knud Bruun, f. 3. Marts 1801 i Fredericia og død der som cand. pharm. 12. Juni 1824, og Niels Bruun, f. 23. April 1805 og død 18. Aug. 1807 i Fredericia.

De 2 ældste Sønner Hans Brøchner og Søren Wedege Bruun, der begge var kgl. Agenter og Købmænd i Assens, var gift med Søstrene Hanne Antonie (1798—1878) og Oline Cecilie Plum (1797—1875), Døtre af Biskop Frederik Plum og Maren Sophie Munk.

Den Bruunske Gaard i Fredericia.

Den 3. Søn var den foran nævnte Johannes Iver Bruun paa Bruunshaab, gift i Spentrup — Steen Steensen Blicher viede dem — med Maren (Marie) Jacobsdatter (Hansen), Datter af Gaardeier i Vejrum Jacob Hansen og Kirsten Nielsdatter.

Den 4. Søn Peter Daniel Bruun, f. 18. Dec. 1796 i Fredericia, død 7. Juni 1864 i København, til Asmildkloster, Søndermølle og Rindsholm var Assessor i Højesteret, Conferensraad, nationalliberal Politiker og den første Formand for Landstinget, gift med Reinholdine Schönheyder (1804—1883), Datter af Geheimeconferensraad, Rentekammerdirektør Johan Franciscus Gottlieb Schönheyder og Engelke Marie Smith.

Den 5. Søn Hans Christian Hansen Bruun, født 9. Marts 1800 i Fredericia, død 4. Juli 1871 i Aarøsund, var først Købmand i Nykøbing F., kgl. Agent, i 1833 Eier af Aarøsund, hvor han var Postmester og Transportforvalter, gift med Emilie Schierning (1804—1883), Datter af Købmand i Nykøbing F. Gregers Schierning.

Den yngste Søn Mads Pagh Bruun født 5. Sept. 1809 i Fredericia, død 22. Sept. 1884 i Aarhus, til Sejlgaard og Jægergaarden i Aarhus, Etatsraad, var ligesom Broderen Peter Daniel nationalliberal Politiker og efterfulgte denne som Formand i Landstinget. Han var gift med Magdalene Barbara Bruun (1821—1901), Datter af hans næstældste Broder Søren Wedege Bruun.

Af Døtrene var Maren Bruun, født 31. Dec. 1797 i Fredericia, død 24. Marts 1886 i Frederiksberg, gift med Byskriver i Odense, Etatsraad Frederik August Schönheyder (1801—1872), en Broder til Peter Daniel Bruuns Hustru.

Mette Marie Bruun, født 15. Dec. 1798 i Fredericia,

død 7. Jan. 1888 i Frederiksberg, gift med Oberstløjtnant Niels Christian Købke (1793—1849). Christiane Bruun, født 16. Marts 1802 i Fredericia, død 3. Okt. 1859 i København, gift med Kammerassessor, Toldskriver Laurids Muus (1795—1856), og Marie Christine Bruun, født 11. April 1806 i Fredericia, død 4. Februar 1864 paa Gamle Vartov, gift med Konsul, Grosserer Elias Bendz Muus (1805—1893) en Halvbroder til Søsterens Mand.

Endelig var der den eneste ugifte Datter, Magdalene Bartholine Bruun, født 26. Sept. 1803 i Fredericia, død 1. Marts 1887 i København.

Efter Bertel Bruuns Død i 1827 videreførte den ældste Søn Hans Brøchner Bruun Forretningerne for Boet, hvorfor han som Salær fik overdraget $\frac{1}{3}$ Parten i Jagten »Magdalene«, sat til 1200 Rdlr., og i Sommeren 1830 var Arvingerne samlede paa Bruunshaab, og med Bertel Bruuns omfattende Efterladenskaber forholdtes saaledes:

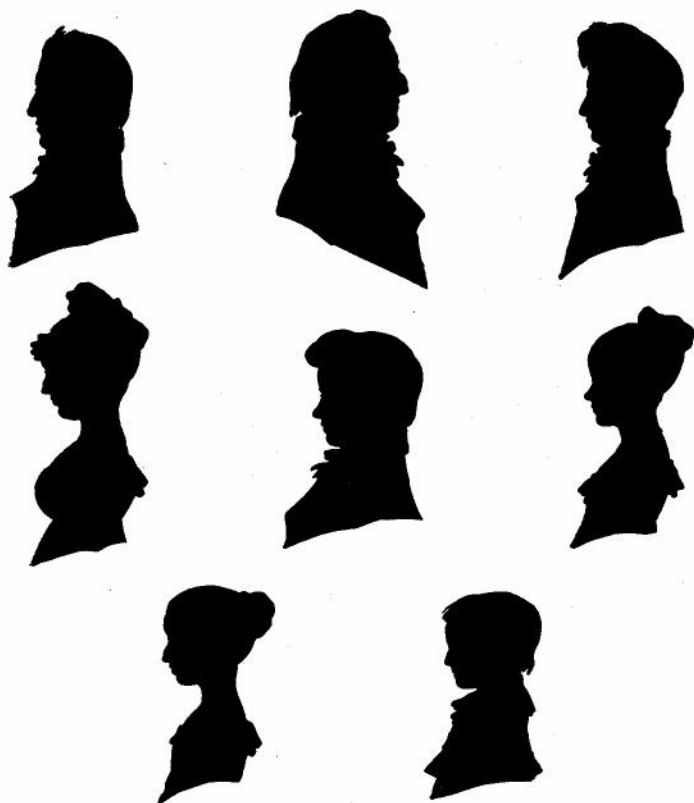
Asmildkloster med Vase, hele Kirke- og halve Kongetiende, der var ansat til Værdi 18000 Rdlr., solgtes for 16000 Rdlr. til Peter Daniel Bruun.

Bruunshaab og Søndermølle ansat til henholdsvis 16000 og 9000 Rdlr. solgtes til Johannes Iver Bruun, der tillige købte Inventaret i Klædefabriken ansat til 1300 Rdlr. for 800 Rdlr. samt en Fordring paa 2000 Rdlr. for 1500 Rdlr. paa Kaptain, senere Kammerherre

1. Hans Brøchner Bruun. 2. Søren Wedege Bruun. 3. Johs. Iver Bruun. (5) 4. Maren Bruun. (7) 5. Hans Chr. Hansen Bruun. (9) 6. Christiane Bruun. (10) 7. Magdalene Bartholine Bruun. (13) 8. Mads Pagh Bruun.

Der mangler: (4) Peter Daniel Bruun, (6) Mette Marie Bruun, (8) Knud Bruun, (11) Niels Bruun og (12) Marie Christine Bruun.

Justitsraad Bertel Bruun og Magdalene B. Brøchner
med 8 af deres Børn 1816.

Laurids. Chr. Undall i Viborg, der var gift med Bertel Bruuns Søsterdatter Maren Christine Staal.

Vejlby Kirke med Tiender og Skov solgtes til Svigersønnen dav. Kaptain Købke for 9500 Rdlr., og en anden Svigersøn, dav. Assessor Schönheyder købte 500 Brand Assurance Aktier for 750 Rdlr.

Gaarden Nr. 356 og 357, Klædefabrikbygning og Pakhus ved Stranden solgtes for 20000 Rdlr.

Gaarden Nr. 409 og 410 med Hannerup Lodden, Mølleengen, Besætning og Sæd solgtes for 10850 Rdlr.

Gaarden i Riddergade og Huset i Jyllandsgade solgtes for 200 og 400 Rdlr.

Kalkbrænderiet solgtes til Postmester Fibiger for 100 Rdlr., og endelig var der paa Auktion solgt Indbo for det meget store Beløb af 11000 Rdlr.

Paa dette Tidspunkt var Boets Aktiver opgiort til 157120 Rdlr., dets Passiver til 33267 Rdlr., til Rest 123853 Rdlr., en efter de Tider betydelig Sum.

Herefter var den mellem Fredericia og Slægten Bruun igennem næsten 200 Aar værende Forbindelse for bestandig afsluttet. —

Som tidligere nævnt købte Borgmester Johannes Iver Bruun i 1781 den c. 5 km Nord for Fredericia beliggende Vejlby (Egeskov) Kirke med Tiender. Kirken er højt beliggende, og der er derfra den smukkeste Udsigt udover Rands Fjord, Vejle Fjord og Lillebælt. Paa dette skønne Sted indrettede Bertel Bruun en Begravelsesplads for sig og sin Familie. Familiebegravelsen udgør den vestlige Del af Kirkegaarden og er adskilt fra denne ved en Tjørnehæk, mens Begravelsens øvrige Sider støder op mod det gamle Stengærde, der indhegner hele Kirkegaarden. I Midten af Stengærdet opførte han en smuk lille Pavillon i ren klassisk Stil, som et græsk Tempel, og hertil tog Familien

efter Traditionen ud og drak The i. Pavillonen er nu af Familien overladt Menighedsraadet til Ligkapel mod at vedligeholde og bevare den i dens nuværende Skikkelse.

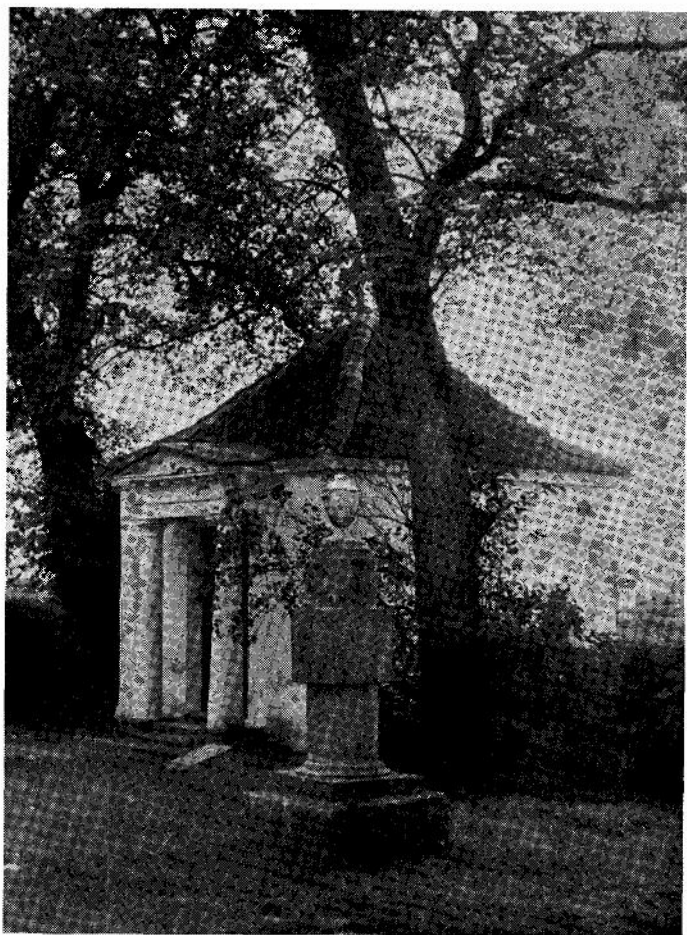
Her er nu igennem næsten 150 Aar begravet en Del af Slægten. Det ældste Monument, en opretstaaende Marmorcylinder med en Kubus paa Midten hvilende paa et firkantet Fodstykke og paa Toppen af Søjlen en græsk Urne af cararisk Marmor sattes i 1804 som »Minde af erkiendtlige Børn« for Johannes Iver Bruun »den værdige Borger, den kiærlige Ægtemand, den ømmeste Fader« og for Maren Pagh »den ædle Dannequinde, den elskede Hustru, den sjældne Moder«.

Af Johannes Iver Bruun's Børn hviler her Sønnen Købmand Mads Pagh Bruun, der i 1806 begravedes som den første af Slægten — »Ved Fromhed og retskaffent Forhold vandt han sine samtidiges uafbrudte Kærlighed og Agtelse. Tillige modnedes han for Evigheden« — og Bertel Bruun med Hustru samt Svigersønnen Toldkasserer, Justitsraad Niels Staal.

Paa Bertel Bruun og Magdalene Barbara Brøchners Grav er et Sandstens Monument med Marmorkors paa og 2 Marmorplader.

Om Bertel Bruun staar der:

Her med Taarer lagde vi ham hen,
 Ham, som var vor Trøst, vor Fryd i Livet.
 Ak, en kærlig Haand for snart igen,
 Tog, hvad os i ham, den havde givet.
 Dog var end for kort hans Maal af Dage,
 Stort var Mønstret han os efterlod,
 Fædrelandet, som hans Værd forstod,
 Blandt sine Sukke med vor Klage,

Pavillonon paa Egeskov Kirkegaard med Mindestøtten over
Borgmester Johannes Iver Bruun og Hustru.

Trindt om Graven staar i stille Bøn
 Hustru, Børn og Venner see tilbage,
 Trøstet, til hans velanvendte Dage,
 Skue opad til hans Himmelløn.

Om Magdalene Barbara Brøchner staar der, forfat-
 tet af Biskop Tetens, der fra 1804 til 1811 havde været
 Sognepræst ved Trinitatis Kirke:

Hun var Hustru, Moder, Borgerinde,
 Huslig virksom i en talrig Kreds,
 Blid og gudhengiven allesteds.
 Svigted Kald og Pligter ingensinde,
 Kun betroet Gods var Velstand hende
 Middel til at lindre Armod's Kaar.
 Salig den, der ret som hun forstod,
 Livets Goder værdig at anvende.

Over Justitsraad Staal er reist et cylinderformet
 Monument af brændt Ler paa et firkantet Fodstykke,
 og paa Cylinderen staar: »Elsket og savnet af Hustru,
 Børn og Venner, agtet og æret af Foresatte, Under-
 givne og Medborgere endte han sit daadfulde Liv den
 27. Marz 1819.«

Af Bertel Bruuns 13 Børn hviler her 4. I 1807 be-
 gravedes Niels Bruun, 2 Aar gammel, om hvem det
 siges:

En Rosenknop vi saa fremspire,
 Dens Syn var sand Fornøielse.
 Den vist sin Stamme vildet zire,
 Men ak, en Orm den skadede.

Dog evig visnet skal ei blive
 En Blomst saa skøn saa ynderig,
 Bag Graven kaldes den til Live
 for bedre at udvikle sig.

I 1824 begravedes cand. pharm. Knud Bruun, over
 hvem der staar:

Endog i Ungdoms Blomster Alder
 Ak, Døden ubøjjelig kalder
 Sin kaarede Ven.
 Her Graven med Taarer vi væde,
 Men trøstes ved salige Glæde,
 Vi sees igen.

2 Aar efter, i 1826 begravedes Købmand, kgl. Agent
 Søren Wedege Bruun og 49 Aar efter, i 1875, hans
 Enke Oline Cecilie Plum. I 1884 Etatsraad Mads Pagh
 Bruun og i 1901 hans Enke Magdalene Barbara Bruun.

Endelig begravedes i 1888, som den sidste af Bertel
 Bruuns Børn, Datteren Mette Marie Bruun ved Siden
 af sin Mand Oberstløjtnant Niels Christian Købke,
 født 16. April 1793 i København, død 26. April 1849
 i Fredericia. Af deres Børn hviler her Sønnerne Søren
 Bruun Købke, født 8. Sept. og død 21. Dec. 1831 i Fre-
 dericia og Johan Peter Købke, født 5. Oktober 1824
 i Fredericia, død 3. August 1898 i Viborg, General-
 major og Generalintendant, den fremragende Organi-
 sator af Forplejningskorpset med sin Hustru Kirstine
 Marie Bruun, født 6. Oktober 1828 paa Bruunshaab,
 død 14. Marts 1919, en Datter af Bertel Bruuns Bro-
 der Johannes Iver Bruun paa Bruunshaab.

Af deres Børn hviler her Klædefabrikant Johannes Christian Bruun Købke, født 11. Sept. 1853 i København, død der 8. April 1935, og deres Svigersøn Postmester Johannes Frederik Dahl, født 22. Januar 1858 i Storehedinge, død 19. April 1935 i Kolding, gift med Datteren Ellen Magdalene Bruun Købke.

— Man kunde maaske undre sig over, at ikke flere af Bertel Bruuns Efterkommere er begravet her, hvor der er Plads til adskillige flere, men efter Sønnen Fabrikeier Johannes Iver Bruuns Død 1836 paa Bruunshaab lod Broderen Højesteretsassessor Peter Daniel Bruun paa Asmildkloster et større Stykke Jord, der laa lige op til Asmild Kirkegaard, indtage i Kirkegaarden som Begravelsesplads for sine og Broderens Efterkommere, hvor der nu hviler omkring et halvt Hundrede af Slægten.

Efter stedfundne Forhandlinger har Vejlbys Menighedsraad ved Skrivelse af 10. Februar 1927 erklæret, at Familiegravstedet vil blive bevaret som en samlet Begravelse udelukkende bestemt for den Bruun'ske Slægt, og Udgiften ved Vedligeholdelsen af Gravstedet paahviler »Den Bruun'ske Stiftelse« i Fredericia.

Ved Testamente af 28. Okt. 1898 skænkede Etatsraadinde Magdalene Barbara Bruun efter Samraad med sin tidligere afdøde Mand Etatsraad Mads Pagh Bruun til Minde om Justitsraad, Raadmand Bertel Bruun og Hustru Magdalene Barbara Brøchner en Kapital paa Kr. 18000 til Opførelse af Friboliger for trængende Enker og ugifte Kvinder i Fredericia. Fredericia Kommune skænkede velvilligst en Grund i Bjergegade, og herpaa opførtes en til Bolig for 6 Kvinder indrettet Bygning. Af en til Stiftelsen hørende

Grundfond udredes Vedligeholdelsen af Familiebegravelsen.

— »Om 100 Aar er alting glemt«, og 125 Aar er forløbet, siden Bertel Bruun døde. Erindringen om Slægten, om ham og hans Virksomhed er blegnet, og synlige Minder om hans Livsværk findes ikke længere i hans Fødeby, men da han levede, var han Fredericias gode Søn og Borger.

Bertel Bruuns Gravsted paa Egeskov Kirkegaard.

BRANDE SOGN UNDER BESÆTTELSEN

Af *T. Bundgaard Lassen.*

Efteraarstiden 1939 mindede paa flere Maader om Sommeren 1914. Man følte, at Faren for, at noget frygteligt kunde bryde løs over vort Land, var overhængende, og selv om man haabede, at Danmark som i 1914 maatte blive forskaanet for Krigens Rædsler, var det med Frygt, man imødesaa Begivenhedernes Udvikling.

Ugerne gik, Vinteren kom, og vi faldt til Ro igen. Danmark kom ikke med i første Omgang — forhaabentlig vilde det lykkes at holde vort Fædreland uden for Krigen.

Efter en lang og haard Vinter blev det Foraar, og med det nærmede Uvejret sig atter Danmarks Grænser. De forskellige Episoder ved Norges Kyster bevirkede, at Sindene igen blev opskræmt. Med Spænding, der indebar Ængstelse, greb man Aviserne med de store Overskrifter og lukkede op for Radioen, naar Tiden for Pressen var inde. Mand og Mand imellem drøftede man her i Sognet — som man vel gjorde det overalt i Landet — hvad der nu var Sandsynlighed for, der vilde ske.

Selv om de fleste var grebet af en vis Utryghedsfølelse, forekommer det mig dog, at man tog Situationen mere rolig og fattet end i de første Augustdage 1914. Der var ikke som i 1914 en Sværm af Rygter i

Omløb. Skønt de tyske Besættelsestropper den 8. April maa have været ret nær den danske Grænse, var der sikkert kun faa her i Landet, der anede noget om, at en tysk Besættelse af Danmark var nær forestaaende. Der var i det hele taget ikke sivet meget ud om de Meddelelser, der var naaet hertil fra Berlin, om Troppe-samlinger i Slesvig, om de tyske Krigsskibes Fart nordpaa m. m.

Selv saa sent som den 8. April om Aftenen var der — som man nu synes — en paafaldende rolig Stemning. Det var, som om man ikke vilde lade sig rive ud af den Tro, at Danmark, »Du Puslingland, som hygger dig i Smug, mens hele Verden brænder om din Vugge«, gik nok som under den første Verdenskrig Ram forbi. De, der om Aftenen slog sig til Ro i denne Tro, blev faa Timer efter revet ud af den, — tidligt om Morgenen rullede den tyske Krigstromle ind over Danmark.

Ved Femtiden om Morgenen gik jeg som sædvanlig i denne Tid ned i Kælderen for at se til Ilden i Centralfyret. Lige som jeg atter var kommet op i Soveværelset, hørte jeg en uhyggegivende drønende Larm over Huset, for til Vinduet og saa en mægtig Flyvemaskine med fremmed Kendingsmærke fare hen over Hustagene nordpaa spredende efter sig en Mængde Sedler, der som store Snefnug dalede ned over Markedspladsen tæt ved vort Hus.

Som jeg gik og stod — kun iført Pyjamas — løb jeg over paa Pladsen og fik fat i en af Sedlerne. Det var det tyske »Oprop til Danmarks Soldater og Danmarks Folk«, der i en daarlig formet Blanding af dansk og norsk forsøgte at indbilde det danske Folk, at det var »de engelsk-franske Krigsdriveres« Ønske at skaffe sig en ny Krigsskueplads i Norden.

»Af denne Grund har stærke tyske Militærkræfter siden idag morges tat Besidelse af de vigtigste militære Objekter i Danmark og Norge. — — —

Folket opfordres til at fortsætte det daglige Arbejde og til at sørge for Rolighed og Orden. For Landets Sikkerhed mot engelske Overgreb sørger fra nu af den tyske Hær og Flaate. Den tyske Kommandør.

Kaupisch.«

Jeg stod som lamslaet ved Tanken om, at det danske Folk nu paa en saa brutal Maade var inddraget i Krigen og nu skulde leve under samme Tryk og maa-ske gennemgaa de samme Lidelser som Folkene i de andre af Tyskerne besatte Lande, men samtidig fyldtes mit Sind med Forbitrelse mod de tyske Magthavere, der samvittighedsløst brød trufne Aftaler og givne Løfter.

Saa kom flere Bombemaskiner larmende lavt hen over Hustagene og forsvandt som mørke Skygger mod den nordlige Horisont. Jeg løb ind med Løbese-dlen og satte med faa Ord min Kone ind i Situationen. Hun vilde ikke tro, det kunde være sandt. »Du skal se, Maskinerne overflyver Danmark paa Vej mod Norge«, sagde hun. Først da nogle Mænd nede paa Gaden lidt efter raabte til hinanden om Besættelsen, forstod hun, at Løbese-dlernes forfærdende Meddelelse ikke blot var en tom Trusel, men at det forfærdelige, som vi i flere Maaneder havde frygtet, men ikke havde turdet tænke som Virkelighed, nu var sket.

Ved Ottetiden gik vi som sædvanlig hen paa Skolen. En knugende Stemning hvilede over Skolearbejdet denne Dag, saavel i Klasserne som paa Legepladsen. Børnene, der ellers tumlede sig i lystig Leg, gik eller stod i Smaaklynger og drøftede det, der var sket.

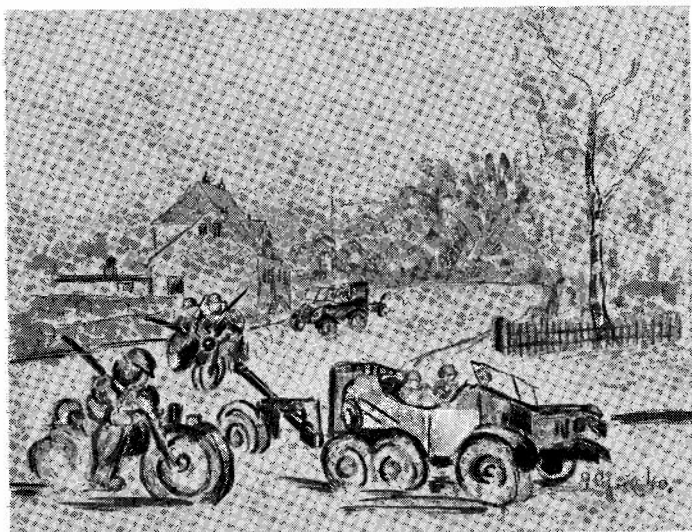
Skønt de ikke forstod Rækkevidden af det, mærkede de paa de voksnes Sindsstemning, at det var skæbnesvangre Tider, der forestod. Lærerne, der ellers vekslede muntre Morgenhilsener, talte dæmpet om, hvilke Følger Besættelsen kunde ventes at ville faa. Man talte bl. a. om Muligheden af, at de danske Tropper kunde yde Modstand en Tid, og Inspektøren bemærkede: »Ja, efter alt at dømmes, saa kæmpes der nu i Sønderjylland.«

»Vor Gud han er saa fast en Borg« lød som Morgensang fra flere Klasser denne Morgen. Formiddagens Timer forekom uendelig lange. Man kunde ikke samle Tankerne om Arbejdet, men tænkte udelukkende paa, hvad der i disse Timer skete Landet over.

Vi havde ogsaa i de første Morgentimer drøftet, hvornaar vi vel kunde vente de første tyske Tropper her i Byen. Flere mente ved Middagstid, og det kom ogsaa til at passe. Vi havde lige spist Middagsmad, da vi saa den første tyske Panservogn rulle forbi paa Vej mod Herning. En halv Snes Vogne og Motorcykler fulgte lige efter, hvoréfter der blev et lille Ophold, før Militærvogne af alle Slags i en uafbrudt Strøm rullede gennem Byen.

Da vi om Eftermiddagen kom hjem fra Skolen, havde vor unge Husassistent taget vor lille Dreng, der sov i sin Barnevogn ude i Haven, ind i Stuen. Hun havde ikke turdet lade ham staa ude af Frygt for Tyskerne, idet hun aabenbart troede, at de var rene Barnerøvere.

De tætte Militærkolonner rullede Eftermiddag og Aften forbi paa Gaden. De kom saa tæt efter hverandre, at det i mange Timer var umuligt at komme over Gaden. Kun et Par Gange i de 10 Timer, Gennemkørselen varede, blev der gjort Holdt og delt Mad ud

I Svinget ved Dalgasstenen i Brande.
Tegning af Overlærer Aa. Nielsen, Brande.

til Soldaterne. De saa trætte og forfrosne ud. Mange af dem sprang af Vognene, trampede i deres tunge Støvler op og ned ad Fortøvet og svang Armene for at faa Varme i Kroppen.

Kolonnerne kom ad Vejen fra Sdr. Omme og svingede ved Dalgasstenen ind paa Landevejen mod Herning. Det saa ofte faretruende ud, naar de tunge Vogne i fuld Fart tog det skarpe Sving, og det gik da ogsaa galt for en stor Lastvogn belæst med Soldater. Den væltede over mod Fortøvet, hvor den laa med Hjulene i Vejret. Et Par af Soldaterne fik alvorlige Læsioner og blev i Baarer ført ned paa Sygehuset. De mange Mennesker, der stod paa Fortøvet ved Svinget og saa paa de mægtige Troppetransporter, for forskrækkede til Side. Flere af dem var nær blevet ramt af den væltede Vogn, deriblandt Gaardejer Vium Mad-

sen Krog, der nogle Aar senere blev skudt ned af en tysk Soldat. Den havarerede Vogn spærrede en kort Tid Færdselen, men Tyskerne fandt hurtigt en Omkørsel, og snart efter rullede Vognene igen gennem Gaderne.

Gadebilledet prægedes iøvrigt denne Eftermiddag af, at Folk havde travlt med at skaffe sig Materiale, saa de kunde efterkomme Ordren om Mørklægning, og derfor færdedes gennem Gaderne med sorte Papiruller, Rammer til Tagvinduer o. l. Forretningerne havde snart udsolgt af Papir, der kunde anvendes til Mørklægning. Vi fik først Papir et Par Dage efter og sad de første Aftener uden Lys.

Den 10 Timers vedvarende Larmen af de store Militærvogne iblandet den sugende, summende Lyd, Biddækkene frembringer mod Asfalten, virkede meget enerverende, og da Lyden langt ud paa Aftenen endelig stilnede af, blev den ensformige Lyd ved at tone for vore Øren, saa det blev sent, før vi sov ind.

Saaledes gik den første Dag under Besættelsen. Fem lange Aar fulgte efter. Havde vi anet det hin Aften, vilde det sikkert have fyldt os med Fortvivlelse. Nu holdt Haabet om, at Løbesedlernes Løfte — »Det danske Folks Frihed agtes« og »dette Lands fremtidige Uafhængighed vil fuldt ud blive sikret« — vilde blive sikret, Modet oppe i vore Sind.

I de følgende Dage saa vi ikke meget til Tyskerne, ud over at en enkelt Militærvogn kom gennem Byen. Den 13. April kom der Meddelelse om, at Skolen skulde have Indkvartering af 157 tyske Soldater, der skulde sove paa Halm i Gymnastiksalen, Natten mellem 13. og 14. April. Da alt var parat til dem Lørdag Aften, kom en Underofficer med Meddelelse om, at der ingen Soldater kom.

Den 18. April kom der Bud til Sogneraadet, at et Par Hundrede Soldater skulde indkvarteres i Brande. Da man mente, at de kun blev her et Par Dage, blev det bestemt, at de skulde privat indkvarteres. Om Eftermiddagen fik vi Besked om, at vi skulde afgive Logi til en Soldat samme Aften. Det var med stærk Modvilje, vi, som de fleste andre i Byen, der skulde huse en Soldat, indvilgede deri, og kun Meddelelsen om, at Indkvarteringen vilde blive af kort Varighed, gjorde, at vi ikke indsendte en samlet Protest.

»Vor Soldat« ankom ved Syvtiden. Hans Optræden var korrekt og høflig, og vi fik Indtrykket af, at han var meget intelligent. Han forstod, at han ikke var velkommen, og uden at omtale Grunden til Besættelsen bemærkede han, at vi var nok ikke glade for den Indkvartering. Før han blev indkaldt, havde han været Jugendfører og var sikkert ivrig Nazist.

Imidlertid blev han ikke længe hos os. En Timestid efter hans Ankomst kom en anden Soldat og fortalte, at han skulde indkvarteres hos os, da den først ankomne skulle i Vagttjeneste. Han opførte sig straks, som om han hørte med til Familien. Han satte sig ind i Stuen og gjorde sig det mageligt. Han var en godmodig, naiv og noget pralende Type. Han troede aabenbart, at vi var glade for, at Tyskerne var kommet for at hjælpe os mod Englænderne. Det gav han Udtryk for, da vor tiaarige Datter løb til Vinduet for at se efter en Flyver. »Er hun bange, det er en Engländer?« spurgte han. Vi svarede benægtende, og han erklærede: »Det behøver hun heller ikke at være, vi er her jo.«

Han fortalte om sit Hjem i Dornum, hvor han var Rutebilchauffør, om sin Kone og sine Børn og viste os Billeder af dem. Han var blevet indkaldt i Januar og

havde siden ligget paa Kaserner og i Øvelseslejre i Nordtyskland. Den Afdeling, han hørte til, bestod af Forsyningstropper, Slagtere, Bagere, Chauffører osv., Folk i 35—40 Aars Alderen. Den 9. April var de kommet med Tog til Vejle og havde været der, til de blev beordret herud til Brande.

Han kaldte spøgende Turen til Danmark »en lille Sommerferietur«, og det lod til, at han befandt sig godt ved Soldaterlivet, men da han nogle Dage senere hørte Rygter om, at hans Afdeling skulde til Norge, og de fik udleveret Identificeringsmærker, der skulde sys paa de forskellige Beklædningsdele, blev han noget betænkelig ved Situationen. Han studerede paa Kortet Afstanden til Norge og lyttede spændt til den tyske Radios Udsendelser om Krigsbegivenhederne.

Den 20. April var der i Anledning af Hitlers Fødselsdag stor Parade paa Torvet. De tyske Tropper stod opstillet foran Hotellet, og medens det tyske og det danske Flag blev hejst paa to Flagstænger ved Hotellets Indgangsdør, præsenterede Tropperne Gevær for Flagene. Det fortaltes, at Tyskerne havde forlangt, at Politiassistent Stephansen skulde hejse Dannebrog, men da han nægtede det, maatte de selv gøre det. Tilfældigvis overværede jeg Paraden, og det fyldte mig med Forbitrelse at se Tyskerne hejse Dannebrog ved Siden af Naziflaget. Glædeligt var det imidlertid at se, at ikke en af Byens Borgere, der befandt sig paa Torvet, tog Hatten af, da det tyske Flag blev hejst, medens de fleste blottede Hovedet, da Dannebrog gled til Tops.

»Vor Soldat« fandt, at det var en storslaaet Gestus mod Byen, at det danske Flag fik Lov at vaje ved Siden af det tyske, og han kunde ikke forstaa, at vi ikke ogsaa syntes, det var et smukt Træk, Tyskerne der havde vist os.

Tyskerne havde en Køkkenvogn oppe i Mejeriets Gaard, og der skulde Soldaterne hente deres daglige Rationer. De var ikke særlig begejstrede for Middagsmaden. »Vor Soldat« undlod saaledes at hente den og satte sig til Bords sammen med os, som om det var en Selvfølge, at vi skulde sørge for hans Forplejning. Først da vi sagde til ham, at vi ikke kunde have ham til Middag, tog han til Takke med Maden fra Feltkøkkenet.

Han var i det hele taget noget paatrængende. En Aften kom han slæbende med en Kammerat og vilde have varmt Vand til en Romtoddy — Soldaterne fik hver Dag udleveret 1 dl Rom. Medens »vor Soldat« var meget begejstret for Hitlers Styre og ved enhver Lejlighed pralede med de store Fremskridt, der var sket i Tyskland, efter at Hitler havde overtaget Styret, var hans Kammerat led og ked af at være Soldat og kritiserede Forholdene i Tyskland. Han havde opholdt sig en Del Aar i U. S. A., var kommet hjem for at se til sin gamle Mor og var saa blevet indkaldt. Han var som Regel fuld hver Aften og talte da højlydt om, at han vilde forsøge at faa fat i et Sæt Tøj og saa desertere med de forenede Stater som Maal.

Han var ikke rigtig tilfreds med Kvarteret i Brande, nej, »Fejle«, det var noget helt andet, der fik de Vin og store Cigarer og gik hver Eftermiddag med en Pige under Armen. »Sludder,« sagde vi, »de danske Piger viser sig ikke om Dagen sammen med tyske Soldater.« »Det skal De faa at se i Morgen,« erklærede han, og minsandten, om det ikke passede, næste Eftermiddag promenerede han frem og tilbage paa Fortovet med en Pige fra »Fejle« under Armen.

Som et Eksempel paa »vor Soldat«s Pralier kan nævnes, at han stolt fastslog, at i Tyskland var der

ingen Arbejdsløshed som her i Danmark. Min Kones Bemærkning om, at det ikke var saa mærkeligt, da de jo alle var Soldater, svarede han ikke paa.

En Aften først i Maj kom han glædesstraalende og fortalte, at han havde faaet Orlov og skulde rejse næste Dag. Glæden over at skulle gense Kone og Børn overvældede ham i den Grad, at han græd som et Barn, da han tidlig næste Morgen drog af Sted. Vi saa ham ikke siden. Før hans Orlov var udløbet, fik Afdelingen i Brande Ordre om, at den skulde tilbage til Tyskland, rimeligvis til Fronten, antagelig med til Overfaldet paa Holland og Belgien, der jo fandt Sted kort Tid efter, og den 20. Maj forlod Afdelingen Brande.

Skønt der blandt Byens Borgere havde været stor Harme over, at man skulde have tyske Soldater indkvarteret i Hjemmene, forløb Indkvarteringen dog gnidningsløst, ja, senere fortrød man vel nok, at man havde behandlet Soldaterne saa fair, som Tilfældet var, men de tyske Myndigheder i Danmark havde jo endnu ikke paa den Tid vist deres sande Ansigt, og Forbitrelsen mod dem var derfor ikke saa stor, som den senere blev.

For at man kan faa Baggrunden for Tilstandenes Udvikling i Sognet i de 5 Aar, Besættelsen varede, skal her gives en Oversigt over, hvorledes den politiske, den kirkelige og den folkelige Stilling i Sognet var i Tiden før Besættelsen.

Endnu omkring Aarhundredskiftet var Sognet et Hedesogn med en ret spredt Bebyggelse, dog med Undtagelse af Landsbyerne Uhre og Brande —, men i Tiden herefter er der i den Henseende sket en stor Forandring.

En omfattende Udstykning af Ejendomme og et

stort Opdyrkningsarbejde har fundet Sted, og som Følge heraf kom Brande By i stærk Vækst. Størst Fart tog Byggeriet efter 1914, da Jernbanen Vejle—Herning blev ført gennem Byen. Som Aarene gik, blev Brande Sæde for en betydelig Industri med Virksomheder af forskellig Art, bl. a. Martensens Fabrik med Farveri og Spinderi og Kartoffelmelsfabrikken, to Virksomheder, der er kendt over store Dele af Jylland.

Oprettelsen af de mange nye Hjem fik selvfølgelig Indflydelse paa Sognets Folketal. Nogle Tal fra Folketællingerne viser, bortset fra 1925—30, en fortsat Stigning i Indbyggerantallet: 1911: 2721, 1925: 4802, 1930: 4684, 1935: 4893, 1940: 5119.

Omkring Aarhundredskiftet sluttede stort set hele Befolkningen op om Venstre, repræsenteret her i Kredsen i 29 Aar — 1895—1924 — af en af Sognets egne Mænd, Folketingsmand Jensen Flø. Da Brande efter at være blevet Stationsby voksede saa stærkt, at dens Indbyggerantal i Løbet af knap 10 Aar steg fra 800 til over 2000, fik Socialdemokratiet stor Tilslutning. I Trediverne tog Bondepartiet en Del af Venstrestemmerne. Ogsaa andre Partier kunde notere nogen Fremgang, men Venstre har dog i det væsentligste gennem Aarene kunnet bevare sin førende Stilling. Nazist- og Kommunistpartierne, der opstillede her i Kredsen i 1935 og 1939 fik kun ringe Tilslutning. Tallene fra disse Folketingsvalg viser Stillingen i Sognet umiddelbart før Besættelsen.

	B.	K. M.	N. Z.	D. R.	K. F.	R. V.	S.	V.
1935	361	9	10	173	136	85	557	556
1939	269	14	15	121	117	142	471	686

Indtil 1937 havde Sognets Landdistrikter ved hvert Kommunalvalg opnaaet Flertal i Sogneraadet. I 1937

fik Byen et Flertal paa 6 mod 5, og Stillingen var saaledes til Valget i 1950, da Landet paany fik Flertal. Dette Skifte i Styret har dog ikke ændret noget i selve Forretningsgangen, idet begge Parter i de fleste Tilfælde har kunnet tage tilbørligt Hensyn til hinandens Interesser.

Politisk set har der ikke i Befolkningen været stærke Brydninger, men de forskellige Partier har indbyrdes virket i Fordragelighed. Det samme har gjort sig gældende i kirkelig Henseende. Medens en stor Del af Byens Befolkning ikke tilslutter sig nogen kirkelig Retning, og en lille Kreds slutter op om Indre Mission, er den overvejende Del af Landsognets Befolkning grundtvigsk præget. Mange af Sognets unge har i Aarenes Løb søgt grundtvigske Højskoler, og de folkelige Foreninger, Foredragsforeningen og Ungdomsforeningen, der blev oprettet allerede i Firserne, saavel som Kirkeligt Samfund, der er af nyere Dato, har stor Tilslutning i Landbefolkningen.

I Menighedsraadene har de grundtvigsk indstillede Medlemmer haft Flertal, og Sognet har derfor til Stadsighed haft grundtvigske Præster. Som et Bevis paa den Fordragelighed, der har raadet i kirkelig Henseende, kan anføres, at der gennem ca. 25 Aar ikke blev afholdt Menighedsraadsvalg, men ved hver Valgperiodes Udløb enedes man om Fredsvalg, der for Brande Menighedsraads Vedkommende gav Indre Mission 2, Socialdemokraterne 1 og den grundtvigske Retning 6 Medlemmer.

Ogsaa her i Sognet vendte Krigen op og ned paa mange Forhold. Brande blev Midtpunkt for en stor Brunkulsindustri. Arbejdere fra Landets forskellige Egne strømmede til Lejerne i hundredvis, og mange af dem tog Bopæl i Brande. Sognets Indbyggerantal

steg fra 5119 i 1940 til ca. 6400 i 1945, heraf ca. 3500 bosiddende i Brande By.

En saadan Stigning i Folketallet betød selvfølgelig paa flere Maader en Fordel for Byen, særlig for Forretningsfolkene, men det medførte ogsaa visse Ulemper, bl. a. denne, at mange knap kunde faa Tag over Hovedet, og for blot i nogen Grad at faa raadet Bod paa Boligmangelen blev der opført et stort Antal Barakker.

Besættelsen bevirkede her som andre Steder, at man sluttede stærkere op om det nationale. Et Udslag heraf var bl. a. Alsangstævnerne i Brande Anlæg, hvortil man uanset politisk og kirkelig Indstilling sluttede op i stort Tal. Sønderjydsk Forening, der blev stiftet 1936, havde ogsaa i disse Aar stor Tilslutning til sine Møder, særlig til det Møde, der hvert Aar blev afholdt paa Kongens Fødselsdag, og det var glædeligt at se, at man uanset politisk Farve baade fra By og Land kunde samles om at festligholde denne Dag.

Der var iøvrigt under Besættelsen et Sammenhold mellem By og Land og mellem de politiske Partier, der gav Befolkningen stor Styrke, et Sammenhold, som man ofte ønsker var blevet fortsat efter Krigen i stærkere Grad, end Tilfældet var.

Sammenholdet gav sig ogsaa Udslag i Hjælpen til Norge. I alle Kredse af Sognets Befolkning vilde man være med til at række vort nødstedte Broderfolk en hjælpende Haand, og der blev herfra sendt et betydeligt Beløb til den norske Skolebespisning, alene fra Byskolens Elever over 1400 Kr.

Folketingsvalget i 1943 var ogsaa her i Sognet en stor national Tilkendegivelse. 85,8 % af Vælgerne afgav deres Stemme og tilkendegav, at de fortsat ønskede Demokratiet bevaret og en dansk Regering til at

styre Landet. Nazisterne kunde trods ihærdig Propaganda kun mønstre 57 Stemmer, en Fremgang fra 1939 paa 42 Stemmer. De afgivne Stemmer var iøvrigt fordelt således på Partierne: B.: 181, N. Z.: 57, D. R.: 99, K. F.: 249, R. V.: 137, D. S.: 74, S.: 905, V.: 905.

Bortset fra den forholdsvis kortvarige Indkvartering i Foraaret 1940 mærkede Befolkningen i Brande Sogn ikke direkte noget til Besættelseshæren før i Efteraaret 1942, men de, der paa Grund heraf slog sig til Ro med, at Brande nok ikke blev »opdaget« af Værnemagten, blev sørgeligt skuffede — fra Efteraaret 1942 og til Kapitulationen maatte Brande skaffe Kvarter til betydelige Troppstyrker, i Perioder var der sikkert samlet tæt ved 1000 tyske Soldater i Byen. Det siger sig selv, at det i en By som Brande skabte store Problemer at skaffe Kvarter til saa stort et Antal »Gæster«, naar privat Indkvartering helst skulde og ogsaa blev undgaaet, bortset fra Indkvartering af en Del tyske Jernbanefolk, der blev anvist Logi paa Gaarde i Nærheden af Byen.

I første Omgang blev Byens Sale, Hotellernes og Højskolehjemmets, beslaglagt, senere tog man yderligere Teknisk Skole, Byskolen, Konfirmandstuen, Museet, Fritidshjemmet m. m.

Den 14. November 1942 overtog Besættelsestropperne Byskolens Gymnastiksal, men efter en Maanedes Forløb forlod de den, og skønt en Del af deres Materiel, Senge m. m., ikke blev afhentet, blev Salen atter taget i Brug af Skolen, samtidig ogsaa af Realskolen, hvis Sal indrettedes til Husvildebeboelse.

Den 3. Marts 1943 afhentede Værnemagten deres sidste Materiel i Gymnastiksalen, men Glæden herover var kun af kort Varighed. Den 24. og 25. Marts havde Skolen Aarsprøve, og om Aftenen paa Aars-

prøvens første Dag blev Salen atter beslaglagt af Værnemagten. Skolen fik dog efter Forhandling med Tyskerne Adgang til at benytte Salen til Opvisning og Afslutning d. 25. Marts, men derefter blev den indrettet til Sove- og Opholdsstue for ca. 60 Soldater og blev først frigivet hen paa Sommeren 1945.

Gymnastikundervisningen maatte herefter suspenderes, men bortset herfra forløb Undervisningen paa normal Vis Aaret ud, og man haabede saa smaat, at Tyskerne vilde nøjes med de Lokaler, de havde lagt Beslag paa i første Omgang, men ogsaa dette Haab blev beskæmmet. Den 5. Januar 1944 forelaa der Ordre om, at hele Skolen, paa nær Haandarbejdslokalet, skulde overlades Tyskerne, og da Børnene Dagen efter mødte for at begynde Skolen efter Juleferien, fik de Besked om først at møde efter nærmere Bekendtgørelse. Lærerpersonalet arbejdede hele Dagen med at faa Skolens Materiel flyttet op i Haandarbejdslokalet, men det viste sig at være spildt Arbejde, idet Tyskerne inden Aften ogsaa gjorde Fordring paa dette Lokale, og man maatte saa til at transportere Materiellet til andre Lokaler, hvor det midlertidigt kunde faa Plads.

Nu var gode Raad dyre, men efter mange Spekulationer naaede man frem til en Ordning, saa Undervisningen kunde genoptages med en mindre Timereduktion, og den 17. Januar paabegyndtes Undervisningen forskellige Steder i Byen, paa Realskolen, Biblioteket, Fritidshjemmet og i Konfirmandstuen. I næsten to Aar førte Skolen nu en omskiftelig Tilværelse, og det var paa mange Maader en træls Skolegang, særlig for Lærerne, der i Frikvartererne maatte fare rundt i Byen fra det ene Lokale til det andet. Ofte maatte der laves om paa Timeplanerne og findes nye Lokaler,

da Tyskerne beslaglagde snart et, snart et andet af de af Skolen benyttede Lokaler. Som Følge heraf blev der foruden i de allerede nævnte Lokaler undervist baade paa Kartoffelmelsfabrikken, i Aftenskolens Lokaler og i Slagter Eriksens Kælder.

Som Besættelsen skabte Besværligheder i Skolens Arbejde, gjorde den det ogsaa paa andre Omraader. Konfirmandstuen var beslaglagt flere Gange, og Konfirmandundervisningen maatte i den Tid foregaa i Kirken. Ikke en Sal var ledig i hele Byen; større Møder maatte derfor afholdes i Kirken eller i Biograf-salen — til mindre Møder benyttedes Konfirmandstuen, naar den var ledig.

Bybilledet prægedes selvsagt i disse Aar af Besættelsestroppersnes Tilstedeværelse. Dagen igennem hørte man deres Larmen i Gaderne: Lyden af deres sømbeslaaede Støvlers Trampen, naar de kom marcherende fra eller til Øvelse, syngende deres naive Sange, »Wir fahren gegen Engeland« og andre af samme Art, Officerernes Kommandoraab, Soldaternes Tilraab til hverandre, naar de kom fra og til Kantinerne med deres Madspande eller var paa Indkøb i Byen.

Soldaterne færdedes overalt i og omkring Byen. Markedspladsen blev omdannet til Eksercer- og Øvelsesplads. Her blev opført store Barakker, hvor de indrettede Værksteder og havde deres Materiel. Her opstillede de ogsaa en Snes store Tanks, der ankom til Byen i Foraaret 1943 og forblev her til Kapitulationen. Paa Pladsen mellem Byskolen og Jernbaneterrænet blev der gravet store Grave, hvor Militærvognene kunde køres i Skjul. I Præstegaardshaven og i Plantagerne omkring Byen indrettedes Beskyttelsesgrave, og i Plantagerne opførtes endvidere Kanonstillinger,

underjordiske Kamre til Ammunition m. m., og her indrettedes Skydebaner, hvorfra man inde i Byen jævnligt hørte Maskingeværernes Knitren og Kanonernes dumpe Drøn.

Alle disse Foranstaltninger i Forbindelse med Sirenernes Tuden, naar der varsledes Luftalarm, og de mange Bunkers, der blev opført omkring i Byen, gjorde, at der kom noget krigsmæssigt over Byen — en mørk og dystre Tone lagde sig over den og bevirkede, at der kom noget haardt og koldt over dens ellers saa venlige og fredelige Ansigt.

Brunkulsgravningen foraarsagede som før nævnt, at udenbys Arbejdere i stort Tal bosatte sig i Byen, saa den blev overbefolket. Flere end sædvanligt færededes i Gaderne om Aftenen, Restaurationerne og Biografen, hvor Tyskerne ogsaa holdt til, var ofte overfyldt, og man skulde synes, at det let kunde have givet Anledning til Klammeri med Besættelsestroppe. Der indtraf imidlertid ikke alvorlige Episoder af denne Art, men Forholdet mellem Befolkningen og Værnemagten maa betegnes som ret gnidningsløst. Enkelte Gange var der Tilløb til Stridigheder, men de blev hurtigt bilagt.

Den 29. August 1943 blev Pastor Andersen afkrævet Loyalitetserklæring. Han afslog det, og der blev ikke foretaget videre desangaaende. Tyskerne fik nogle Gange Tilladelse til at benytte Kirken til Feltgudstjeneste ved en tysk Feltpræst, men da en tysk Soldat henvendte sig til Provst Otte for at opnaa Tilladelse til at øve sig paa Kirkens Orgel, erklærede Provsten, at han ikke kunde give Tilladelse dertil. Soldaten brugte Mund og mente, at han nok paa anden Maade skulde faa Tilladelsen, men der kom ikke senere fornyet Henvendelse derom.

Et Par unge Mennesker, der var kommet i Besiddelse af en Revolver, opholdt sig en Aften paa Madsens Hotel. Ved Uforsigtighed eller maaske i Kaadhed fyrede de Revolveren af. Tyskerne tog straks Affære. De unge Mennesker blev sat i Arrest paa Teknisk Skole, senere blev de ført til Kolding, men efter et Par Ugers Forløb blev de frigivet.

Paa Kommunekontoret havde man af og til Vrøvl med Tyskerne angaaende Udskrivning af Lastbiler til Kørsel for Værnemagten. Flere af Vognmændene var uvillige til at køre, men nægtede de at stille deres Vogne til Disposition, beordrede Tyskerne dem tvangsudskrevet. Det gav Anledning til, at man paa Kommunekontoret maatte føre langvarige Forhandlinger med Tyskerne, der dog som Regel indgik paa, at Sagen ordnedes i Mindelighed.

Da Tyskerne paa Byskolen fik Meddelelse om Hitlers Død, gik de ind i Skoleinspektørens Have for her at ville hejse deres Flag paa halv Stang. Inspektøren fastholdt imidlertid, at Stangen var hans private Flagstang, og han vilde ikke give Tilladelse til, at Flaget hejstes. Dette Argument bøjede Tyskerne sig for paa den Maade, at de flyttede Stangen ud paa Græsplænen foran Skolebygningen, hvorpaa de hejste Flaget her.

Femte Maj hejste Inspektøren Dannebrog paa Stangen, og da Tyskerne protesterede, fik han Stangen flyttet tilbage til Haven — saa maatte Tyskerne finde sig i at se Flaget vaje her.

De anførte Eksempler paa, at Stridigheder ofte ordnedes i Mindelighed, skal ikke forstaas paa den Maade, at Byens Borgere var imødekommende overfor Tyskerne eller gerne indlod sig med dem, tværtimod undlod man helst at lade sig mærke med, at de ekssi-

sterede. Paa Gaden gik man forbi dem uden at vær-
dige dem et Blik, og de handlende vekslede kun nød-
vendige Ord med dem — kort sagt man viste dem en
kold Skulder.

Grunden til, at Besættelsen forløb saa roligt, som
Tilfældet var, maa sikkert ses deri, at de Mænd, der
i Kraft af deres ledende Stillinger var nødsaget til at
forhandle med Tyskerne, optraadte paa en rolig og
bestemt Maade, aldrig for imødekommende og aldrig
for udfordrende, hvilket bevirkede, at Tyskerne fik
Respekt for dem og flere Gange indgik paa Kompro-
mis i Stedet for at anvende Magt.

Det maa dog ogsaa nævnes, at den tyske Bykom-
mandant var en forstaaende Mand, der ved flere
Lejligheder bidrog til, at det Tryk, der under Besæt-
telsen hvilede over Byens Befolkning, ikke gjordes
unødvendigt haardt, ligesom han drog Omsorg for, at
der opretholdtes en saadan Disciplin blandt de ret ofte
skiftende Tropper — snart unge Rekrutter, snart
ældre indkaldte, snart SS-Tropper, der havde deltaget
i Kampene paa de forskellige Fronter — at de udviste
en sømmelig Adfærd i Byen.

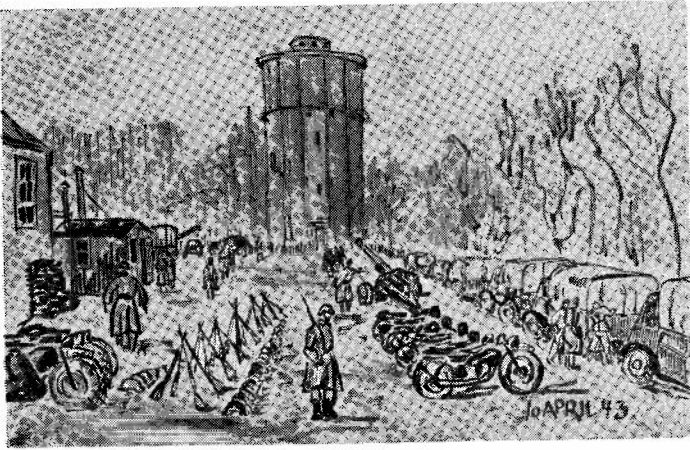
Naar man nu tænker tilbage paa Besættelsestiden,
kan man ikke mere skelne de enkelte Dage fra hver-
andre. De er i Erindringen kædet sammen til en lang
og trang Tid, hvor man hver Morgen vaagnede op
med Frygt i Sindet for, hvad Dagen vilde bringe, og
hvor Tankerne om det frygtelige, der hver Dag skete
omkring i Landet, red en som en Mare. Dog er der
Hændelser, der staar som prentet ind i ens Bevidst-
hed, trukket stærkere op i ens Erindring end Tidens
øvrigte Tildragelser, saa at de aldrig vil fortone sig
sammen med disse. Saadanne Hændelser kan vel i
kommende Tider bidrage til at give en Forstaaelse af

Besættelsestidens Uhygge og skal derfor fremdrages her.

Natten mellem den 26. og 27. September 1942 blev vi vækket ved et stærkt Drøn, saa voldsomt var det, at Rullegardinet, der var trukket for Vinduet i Sovéværelset, sprang op ved Luftrykket. Vi sprang til Vinduet og saa et stærkt Lysskær Syd for Byen. Da vi samtidig hørte Lyden af Flyvemaskiner, var vi klar over, at der var faldet Bomber i Nærheden. Næste Morgen tidlig hørte vi, at Bomberne var faldet i Nedergaards Plantage et Par km Sydvest for Byen. Jeg tog straks derud; Tyskerne havde imidlertid afspærret Omraadet, men man kunde dog komme saa nær, at man kunde se det mægtige Krater, Bomberne havde sprængt. Der var stor Valfart til Stedet Dagen igennem, og Folk vendte tilbage med Granatstumper og Brandbombe-Hylstre, der var fundet i Plantagen og paa de omliggende Marker.

Ofte blev vi om Natten vækket af Sirenenes uhyggelige Tuden, og lidt efter hørte vi saa den monotone durrende Lyd af de engelske eller amerikanske Bombe-maskiner, der paa deres Togt sydpaa overfløj Byen. I den første Tid tog vi ikke videre Notits af Overflyvningerne, men saa indtraf der en Nat en Begivenhed, der bevirkede, at vi for Fremtiden tog det mere alvorligt.

Natten til den 21. April 1943 var der stor Overflyvning. Pludselig kom vor ældste Datter, der sov i et Værelse ud mod Markedspladsen, skrækslagen ind til os. »Der er Luftkamp over Huset«, sagde hun, da hun faldt lidt til Ro, »jeg saa Ild fra et Par Flyvemaskiner.« Vi søgte at berolige hende med, at det nok var noget, hun havde drømt, men hun blev ved sit, og da vi lidt efter hørte kraftige Maskingevær-

Ved Brande Byskole.
Tegning af Overlærer Aa. Nielsen, Brande.

salver, forstod vi, at der var noget om Snakken. Vi blev noget urolige ved Situationen, og længe varede det, før vi faldt i Søvn.

Da jeg næste Morgen kom hen paa Skolen, viste det sig, at et stort Antal Projektiler under Luftkampen var haglet ned over Skolen. Mindst et halvt Hundrede var gaaet gennem Taget paa Udhuset, et lige saa stort Antal havde gennemhullet Skolepladsen, og en Kugle var gaaet gennem et Vindue i et af Klasseværelserne.

Vi havde Soveværelse paa 1. Sal lige under Taget. Min Kone og jeg blev derfor enige om, at det under Luftalarm var for farligt at blive der, og at vi for Fremtiden, naar en saadan indtraf, vilde gaa i Kælderen, hvor vi havde indrettet Beskyttelsesrum i Fyrrummet. Vi stillede et Par Senge op hernede, og naar Sirenen om Natten varslede Overflyvning, stod vi op og gik i Kælderen med vort Sengetøj. Nat efter Nat, særlig i Vinteren 1944/45, laa vi her under de ofte

timelange Overflyvninger — undertiden to Gange samme Nat — ængstelige for, at der skulde blive Luftkamp, og ventende paa, at der skulde blive blæst af, saa vi kunde komme op og sove videre.

En af de mest dramatiske Overflyvninger indtraf Natten mellem 1. og 2. Paaskedag (9.—10. April) 1944. Først paa Natten blev der blæst Alarm, vi gik i Kælderen, kom op efter en Times Forløb og faldt atter til Ro. Senere paa Natten blev der paany stærk Overflyvning, uden at der dog blev blæst Alarm, men da vi hørte Maskingeværssalver, bestemte vi os til at gaa ned i Stuen. Jeg stod ved Vinduet, da jeg pludselig saa en Flyvemaskine med brændende Haleparti i lav Højde svinge ind over Byen.

»Der er Ild i en Maskine«, raabte jeg, og da den i det samme styrtede ned, fortsatte jeg: »Nu faldt den ned her udenfor.« Min Kone mente, at det maatte være længere borte, den gik ned, da vi ikke hørte noget Brag efter Nedstyrtningen. I det samme blev der Larm og Raab af Tyskerne paa Gaden udenfor, og vi turde derfor ikke gaa ud for at se efter Maskinen. Først næste Morgen saa vi, at Vraget af den — en af de store firemotorers — laa i en Have bag Husrækkerne overfor vort Hus. Tyskerne havde afspærret Omraadet og var travlt optaget af at rydde op og tappe Benzin af de ubeskadigede Tanke.

Samme Nat blev der i Omegnen skudt flere engelske og amerikanske Maskiner ned, og Tyskerne iværksatte fra Dagens Begyndelse en omfattende Eftersøgning efter Maskinernes Mandskab. Allerede tidligt om Morgenen kom nogle Vogne kørende med dræbte Flyvere, der blev lagt i Gruset paa Skolepladsen, hvor de laa hele Dagen. Op ad Formiddagen kom en af de saakaldte Prærievogne ind paa Pladsen. En Deling

stærkt bevæbnede Tyskere tog Opstilling om Vognen, hvorefter en ung sportstrænet kanadisk Flyver sprang ned imellem dem. Han var klædt i en pyntelig Flyveruniform, der stod i grel Modsætning til Tyskernes vissengrønne Uniformer. Da han saa sine døde Kammerater, gik der et smerteligt Træk over hans Ansigt, og som han stod der omgivet af Fjender, saa han sig modløs omkring paa Pladsen. Pludselig gik der et Smil over hans Ansigt. Han havde faaet Øje paa Skoleinspektørens Søn, der stod ved Gæsteværelsets Vindue ud mod Skolepladsen og vinkede til ham — saa var han trods alt ikke blandt lutter Fjender. Om hans videre Skæbne vides intet. Dagen efter blev saavel han som hans døde Kammerater kørt bort fra Brande.

Sjældnere var der Overflyvninger om Dagen. Kun een Gang maatte vi samle Skolens Børn i Tilflugtsrummet — Skolegangen i den ny Skolebygning. Det var den 9. Oktober 1943. Vi havde flere Gange foretaget Prøvealarmeringer for at vænne Børnene til hurtigt at kunne komme paa Plads i Gangen, og da der nu Klokken 10½ om Formiddagen blev blæst Alarm, gik Børnene roligt med deres Lærere derop. Lidt efter hørte vi de summende Maskiner komme over Byen. De kom i saa lav Højde, at man tydeligt kunde se dem, til Tider kunde vi tælle over hundrede i samlede Formationer.

Afblæsningen kom først Klokken 12, og da der ikke var Siddepladser i Gangen, blev Børnene meget trætte, enkelte dårlige, af det lange Ophold i Rummet. Samme Eftermiddag blev der paany Alarm. Da havde de fleste af Klasserne faaet fri, men en Klasse Piger, der havde Boldspil, maatte skyndsomst afbryde Spillet og søge i Tilflugtsrum for anden Gang samme Dag.

Senere blev der af Politiet og Skolemyndighederne

givet Tilladelse til, at de Børn, der kunde naa hjem i rette Tid, i Tilfælde af Luftalarm maatte løbe hjem, og da de tog deres Kammerater, der boede længere borte fra Skolen, med sig, blev der ikke oftere Brug for at søge Skolens Tilflugtsrum.

En tidlig Morgenstund i September 1944 skete der en tragisk Begivenhed, der forstærkede den Harme, Indførelsen af det tyske Tvangsregime efter 29. August 1943 havde udløst i Brande Sogns Befolkning. Ved Femtiden om Morgen den 14. September blev vi vækket af nogle stærke Drøn, der gav Genlyd over hele Byen, og umiddelbart efter hørte vi Lyden af nogle Geværskud. Da det blev lyst, gik jeg ned i Byen for at høre, hvad der var sket. Paa Gaden traf jeg Inspektør Kudahls Datter, Lærerinde Frk. Kudahl, der havde været paa Stationen for at komme med Tog til Herning, hvor hun var ansat. Hun fortalte, at en Mand var skudt af Tyskerne omme i Borgergade, og al Toggang var paa Grund heraf standset. Da jeg kom om i Borgergade, var her samlet en stor Menneskemængde, der var opfyldt af Harme over det, der var sket. Her hørte jeg de nærmere Enkeltheder i den triste Hændelse.

Brande-Sabotører havde denne Nat lagt Bomber i nogle Biler, der kørte for Tyskerne i Vandel. Der var saaledes lagt en Bombe i en Garage i Borgergade i Nærheden af K. F. U. M.s Fritidshjem, som Tyskerne havde beslaglagt. Lidt før Klokken 5 kom Stationsarbejder Egon Adolf Gravesen gennem Borgergade paa Vej til sit Arbejde paa Stationen. Da han var i Nærheden af Fritidshjemmet, indtraf Eksplosionen. Den tyske Vagtpost ved Fritidshjemmet — en ganske ung Fyr — raabte Gravesen an, men Gravesen, der rimeligvis var blevet opskræmt og nervøs, reagerede

aabenbart ikke paa Tilraabet, Vagten skød, og Grævesen segnede død til Jorden.

Tililende Folk søgte at faa Liget ført bort, men Tyskerne hindrede dem deri, satte Vagt omkring Stedet og lagde Liget ind i en Smøge overfor Fritidshjemmet. Gravesens Kammerater fik dog udvirket, at hans Lig blev tildækket med en Presenning.

Menneskemængden voksede i de følgende Timer, og Forbitrelsen over, at Tyskerne ikke frigav Liget, fandt stærke Udtryk omkring i den store Skare, der ellers i Stilhed, dybt grebne, ventede paa Frigivelsen.

Tidligt om Morgenen nedlagde Stationspersonalet Arbejdet. Tyskerne henstillede, at Arbejdet straks blev genoptaget, men det blev bestemt afvist. Al Toggang til og fra Brande var standset hele Dagen. Tog, der var paa Vej til Brande, maatte standse ved Signalerne og vende tilbage til nærmeste Station. Hele Byen sluttede op om Stationspersonalets Strejke. Alle Butikker og Virksomheder lukkede, ligesom begge Byens Skoler sendte Børnene hjem. Overalt i Byen gik Flagene paa halv Stang.

Først Kl. 9 om Formiddagen blev Liget frigivet, og da det førtes fra Borgergade forbi Stationen til Sygehuset, fulgtes det af et Følge paa op mod 2000 Mennesker. Alle Ansigter var præget af dyb Alvor, men ogsaa af Trods mod den brutale Overmagt. Aldrig har jeg — hverken før eller siden — saa stærkt følt, hvorledes en Menneskemængde, der er opfyldt af samme Følelse, og hvis Tanker gaar i samme Retning, smelter sammen som til een kompakt Masse, der, hvis det er Vrede, der besjæler den, er uhyre farlig for Modstanderen.

Hadde Tyskerne denne Morgen vist provokerende Adfærd, tror jeg, det vilde have faaet Bægeret til at

flyde over, og det vilde have faaet skæbnesvangre Følger for Byens Befolkning. Det skete heldigvis ikke; kun faa Tyskere var paa Gaden, og de gik stiltærdige forbi Ligtoget.

Ved Ankomsten til Sygehuset blev der holdt en kort gribende Højtidelighed foran Sygehusets Kapel. Der sluttedes med, at Følget sang: »Altid frejdig«, og da Overlæge Himmelstrup derefter sagde: »Gaa saa rolig hjem. Gravesens Lig er nu i Sygehusets Vare-tægt«, spredtes Mængden stille og roligt.

Nogle Dage efter, da Gravesens Lig kørtes til Stationen, hvorfra det skulde føres til hans Hjem i Aalborg, fulgte saa godt som hele Byen hans Kiste fra Sygehuset til Banen. Gader og Fortove var paa en lang Strækning stuvende fulde af Mennesker. Kisten førtes gennem Borbergade, og paa Stedet, hvor Gravesen blev skudt ned, holdt Ligtoget stille et Øjeblik. Vagtposten ved Fritidshjemmet — en ung Dreng, vel højst 17—18 Aar gammel — dirrede af Nervøsitet, da den store Menneskemængde drog forbi, og mange vrede Blikke blev rettet mod ham. Der var ellers ingen menige Soldater paa Gaden, da Ligtoget passerede, men nogle Underofficerer optraadte paa en brøsig Maade, idet de ikke vilde vige til Side for Ligtoget, og da en af Ligtogets Deltagere puffede til dem, mistede de den Smule Selvbeherskelse, de muligvis var i Besiddelse af, og trak ham med til Forhør paa Teknisk Skole. Han blev samme Dag ført til Kolding, men ved Kriminalbetjent Haugaards Mellekomst blev han frigivet, uden at der skete ham noget.

Gravesen blev begravet paa Sdr. Kirkegaard i Aalborg den 21. September. En smuk Mindesten skænket af Brande Bys Befolkning er rejst paa hans Grav. I Sommeren 1945 blev der i Gavlen af den Ejendom,

ud for hvilken Gravesen blev skudt, indmuret en Mindetavle.

Ved Middagstid den 31. Oktober 1944 var der en kraftig Overflyvning over Midtjylland. Ved Hampen Station blev et Persontog beskydt af Flyverne, og ulykkeligvis blev flere gode danske Mænd ramt af Kuglerne. Lokomotivfører Svend Alfred Knudsen, der var stationeret i Brande, men ellers havde hjemme i København, Gaardejer Martin Laursen, Givskovgaard, Give, og Medhjælper Harry Sørensen, Silkeborg, blev dræbt. Rejsebud Børge Hansen, Ejstrupholm, blev saa alvorligt saaret, at han maatte have det ene Ben amputeret, og Lokomotivfører Jacob Buch blev indlagt paa Brande Sygehus med et Skudskaar i det ene Ben.

Brande gik heller ikke Ram forbi den Dag. Da vi om Middagen sad i Køkkenet og spiste, hørte vi Flyvere, og lidt efter blæstes der Alarm, dog ikke af Sirenen paa Vandtaarnet, der var blevet sat ud af Funktion, ved at det elektriske Ledningsnet var blevet beskadiget af Maskingeværkugler, og man maatte derfor benytte en lille haanddreven Sirene, der anbragt paa en Bil blev kørt rundt i Gaderne. Umiddelbart efter kom en stor Bombemaskine i ganske lav Højde forbi Huset, og en bragende Maskingeværskud fik Vinduerne til at klirre. Et Lokomotiv, der holdt paa Baneterrænet ca. 100 m fra vort Hus, var blevet beskydt, flere Kugler var gaaet gennem et Hus i Udkaanten af Byen, lykkeligvis blev ingen Mennesker ramt.

Den 27. November faldt endnu en af Sognets Beboere for en tysk Kugle. Det var Gaardejer Jens Madsen Vium Krog, Arvadgaard, der om Aftenen, da han var paa Vej hjem fra Brande, blev skudt ned af en tysk Jernbanevagt.

Tyskerne havde den paagældende Aften som sædvanlig sat Vagter langs Banelinien for om muligt at forhindre, at Skinnerne blev sprængt af Sabotører. Vium Krog kom sammen med Sognefoged Martin Sørensen, Grarup, cyklende ud ad Thyregodvej. Tiltrods for, at det var maanelyst og meget sigtbart Vejr, har de tyske Vagtposter vel ikke kunnet se, at det var fredelige vejfarende. Da de ved Nitiden var naaet ud til Brande Plantage, lød der pludselig et Skud, og Vium Krog styrtede død til Jorden.

Tyskerne forbød straks, at Begivenheden blev omtalt i Bladene. Først paa Begravelsesdagen den 2. December blev der givet Tilladelse til en mindre Omtale og en Dødsannonce. Begravelsen fandt Sted fra Brande Kirke i Overværelse af et stort Følge.

Forholdet mellem Besættelsesmagten og det danske Folk og den danske Regering før 29. August 1943 var uholdbart, og for Størstedelen af den danske Befolkning kom 29. August derfor som en Befrielse. Danmark havde nu vist sit sande Ansigt. Det danske Folk var i Krig med Tyskland og kunde nu kæmpe med aaben Pande.

Tyskernes Overtagelse af Styret i Danmark og Indførelsen af militær Undtagelsestilstand mærkedes her i Brande ved Dagens Frembrud Søndag den 29. August. Tidlig om Morgenen gik jeg op paa Stationen for at faa en Avis og saa straks, at der var sket en Ændring i Tyskernes Holdning. Foran Stationsbygningen stod tyske Soldater i Maskingeværstillinger, og paa Perroerne patrouillerede stærkt bevæbnede Vagter. Ogsaa andre Steder i Byen var der etableret stærk Vagt, og Dagen igennem afpatrouilleredes Gaderne. Om Aftenen blev der sat forstærket Vagt, saaledes at der gik tre Mand sammen, den midterste med en Maskinpistol.

Ved alle Vejene, der fører ind til Brande, stod der ved Bygrænsen dobbelt Vagt, og ingen fik Lov at passere uden efter Forevisning af Legitimationskort.

Der dekretedes Udgangsforbud fra Kl. 20 til Kl. 6, et Forbud, der med visse Ændringer stod ved Magt i længere Tid, dog kunde man ved særlige Lejligheder paa Kriminalpolitiets Kontor hos »Der Standortälteste« erholde et Ausweis, der gav Udgangstilladelse til Kl. 24.

Tyskerne viste straks efter 29. August, at Retten nu sad i Spydstagen. Gestapos, S. S. Troppernes og Frikorps »Danmark«s Terror satte nu for Alvor ind. Den første Henrettelse for Sabotage fandt Sted i September, kort før Jul blev de første danske overført til tyske Koncentrationslejre — Jødeforfølgelser, Terrormord m. m. blev daglige Hændelser.

Den 19. September 1944 fjernedes det danske Polit, og 2200 Betjente deporteredes. Tidlig om Morgenen blev Brande Politistation, der havde til Huse i Politiasistent Stephansens private Bolig i Præstevænget, omringet af en stor Styrke tyske Soldater, der gik i Skydestilling mod Bygningen. Efter at hele Politistyrken, 5—6 Mand, var blevet afvæbnet, blev alle Betjentene frigivet og forblev under Resten af Besættelsen paa fri Fod.

Kriminalbetjent Haugaard kom gaaende i Storegade, da Afvæbningen af Politiet fandt Sted, og da han her hørte, hvad der gik for sig, skyndte han sig hjem og fik en Del Papirer og sin Tjenesterevolver skjult, før Tyskerne kom. Han forsøgte at komme i Forbindelse med Politistationen i Vejle, men det lykkedes ikke for ham.

Den aktive Modstand mod Tyskerne, der var begyndt før 29. August, blev ikke standset af Tyskernes

brutale Magtudfoldelse, tværtimod tog den nu stærkere og stærkere Fart og blev bedre og bedre organiseret. Her som andre Steder begyndte Modstanden med Mangfoldiggørelse og Omdeling af de illegale Blade. De kom med Posten, eller de sendtes fra Hjem til Hjem og spredtes paa den Maade over hele Sognet. Man gik meget aabenlyst til Værks, f. Eks. studerede vi Bladene i Skolegangene for aabne Døre, skønt Tykkerne færdedes i stort Tal omkring paa Skolepladsen.

Da Modstandsbevægelsens Virksomhed i Brande Sogn er udførligt omtalt i Bogen »Derfor maatte vi sejre«, skal her kun gives et Resume af dens Organisation og Arbejde.

Allerede paa et tidligt Tidspunkt under Besættelsen iværksatte en Del af de unge blandt Stationspersonalet en begyndende Sabotage mod tysk Materiel, der ankom til eller passerede over Brande Station. Blandt Mandskabet i Brunkulslejerne var der ogsaa flere, der tidligt gik ind i Modstandsbevægelsen. Løjtnant R. G. Petersen, der var ansat paa et Kontor i et af Lejerne, oprettede saaledes en Afhentegruppe og fik som Medarbejder i Brande Formand Ingv. Mølgaard, der ogsaa var beskæftiget i Lejerne.

Men uden at gaa nogen for nær kan man vist sige, at det var Landsretssagfører I. Midtgaard, Brande, der tog Initiativet til at skabe en organiseret Modstandsbevægelse. Han begyndte med de illegale Blade, kom derved i Forbindelse med andre Modstandsfolk og fik snart overdraget den Opgave at oprette Modstandsgrupper i Brande og omliggende Sogne.

Da Landsretssagfører Midtgaard blev eftersøgt af Gestapo og efter en dramatisk Flugt den 15. Juni 1944 gik »under Jorden«, overtog Kriminalbetjent Haugegaard, der var kommet med i Arbejdet, Ledelsen af

Modstandsgrupperne. Han udførte nu et stort og ofte farefuldt Arbejde med at faa Modstandsbevægelsen udbygget, og en stor Del af Æren for, at Modstandsbevægelsen paa Kapitulationsdagen stod saa stærk og godt organiseret, som Tilfældet var, tilkommer ham.

Da Brande blev belagt med tyske Tropper, blev Haugaard ofte af Tyskerne benyttet som Tolk og Tillidsmand mellem dem og Befolkningen. Han færdedes derfor frit blandt Tyskerne og fik Kendskab til mangt og meget, som ellers ikke var bestemt for danske Øren. Mange mente, at Haugaard var tyskvenlig, og han fik paa Grund af sin Færden blandt Tyskerne en Del Uvenner, men da 5. Maj oprandt, forstod de, at de havde gjort ham Uret, og at hans Kontakt med Tyskerne havde bidraget til at skaffe Modstandsfolkene rolige Arbejdsvilkaar.

Efter at Politiet var sat ud af Funktion, fik Haugaard Arbejde som Nattevagt paa Martensens Fabrik og havde nu et ideelt Samlingssted for Modstandsgrupperne. I Fabrikkens Beskyttelsesrum blev der holdt mange natlige Møder, hvor der blev truffet vigtige Beslutninger vedrørende Modstandsbevægelsens Arbejde. Her samlede han ogsaa Gruppemedlemmerne til Undervisning i Anvendelse af Vaaben og Sprængstof.

Brande Station, Krydsningsstation for Jernbanelinierne Langaa—Bramminge og Holstebro—Vejle, med Maskindepot, Remise og Hjælpestation, var et ideelt Virkefelt for Sabotørgrupperne, og det blev udnyttet i rigt Maal.

Fra Januar til Maj 1945 foretog Sabotørgrupper fra Brande 20—30 natlige Aktioner og udførte en virksom og omfattende Sabotage paa Jernbanerne,

saa de ofte var spærret for Trafik i flere Dage. Op imod 100 Skinnesprængninger blev i det nævnte Tidsrum foretaget i Brande-Omraadet, alene paa Hitlers Fødselsdag 20. April 1945, der blev skudt ind med stor Effekt, sprængtes 20 Skinner mellem Brande—Thyregod, 20 Skinner mellem Brande—Drantum og ligeledes et stort Antal mellem Brande—Fasterholt og Brande—Ejstrupholm, hvor der ialt var udlagt 60 Bomber.

Modstandsbevægelsen i Brande havde i de første Maaneder i 1945 faaet stor Tilslutning og kunde den 5. Maj stille med 130 Mand under Vaaben fordelt over 5 Delinger, hvortil kom i Brande-Omraadet Jørgen Lambæks Deling i Drantum—Risbjerg, en Thyregod Deling, en Ejstrupholm Deling, en Fasterholt Deling og en Blaaahøj Deling.

Det lokale Frihedsraad bestod paa Kapitulationsdagen af Overlæge Himmelstrup, Landmand Aage Skærlund, Tekstilarbejder Anders Christensen, Kontrolassistent Georg Andersen, Overassistent V. Eriksen, Kriminalbetjent N. M. Haugaard, Købmand J. O. Hjersing og Skoleinspektør Aksel J. Knudsen.

Vinteren 1944/45 var lang og trang. Overflyvningerne blev hyppigere. Nat efter Nat sad vi i Kælderen og tænkte med Gru paa de Lidelser, Befolkningen i de tyske Byer, der var Flyvernes Maal, nu blev udsat for. Sidst paa Vinteren kom Frygten for, at Danmark skulde blive Krigsskueplads, og der blev lyttet spændt til Radioens Meddelelser om de allieredes Fremrykninger.

Det var øjensynligt, at Tyskerne forberedte sig paa Kamp. Der blev sat Pigtraadsspærringer omkring Bygningerne, de havde beslaglagt, og om Natten blev Garderne spærret af spanske Ryttere. Kartoffelmelsfabrik-

ken blev beslaglagt til Brug for den tyske Intendantur, der i Tilfælde af tysk Tilbagetrækning gennem Jylland skulde flyttes fra Kolding til Brande. Først i Maj stod det klart for alle, at der snart maatte komme en Afgørelse paa Spørgsmaalet: Krigens Fortsættelse ind i Danmark eller Kapitulation, og det blev bestemt, at Skolerne i Brande paa Grund af de urolige Forhold skulde lukkes paa ubestemt Tid fra og med 5. Maj.

Den 2. eller 3. Maj hen under Aften kom en Formation engelske Maskiner i ganske lav Højde hen over Byen, og da der samtidig i Radioen blev annonceret en vigtig Meddelelse, troede vi, det var Kapitulationen. Det var imidlertid blot et Budskab fra Admiral Dönitz om fortsat Kamp, og vi blev sørgeligt skuffede.

Endelig kom saa den Stund, vi aldrig glemmer, den 4. Maj om Aftenen, da vi sad og lyttede til B. B. C.s danske Udsendelse. Speakeren standsede sin Oplæsning — »Et Øjeblik« — og saa kom de Ord, som vi havde ventet paa med Længsel i Vinterens trange Dage, de Ord, der gjorde Nat til Dag, Mørke til Lys.

Mørklægningsgardinerne blev revet ned, Vinduerne aabnedes, og Folk strømmede ud paa Gaderne, omfavnede hverandre, græd af Glæde og sang, først Frihedssangen, saa »Der er et yndigt Land« og »Ja, vi elsker«. Vi fejrede dog Aftenen i Stilhed; det var, ligesom vi ikke straks kunde fatte Lykken i al dens Storhed og ikke med det samme kunde ryste det Tryk, der længe havde hvilet over vore Sind, af os. Bevægede af Lykke gik vi tidligt til Ro og sov ind for at vaagne op til den største Festdag, Landet har oplevet. Denne Dags Oplevelser kan ikke beskrives, saa senere Slægtled fuldt ud kan fatte den Jubel og Glæde, der fyldte os alle, men det kan næppe skildres bedre, end det er gjort i Frihedssangen:

En Lærke letted, og tusind fulgte,
 og straks var Luften et Væld af Sang.
 De tusind Taarne tog til at tone,
 saa Landet fyldtes af Klokkers Klang,
 og Byer blomstred i rødt og hvidt,
 og det var Foraar, og Danmark frit, ja, Danmark frit.

Ja, saaledes oplevede vi Dagen. Der var Flag ved hvert Hus, paa Stang eller ud af Vinduerne. Fra tidlig Morgen var Gaderne fulde af Mennesker smykkede med Dannebrogflag. Kirkeklokkerne ringede Freden ind, og Folk samledes paa Torvet for at overvære Frihedskæmpernes Parade. De kom i Grupper i fuld Udrustning fra forskellige Steder i Byen, hvor de havde haft deres Vaabenudstyr skjult. Ingen havde anet, hvem der var med, eller hvor mange der var med. Nu blev det aabenbaret, og alle blev de hilst med Hurra- raab. De stillede op i Delinger, hvorefter der blev talt af Bylederen, Kriminalbetjent Haugaard, og Sogneraadsformanden, Overassistent V. Eriksen, og der blev sunget og atter og atter raabt Hurra. Saa fik Frihedskæmperne deres Ordre og marcherede derefter ud i Byen, hvor de satte Vagt ved de offentlige Bygninger, Elektricitetsværker, Skoler, Veje m. m.

Man havde frygtet, at Tyskerne vilde gøre Modstand, men de forholdt sig rolige, bortset fra en Afdeling, der paa March sydpaa passerede Byen. De kom fuldt bevæbnede under drønende Sang marcherende ind paa Torvet, og da Haugaard paatalte deres Opførsel, gik de i Skudstilling ved Maskingeværerne. Det saa faretruende ud, men efter yderligere Forhandling med Haugaard besindede de sig, trak sig tilbage fra Torvet og forlod snart Byen. De i Brande indkvarterede Tropper fik travlt med at faa deres Materiel pakket paa Lastvognene, og i Løbet af et Par

Dage drog de af Sted paa Vej mod Tyskland. Den 7. Maj var Byen, naar man ser bort fra nogle Sygepassere i Museumsbygningen, fri for tyske Soldater.

Flygtningeproblemet, der mange Steder i Landet beredte Befolkningen store Vanskeligheder, mærkede man ikke meget til i Brande. Vel passerede Flygtningeskarer i lange, overfyldte Tog Brande Station, og under Opholdet her saa man dem omkring i Byen, hvor de forsøgte at skaffe sig Mad, men ingen af dem slog sig ned her. Kun eet Sted i Sognet, nemlig i Uhre, havde man i længere Tid Flygtninge boende.

Et Par Dage før Kapitulationen ankom hertil 27 Flygtninge, der blev anvist Ophold i Husflidsskolen. Senere kom en Snes Stykker mere, som blev indlogeret paa Afholdshjemmet, hvortil ogsaa de først ankomne blev flyttet. Under Flygtningenes Ophold i Uhre, der strakte sig over et Par Maaneder, døde en gammel Mand og to smaa Børn, der blev begravet paa Uhre Kirkegaard. En Sten paa deres Gravsted bærer Indskriften: »Flygtninge«.

Det var svært efter 5. Maj at vende tilbage til Dagliglivets Arbejde. I flere Dage fortsattes Festlighederne, saaledes den 9. Maj, da de første Englændere holdt deres Indtog i Byen med vort Bysbarn Hans Martensen, der under Krigen var gaet i kanadisk Flyvertjeneste, i Spidsen.

En mørk Plet i det ellers saa lyse Billede, disse Dage aftegnede, var Frihedskæmpernes Afhentning af dem, der paa en eller anden Maade havde vist unational Optræden, bl. a. de unge Piger, der havde plejet Omgang med de tyske Soldater. Her skal ikke dømmes om, hvorvidt den Behandling, der blev dem tildelt — Folks Sammenstimling omkring dem og haanende Tilraab til dem, naar de blev ført ind til Internering

paa Realskolen, unge Menneskers Jagt efter »Tyskerpigerne« for at faa dem klippet o. s. v. — var fortjent, men for mig at se virkede disse Hændelser skæmmende i de ellers saa festfyldte Dage.

Tiden lige efter Kapitulationen var præget af Travlhed med Oprydning efter Tyskerne, for at man saa hurtigt som muligt kunde tage de af Tyskerne benyttede Pladser og Lokaler i Brug til deres rette Formaal. Byskolen blev istandsat i Sommerens Løb og blev ved en Festlighed i Skolens Gymnastiksal den 22. Oktober genindviet til Skolebrug. Efter 22 Maaneders »Udlændighed« var der blandt Lærere og Elever stor Glæde over, at man nu kunde genoptage Skolearbejdet under normale Former.

Umiddelbart efter Kapitulationen fremstod i Menigheden Ønske om at skænke Brande Kirke en Fredsklokke. Ved Indsamling og paa anden Maade skaffedes de nødvendige Midler, og de Smithske Jernstøberier leverede i Maj 1948 Kirken en 1092 mm høj Klokke støbt i Malm, der paa Fredsdagen blev taget i Brug ved en smuk Højtidelighed i Kirken, hvor Biskop Scharling prædikede og foretog Indvielsen af Klokken.

Til Belysning af den politiske Udvikling i Sognet efter Krigens Afslutning anføres her Stemmetallene ved Folketingsvalgene 1945, 1947 og 1950.

	S.	R.	K. F.	V.	D. R.	K. M.	D. S.
1945:	705	175	190	1328	128	213	39
1947:	792	131	137	1405	196	69	35
1950:	627	120	194	1073	487	55	

Man ser, at Bondepartiets Tilhængere atter er vendt tilbage til Venstre. Kommunistpartiet, der umiddelbart efter Kapitulationen havde betydelig Fremgang,

er atter paa Retur, medens Retsstatspartiet i ret stort Tal har hvervet Proselytter baade fra Venstre, Radikale og Socialdemokrater.

I folkelig og kulturel Henseende har de Aar, der er gaaet siden Befrielsen, i Brande Sogn været præget af at skabe Samling om den sydslesvigske Sag og det nordiske Samarbejde. Sønderjydsk Forening og Sydslesvigsk Udvalg har holdt mange Møder for at bringe Befolkningen Kendskab til Forholdene i Sydslesvig og Forstaaelse af, at Sydslesvigernes Sag er vor Sag. Brande har faaet et Fadderskab i Tarp-Jerridshøj og støtter nu særlig den dansksindede Kreds her. Gensidige Besøg er blevet udvekslet mellem Brande og Tarp-Jerridshøj, og hver Sommer tilbringer Skolebørnene dernedefra nogle Uger heroppe.

Der er stiftet en lokal Afdeling under Foreningen »Norden«, og Brande har faaet Fadderskabsbyer i Norge, Sverige, Finland og Island.

I Efteraaret 1950 var Befolkningen optaget af »Een Verden«s Arbejde for Mundialisering, og en Afstemning gav stor Tilslutning til, at Brande Sogn som det første i Norden gik ind for Mundialisering.

Mange stiller sig dog tvivlende til Troen paa, at der gennem »Een Verden« kan skabes Fred i Verden, men Tanken om en ny Krig fylder vore Sind med Fortvivlelse, og derfor maa enhver ærlig Bestræbelse paa at bidrage til Fredens Sikring hilses med Glæde.

KJÆR MØLLE
I HEJLS SOGN, KOLDING HERRED
Af *En gammel Bondemand.*

Denne Mølle var oprindelig en Borg-Vandmølle, tilhørende det adelige Gods og Gaard »Vargaard« i Hejls, og som indtil 1488 tilhørte Joachim Breide. Møllen laa den Gang paa et helt andet Sted end nu, nemlig ved de såkaldte »Mølledamsjorder« ca. 200 m S. Ø. for Hejls Kirke, ved den saakaldte »Suderaa«. Formodentlig i det 16de eller 17de Aarhundrede er Møllen, paa Grund af Vandmangel, flyttet ud i Kjæret. Den kaldes fra nu af ikke blot »Vargaard Mølle«, men ogsaa »Kjær Mølle«, som siden blev eneraadende.

Maaske har der været andre ældre Bygninger paa det nye Sted end 1684, men det nævnte Aar blev Kjær Mølle opført af ny. I Haderslev Koncept-Jordebog (affattet ca. 1711) staar om Møllen:

»Vandmøllen til Vargaard«.

»Samme Mølle har et Hjul med overfaldende Vand »og tilhører kongelig Majestæt. Møllehuset er paa 4 »Fag med Mølle- og Maleværk og har to Møllestene. »De øvrige Bygninger, altsaa Beboelseshus, Bagerhus, »Lade eller Stald, tilhører Mølleren. Ved Huset er der »baade Frugt-, Kaal- og Humlehave. Til Møllen ligger »to smaa Kobler, hvor aarlig kan saas 4 Tønder Byg, »og ved Mølledammen kan der avles 4 til 6 Læs Hø.
»De til Møllen tvangsforbundne Møllegjæster, der

»ikke under Strafansvar maatte lade deres Korn for-
»male andetsteds opføres saaledes:

»I Sjølund Gaarden No. 5.

»I Grønninghoved Gaardene No. 1 og 14.

»I Vejstruprøi Gaard No. 13.

»Hele Hejls Sogn med Præstegaarden.

»I Aller Sogn Gaard No. 4 i Skovhus.

»Møllegjæsterne skal (Præstegaarden dog undtaget)
»ved forefaldende Reparation gjøre Haand-Spanddage
»og levere Tag til Tækning af Møllehuset. — Møllen
»har tidligere foruden Fæsteafgift staaet i Jordebogen
»til 10 Ørter Mel, men bortforpagtes nu til den akkor-
»derede Afgift.

Den ældste Arvefæstecontrakt er dateret *15. Septbr. 1746* og er selvfølgelig affattet paa Tysk:

»Under 3. Juni d. A. har hans kongelige Majestæt
»allernaadigst resolveret og bevilliget, at den i her-
»værende Amt beliggende saakaldte Vargaarde Vand-
»mølle overlades Claus Hansen Bahr og hans Arvinger
»indenfor Ægteskab efter Arvefæstekontraktens Be-
»stemmelser, hvori anføres at Møllegjæsterne skal
»kjøre Jord til Dæmningen og Tømmer til Mølleslusen.
»De skal ogsaa oprense Mølledammen og Mølleaaen
»efter de kongelige Betjentes Tilsigelse. Mølleren skal
»ved Regn og Oversvømmelse tilse Frislusen og Dæm-
»ningen at al Fare afværges. For Brugen af Møllen
»med Tilliggende skal der aarlig i Arvefæste ydes
»52 Rdl. curant, deraf Halvdelen *St. Andreas Dag* og
»den anden Halvdel *Maidag*. Betalingen skal erlægges
»paa Amtsstuen i Haderslev. Ved Regjeringsskifte i
»Landet skal der fillige betales en »*Rosenoble*« og der
»skal paany søges kongelig Confirmation, ogsaa ved
»Ejerskifte.

»Geben ins unseres könichl. Residenz Christiansborg
»in Copenhagen 15. Septbr. 1746. Friderich R. under
»Haand og Segl.

Den næste Confirmation af Arveforpagtningskon-
trakten af 3. Juli 1745 er given til *Jens Christensen Krogh* af Vargaarde Haderslev Amt. Afgiften er da an-

sat til 83 Rbdlr. 19 Skill. samt den førømtalte *Rosenoble* i de fastsatte Tider, hvorefter han allerunderdanigst sig haver at rette.

Gegeben in unserer könichliche Residenzstadt Copenhagen 22. Decbr. 1819.

Friderich R.

Næste Confirmation af Arveforpagtningskontrakten er givet til *Christian Schmidt* og hans Ægtehustru *Vilhelmine f. Hedeberg* af Vargaarde. Afgiften er den samme 83 Rbdlr. 19 Skill. samt den fornævnte *Rosenoble* = Kr. 17,85.

Attesteret som anført Copenhagen 15. April 1837.

Den følgende Confirmation er given til *Johan Hansen* af *Dalby*. Kjøbeprisen var da 10.000 Rbdlr. Cour. = 16.000 Rbdlr. Sølv mønt, med Udbetaling til Sælgeren *Christian Schmidt* 1. Novbr. 1845 3400 Rdlr. Cour. Aars Afgiften er atter den Samme + den tit omtalte *Rosenoble*. Givet i vor kgl. Residensstad Kopenhagen 13. Mai 1846. Undertegnet Christian VIII.

Den 1. Mai 1857 overdrog *Johan Hansen* denne benævnte »Kjær Mølle« til sin Svigersøn *Hans Dall*. Under Møllen hørte da et Kobbelt »Stenmai« i Veistrup Sogn, kjøbt af Hans Simonsen under 12. Aug. 1804 samt et Kobbelt »Brøsehøi«, kjøbt 1819 fra *Christian Petersen Schlott* i Veistruproie. Endvidere »Hackmose«, »Faurholdthave« m. m. Under 18. Aug. 1859 faar *Hans Dall* efter Ansøgning Bevilling til »saalænge han besidder og beboer Vargaarde Mølle, at drive Handel sammesteds med Høkervarer, saasom Kaffe, The, Sukker og Stentøj. For denne Rettighed, der ikke maa udlaanes, erlægger han til Haderslev Amtsstue en aarlig Kjendelse af 12 Rbdlr. Under 20. Aug. 1859 faar *Hans Dall* Bevilling til at drive Brændevins Brænderi. Confirmeret 1. Marts 1867.

1861 den 21. Okbr. gives Consession for Møller Hans Dall til

»at anlægge og benytte en *Kornveirmølle* tæt ved sin derværende Vandmølle *Kjær Mølle* kaldet. I Særdeleshed er han under sin Consessions Fortabelse eller anden arbitrær Straf, pligtig til at behandle sine Gjæster med Høflighed samt hurtig og paa forsvarlig Maade at formale det Korn, der maatte blive bragt til hans Mølle. Den Kornveirmølle skal derhos sammen med Arveforpagtningsmøllens Contrakt angaaende sidstnævnte Mølle af 3. Juli 1745 fastsatte *Canon* og *Laudemium*, samt tillige med denne Staten som fuldstændig Eiendom, naar saadant, paa Grund af at der ikke længere findes Efterkommere af *Primus Aquirens*, i Henhold til Arveforpagtnings Contrakten i sin Tid for Vandmøllens Vedkommende maatte blive Tilfældet.«

Den omhandlede Vindmølle blev bygget paa Bakken ca. 150 m S. W. for Møllens Stuehus 1862 af prima Materialer, men blev 30 Aar derefter 1892 atter nedbrudt og solgt paa nær Murstenene, som anvendtes til Bygningen af den saakaldte »*Lille Vandmølle*«, der opførtes 1893 paa den anden Side af den Grænsepæl med den store flækte Ørn, der betegnede at her begyndte Kongeriget Preussen og Kejserdømmet Tyskland. Sidstnævnte dog først efter 1871. Denne Mølle opførtes som en moderne Mølle med tilhørende Pakhus og gjorde i mange Aar god Tjeneste for de Mølle-gjæster, der paa Grund af Landsgrænsen og den dermed forbundne Toldgrænse var afskaaret fra at kjøre over Broen, der forbandt Nørre- og Sønderjylland.

Efter at den 23-aarige Møller Hans Dall 1. Maj 1857 havde overtaget »*Kjær Mølle*«, begyndte der en revolutionerende Periode for den gamle brøstfældige Mølle. Allerede i 1860 byggedes den store og rummelige Ho-

vedbygning, der med Kjældere under hele Bygningen, høje Mure med store Vinduer, stor Frontspids og Manzardtag den Dag i Dag virker smukt og imponerende med sine to Indgangsdøre, hvortil høje støbte Jærntrapper fører op fra den rummelige, brolagte Gaard.

De følgende Aar og saa at sige alle de 50 Aar Hans Dall var den virksomme og initiativrige Ejer af Kjær Mølle var en fortsat Bygge-Virksomhed. En ny Mølle paa den gamles Plads med to store Overfaldshjul, som afgav Trækraft til fem forskellige Kværne med tilhørende Sigter og meget mere. Som allerede nævnt indrettedes i de nye teglhængte Bygninger Brændevins Brænderi og senere i en særskilt opført Bygning et betydeligt Maltgjøreri. Ligeledes opførtes nye og tidssvarende Lader og Staldbygninger, passende til det ret store Areal af Ager og Eng, der Tid efter anden tilsluttedes Møllen. Efter Grænsedragningen 1864 blev der af den danske Regjering oprettet fast Station i Kjær Mølle for to Grænsegendarmer, som det paalagdes Mølleren at yde Bolig og Kost til og hvis Pligt det var at visitere al den Færdsel der sydfra passerede Grænsen og Møllebroen. Under de forannævnte store og stadige Udvidelser og Forbedringer af Mølleriets, hvortil hans Indsigt og faglige Uddannelse som Møllebygger kom ham til stor Nytte, gjorde han hurtig den Opdagelse at den begrænsede Vandkraft var langt fra tilstrækkelig, selv om denne ogsaa var forsøgt suppleret ved adskillige artesiske Boringer. I halvfjerdserne indlagde han derfor som Hjælpekraft en kraftig Høj- og Lavtryk Dampmaskine, der mange Aar senere afløstes af en oliedrevet Dieselmotor.

Ved Indlæggelse af Valsestole blev Produktionen af Rug- og Flormel meget betydelig, og Kjær Mølle blev saaledes Aftager af Rug og Hvede fra et stort Opland,

foruden hvad der importeredes søværts til »Slusen« ved Hejlsminde, hvor han byggede sig et Pakhus. Dette sidste førte ham atter paa den Tanke at sejle eller pramme det importerede Korn fra »Slusen« op gennem Hejlsminde til Møllen. Da imidlertid Mølleaaen, som alle Aaer, slog mange Bugter og vanskeliggjorde en saadan Sejlads, besluttede Hans Dall at lade rette og uddybe Aaløbet. Ved den gode Evne han besad til at kunne forhandle sig til Rette, lykkedes det ham at komme overens med de respektive Landliggere, saa han fik det ret store og betydelige Arbejde udført uden at spørge sig for hos de danske og tyske Autoriteter, den omhandlede Mølleaa dannede Landegrænsen. En mindre lignende Affære ved Fovsaa havde efter Forespørgsel henstaaet uafgjort i 30 Aar, saa Hans Dall kunde formode, at en slig Vej var mindre farbar. Efter at Arbejdet var udført, henvendte Hans Dall sig til den daværende tyske Landraad i Haderslev og foreviste ham »Planen« til at rette Aaløbet. Landraaden fandt Planen meget tiltalende og lovede at anbefale den til højere Instanser. Saa sagde Hans Dall: »Jamen Arbejdet er udført!« — Landraaden for op som stukken af en Bi: »Hvad, har De paa egen Haand rettet Landenes Grænser?« Det lykkedes dog Hans Dall at berolige den oprørte Landraad og endog at faa dennes Løfte om at støtte ham, siden han dog havde afbedt sin Forseelse.

En tysksindet Fætter til Hans Dall, der var Kommuneforstander i et op til stødende Sogn, meldte imidlertid Mølleren, men Landraaden lod Sagen ligge, og efter en Del Forhandlinger og stedlige Kommissions Møder og Undersøgelser gik Sagen endelig i Orden.

Der blev 12. Febr. 1900 afsluttet en Traktat mellem Danmark og Tyskland om en Regulering af Aaløbet

ved Kjær Mølle. Hans Dall, der i Odense havde købt en lille Dampbaad »Kvik«, der havde sejlet paa Odense Aa, sejlede i mange Aar ved Hjælp af den og en Pram mange Tusinder af Sække Korn m. m. fra og til »Slusen« ved Hejlsminde. Gjennem mange Aar dreves der i Kjær Mølle, under Hans Dalls Ledelse, en meget betydelig og mangesidet Forretning. Kom man saaledes en Søgnedag henimod Jul, var den rummelige Gaardsplads fyldt af Vogne. 7 à 8 Bøndervogne holdt med større eller mindre Læs Korn til Grutning, Rug til Formaling til Rugmel, da Folk i Almindelighed bagte deres Brød i Hjemmet, store eller mindre Poser med Byttekorn, saasom Hvede til Flormel, Rug til Sigtemel, Byg til Mel, Gryn o. l. Hyppigt kom saa en Række Vogne, læssede med Hvede fra Omegnens større Gaarde, endogsaa saa fjærnt fra som Vonsildgaard eller Fovsletgaard, i Reglen fra disse 5 à 6 Vogne hver med 10 à 12 Sække Hvede, der saa efter Tur hejsedes op paa Lageret, hvor Prøver udtoges for senere at bringes op paa Kontoret, hvor i Reglen Hans Dall selv foretog Kvalitetsvejning med den hollandske Vægt, efter hvilken Prisen ansattes. Ude i Møllen snurrede Kværnene med fuld Kraft, betjente af 3 à 4 travle, hvide Møllersvende, foruden de der passede Møllen paa den anden Side Brogrænsen. Alle sorterede de dog under Mestersvenden, den faamælte *Peter Nørgaard*, der i 40 Aar var Hans Dalls trofaste højre Haand. Desuden var der Folk paa Lofterne, som kastede Korn, Manden i Brænderiet, en lignende i Malteriet, samt Smeden som passede Dampmaskinen og Fyret. I Butiken var Kommis'en og en Lærling travlt optaget af at besørge Ordrene fra de mange Vogne paa Kolonialvarer og Redskaber af alle Slags. Det blev ofte efter at Lysene straaede, før den sidste Vogn forlod Møllen.

Den eneste, som ikke var optaget af den travle Virksomhed, var den vagthavende Grænsegendarm, der med gravitetisk Værdighed skred ud i Møllegaarden i sin blaa og velpudsede Uniform for at undersøge de hjemvendte Vogne, der havde været til »Stads« eller til »Felt«, henholdsvis Haderslev eller Christiansfeld. Lidt hen paa Aftenen vendte Møllekusken tilbage fra hans daglige og langsomme Tur til Kolding for senere at aflægge Rapport paa Kontoret. Den følgende Søndags Morgen afladedes Vognen og læssedes paany med Mølleverer og forspændt med fire, kraftige og velnærede Heste startedes paa en ny Tur ad de slette, opblødte og paa sine Steder næsten bundløse Veje. Naar saa, efter langsom og besværlig Kjørsel, Sjølund naaedes, demitteredes gjerne Forspandshestene, og de to svære Stangheste fortsatte saa med det svære Læs, der ofte naaede op til 4000 kg.

I Aaret 1875 kjøbte Hans Dall *Gudsø Vandmølle* af sin Svoger Heinrich Tams. Møllen havde en god og stabil Vandkraft og var efter Datidens Forhold vel indrettet i nye Bygninger og med et Jordtilliggende af ca. 40 Tdr. Ld. Hans Dall forpagtede dog kort efter, 1883, Møllen til en Hr. Posselt i 9½ Aar. Efter forpagtningens Udløb lod Hans Dall Møllen bestyre af sin Svoger *Peter Dall*, der senere afløstes af Hans Dalls ældste Søn *Johan Dall*, der i 12 Aar samvittighedsfuldt bestyrede Gudsø Mølle med sin Halvsøster Metha Dall som Husbestyrerinde.

I adskillige Henseender voldte den efter 1864 fastlagte *Landsgrænse* mange Ulæmpen for Kjær Mølle. I Aaret 1892 rasede en ret voldsom Koleraepidemi i Hamborg, hvorfor den danske Regjering lod sin Sydgrænse lukke ved Hjælp af hidført Infanteri fra Odense. For Kjær Mølle var dette meget generende,

da der denne Sommer stod en ret stor Hvedemark paa den tyske Side afmejet, uden at det var muligt at faa Kornet ført over Broen paa Grund af Spærringen. Man fandt dog paa Raad. Hans Dall havde flere gode Venner i den nærliggende By *Skovhuse*. Han fik nogle af disse kaldt ned til Grænse-Broen, og staaende paa hver sin Side af Grænselinien aftaltes det nærmere om, at Hveden skulde tærskes fra Marken ved Hjælp af et lokalt Damptærskværk. Planen gjennemførtes programmæssigt endog saa fuldkommen, at de ved Tærskningen beskjeftigede Folk fik deres fulde Kostforplejning fra Møllen. Dette praktiseredes paa den Maade, at der midt paa Broen placeredes et langt Bord, hvis yderste nordlige Ende ragede lidt ind i Danmark. Her anbragtes saa Maden, hvorefter den skubbedes ind i Königreich Preussen til de rundt om Bordet siddende Arbejdsfolk og til gjensidigt Morskab for Deltagerne.

En anden Gang under samme Grænespærring var Mølleren en tidlig Sommermorgen skridtet over Broen uden at tænke paa Konsekvenserne. Da Kjær Mølle havde langt det meste af dens Jord paa den tyske Side, var det hin Morgen Møllerens Agt at spadsere op og se til sine Køer, som stod tøjrede der. Ved sin Tilbagekomst til Broen blev han imidlertid standset af den danske Soldat, der absolut formente ham Adgang til hans nærliggende Hjem. Paa sin sædvanlige rolige Maade søgte Mølleren at forklare, at det jo kun drejede sig om et lille Vend op til de Køer, man saa der. Alt var imidlertid forgjæves. Skildvagten holdt paa sin Pligt: at forbyde og forhindre al Passage, saa der var intet at gjøre. Mølleren maatte saa leje en Vogn til at kjøre sig til Toldstedet i Frederikshøj. Men ogsaa her maatte man beklage ikke at kunne hjælpe ham. Man sendte saa et forklarende Telegram til Ministeriet i

Kjøbenhavn, og efter behørig Ventetid beholdtes saa endelig den begjærede Tilladelse til Hans Dalls Hjemfærd.

1907 den 28. April fejredes en smuk Fest i Kjær Mølle. Det var da 50 Aar siden, at Hans Dall drog ind paa den gamle *Vargaarde Mølle*. Samtidig kunde den foran nævnte Medhjælper Mestersvend *Peter Nørgaard* fejre sit 40 Aars Jubilæum i trofast Arbejde hos sin gamle Principal. Tilstede var samtlige Folk paa Møllen, hvoraf adskillige havde et meget langt Aaremaal at se tilbage paa i deres Arbejde i Kjær Mølle. Ligeledes var selvfølgelig Børn og Svigerbørn til Stede, ligesom der var forfattet smaa beskedne Lejligheds-sange i Dagens Anledning, saa den sjældne Fest for begge Jubilarer forløb paa en smuk Maade.

To Aar efter denne smukke Fest, 1909, overdrog Hans Dall og Hustru *Kjær Mølle* til deres Søn *Poul Madsen Dall*, hvorefter begge de stille Gamle flyttede over til det nyopførte »*Skovly*«, et af de mange, og det sidste af de mange Byggeforetagender den gamle Møller havde udført, og som nu paa en enkelt Undtagelse nær danner en fortsat Række fra Møllen og til Korsvejen Vejstrup-Hejls. De allerfleste af disse Boliger var beboede af Folk, der paa den ene eller anden Maade var knyttet til Kjær Mølle, og en ret talrig Børneflok voksede op. Da det var en lang Vej til saavel Kommune- som Friskole i Hejls, oprettede Hans Dall selv en Skole for sine Arbejderes og egne Børn og holdt i mange Aar en dygtig og kvalificeret Lærer til Skolen. I det offentlige eller kommunale Liv i Sognet tog Hans Dall aldrig Del. I 1888 oprettedes Vejstrup-Hejls Andelsmejeri, og i dettes første Bestyrelse og Byggeudvalg indvalgte man, trods hans Forsøg paa at undslaa sig, Hans Dall til Formand, i Kraft af hans

mangeaarige Erfaringer paa Byggeriets og de mekaniske Hjælpemidlers Omraade. Da Mejeriet var færdigbygget, stod dette og staaer som et af de bedst indrettede og veludstyrede Mejerier i Landet i denne Andelsmejeriernes Barndom i Danmark og var i mange Aar et søgt Lærested. Hans Dall trak sig dog efter Mejeriets Færdiggørelse hurtig ud af Formands- og Bestyrelsespligter.

Her i det idyllisk beliggende »Skovly« med den lille hyggelige Have ned mod Mølledammens Vandspejl, omkranset af Aakander og gennemkrydset af Vildænder med Ællinger og snadrende Rørhøns, henlevede de gamle hæderlige Møllerfolk deres sidste jordiske Dage. Under denne Periode havde den gamle Møller Hans Dall Glæde og Tidkort af det Haandværk, han i sin Ungdom havde lært, Møllebyggeriet. I sit lille Værksted, ud mod Mølledammen, der var forsynet med godt Værktøj, fremstillede han mange smukke og nyttige Ting, der kom Børnene tilgode. I de sidste Aar gjorde dog den fremskridende Aareforkalkning sig stærkt gjældende, og den 19. Juli 1911 hensov han blidt og stille 77 Aar gl.

»Et jævnt og muntert, virksomt Liv« var afsluttet. Kun forholdsvis faa Mennesker fra denne Egn, hvor han havde henlevet sit Liv, har ved sin Virksomhed sat saa dybe Spor, præget som det var af hans *ubestikkelige Retsind*.

Hans trofaste Hustru overlevede ham i 5 Aar.

Christine Dall døde 25. Septbr. 1916. 74 Aar gl.

FREDNINGER VED BARRITSKOV

Af Ole Bjerremand Hansen.

Gang på gang i dansk litteratur peges der på de store værdier, Danmark ejer i sine smukke, gamle oldtidsminder. Således synger Carl Ploug:

Danmark, dine kæmpegrave
skal du vogte tro.
Trives skal om dem din have
og din lykke gro.
Når på dem du tager vare,
møde kan du trygt hver fare,
thi i dem en magt du ejer,
som forjætter sejer. —,

og der peges også på værdien af at kunne forstå den alvorlige tale disse gamle oldtidsminder fører, men desværre må det siges, at vi her i Bjerre herred ikke i særlig grad har kunnet fatte denne tale. Egnen har før i tiden været endda overordentlig rig på oldtidsminder. I vor by — Barritskovby — havde en gård før i tiden tre store stendysser stående på linie med stuehuset, og den adelige familie på Barritskov har engang fornøjet sig med at køre op til gården, lade bord og stole stille op på den største af dysserne — Kongshøjen — for at hele familien der kunne sidde og drikke the. Møblerne stod i fæstebondens overstue fra det ene besøg til det andet. Højene er forlængst sløjfede. Kongshøjen blev det dog først i 1932, men

med Nationalmuseets billigelse. Dyssen havde ingen værdi som landskabsobjekt, blev der sagt. Man burde have betænkt, at om 2000 år, når hele byen her måske er borte, ville dyssens sten have stået lige uberørte. Overliggeren var fjernet i forvejen.

En af de meget få, der har forstået værdien af at frede ikke alene de gamle oldtidsminder, men også meget andet af historisk og naturskøn interesse, er den nu afdøde greve Knud Brockenhuus-Schack, Barritskov. Greven, der var meget interesseret i Vejle amts historiske samfunds arbejde, var til trods for sin svære sygdom stærkt optaget af godsets historie og gjorde meget for gennem tinglysning at frede minderne, og takket være den afdøde greve findes der endnu på Barritskov flere oldtidsminder, der for stedse vil blive stående til beskuelse for kommende slægter.

Den anseligste er en i Barrittykke skov liggende langdyse. Denne er 45 m lang og ca. 20 m bred. I dyssens ene ende ses den øverste kant af stenene i et gravkammer. Dr. phil. Therkel Mathiasen, der på Nationalmuseets vegne har været på Barritskov for at kortlægge og forberede tinglysning af dyssens fredning, forklarer, at dyssen stammer fra omkring år 2500 før Chr. f. På spørgsmålet om, hvordan det har været muligt med den tids primitive redskaber at samle så stor en jordvold, forklarer dr. Mathiasen, at man antageligt allerede dengang havde vogne med massive hjul. Okserne havde man i hvert fald. Den gamle dysse vil blive stående, som den har gjort i 4000 år.

Ved år 1600 havde Steen Brahe — vor kendte astronoms broder — Barritskov i eje. Han lod opføre en ny hovedbygning, men da man senere fjernede vandet fra voldgraven, kunne de i grunden nedrammede ege-

pæle ikke holde sig. Bygningerne begyndte at synke sammen, og da greve K. Brockenhuus-Schack i 1913 overtog godset, var bygningerne i et sådant forfald, at de måtte nedrives. Greven lod dog en del af det gamle slot blive stående som en dekorativ ruin. Restaurationen foretoges under Nationalmuseets tilsyn. En del af det gamle egetømmer er benyttet til bindingsværket i den søndre længe i det nye Barritskov, hvortil ligeledes er benyttet de gamle munkesten.

Danmark er det eneste land, der har løvskov lige ned til det salte vand, siges der. Men desværre er denne typiske danske og skønt besungne landskabsform som så mange andre naturskønheder ved at forsvinde. Det er mere rentabelt at dyrke nåletræer end løvtræer, og granen fortrænger desværre derfor vort nationale træ bøgen fra de danske skove. For da at bevare lidt af billedet af de brede bøge »nær saltens Østerstrand« her ved indsejlingen til Vejle fjord, lod den afdøde greve tinglyse, at der på en 100 m bred bræmme af kysten på Barritskov kun må vokse løvtræer, hvilket de søfarende nu stedse vil have for øje ved ind- og udsejling af fjord og bælt.

Egen var den gamle greves yndlingstræ, og mange steder på godset i skovarealer af anden kultur og i hegn ser man nu ege, der har fået lov at blive stående. Flere af de gamle ege er også fredede ved tinglysning og vil derfor ikke blive fjernede, inden de selv falder. Disse gamle ege vil da efterhånden afgive et udmærket bosted for egehjorten. Denne Europas største og morsomste billeart med de lange kloarme kan man endnu, omend meget sjældent, som vist det eneste sted i Danmark træffe ved Barritskov. Billens udvikling varer 5—6 år, og larven lever i trøsket egetræ.

Af andre naturhistoriske sjældenheder, der træffes

ved Barritskov, kan nævnes planten tidløs, her kaldet »nøgen jomfru«, der hen på eftersommeren stikker sine ejendommelige krokuslignende blomster op af jorden, samt den store vinbjergsnegl, der i sin tid blev indført af herremændene, der yndede at spise den.

Mellem godsets to største skove, Sønderskoven og Barrittykke, ligger der et stort jordareal, der svagt skråner ned mod yderspidsen af Vejle fjord. Det danner sammen med skoven et pragtfuldt stykke natur med en meget smuk udsigt til Fyn. Ofte ser man bilerne standse oppe på kommunevejen, hvorefter passagererne stiger ud for at kunne nyde netop denne smukke udsigt. Gennem naturfredningsloven er der truffet bestemmelse om, at her ikke må plantes træer. Der må heller ikke rejses telefonmaster, og terrænet må ikke bebygges. Hele realet udgør ca. 300 tdr. land. Herved er der for stedse skabt basis for et herligt fristed for egnens fugle- og dyreliv. Rådyrene ses næsten til stadighed ude i terrænet, musvågen og duehøgen har deres reder højt oppe i trætoppene. Spættens banken lyder mellem stammerne, ja selv Odins fugl, den sorte sagnomspundne ravn med det lige så sorte rygte, sejler gennem luften ved Barritskov, medens den lader sit hæse skrig lyde, og ud for kysten kan man i stille vejr se brogede gravænder og andre svømmefugle tumle sig i vandet. Denne fredning har glædet alle naturvenner meget.

Nede ved Barritskov strand har sørøvere i gammel tid haft deres skibe liggende i en lavvandet vig, fortæller Carrit Etlar i sin bog »Strandrøverne«, og de gamle sagn siger, at sørøverne havde deres udsigtstårn på en høj skrænt på stedet, men de store kampesten og de gamle munke- og tagsten, der findes ved den høje skrænt, stammer dog vist fra en senere be-

byggelse. Der har her været et udskibningssted, og under krigen med England blev der opført et skanseanlæg for at hindre engelsk landgang; det kom dog aldrig til kamphandlinger.

Da jordundergrunden består af plastisk ler, er kysten stærkt udsat for ødelæggelser, men den gamle greve har ved opførelse af høfder forhindret videre ødelæggelse af skansen.

Iblandt de mange fredede enkelttræer er Bænkebøgen i Barrittykke vel en af de karakteristiske. Her har ofte rørt sig et livligt folkeliv. I forpagtertiden spiste jagtselskabet frokost ved Bænkebøgen under klapjagterne. Jeg husker fra en våd novemberdag, hvor jeg som andre drenge fra byen var med som klapper, at jagtselskabet sendte nogle flasker Ålborgakvavit over til klapperne for at opmuntre dem. Resultatet var i dobbelt forstand overvældende: gamle adstadige daglejere opførte sig som kåde føl resten af dagen.

Ved vejsvinget nær ved Bænkebøgen ligger det gamle grevepar begravet. De ønskede at have deres sidste hvilested under de gamle bøge, der havde stået deres hjerte så nær. Ingen sten fortæller om stedet, men vinden hvisker i de mægtige trækroner —.

Landevejen, der fører forbi Barritskov slot og avlsgård, omgærdes af levende hegn. Nord for gården står der på begge sider af vejen store vild-æbletræer i hegnene. »Den gamle abildalle« kaldes vejen her. Når æbletræerne blomstrer, afgiver vejen et meget smukt syn. Den gamle abildalle udmunder i »Det sorte hul«, der er dannet af smeltevandet, der løb parallelt med israndslinien i istiden. Hvor smeltevandet løb ud, findes der et sumpet terræn, der er resten af det hul, som vandstrømmen dannede. Under isen har vandet dan-

net en langstrakt, lagdelt vold, det, som geologerne kalder en ås. Her har Barritskov haft grusgrav i mange år.

Sønden for gården har vejen tidligere været inde-sluttet af høj klippet tjørn, men nu er tjørnen klippet ned, så man kan nyde udsigten.

Sælsomme ting skal her kunne ses mellem hegnene ved nattetide, hvis man har øje derfor. »Det spøger i Det sorte hul,« sagde man i min drengetid, og de gamle daglejekoner, der i deres yngre år malkede på Barritskov, har fortalt mig, hvordan de i mørke vintermorgener før morgenmalkningen, når de kom ind mellem de klippede hække, løftede skørterne op over hovedet for ikke at se de ræddelige syn. Såvel Den gamle abildalle som de klippede hække er fredede.

Nær ved de 30 m høje fredede bøgetræer — kaldet »Kongen og Dronningen« — ved Avnsbæk i Sønder-skoven findes der et lille mergelleje. Her fandt man i 1936 rester af en urokse og en hund samt nogle stumper af lerkar. Nationalmuseet bestemte lerkarstykkerne til bronzealderen, men da var uroksten udryddet.

Afdøde greve Knud Brochenhuus-Schack overtog som nævnt Barritskov i 1913. Godset havde været i samme slægts eje i over 500 år, selv om ejernavnet havde skiftet, når spindesiden arvede. Godset var ved overtagelsen på flere måder forsømt og forfaldent, men den energiske unge ejer satte meget ind på at føre godsets gamle traditioner videre, og det blev så-dan, at Barritskov i dag står som en af landets mest veldrevne herregårde. Mange af egnens unge landmandssønner har i årenes løb lært landbrug på Barritskov, ligesom det kan nævnes, at den afdøde greve har beklædt en række tillidsposter, såvel på egnen som i større landsforetagender. Det nationale arbejde

i Sønderjylland lå greven stærkt på sinde. Den gamle greve har med disse fredninger, som det offentlige ikke har haft nogen udgift ved, sat sig et smukt minde, der vil stå til sene tider.

Barritskov er nu gået i arv til en ung slægtning, grev Jens Brockenhuus-Schack, men godset administreres indtil videre af den unge greves far, oberstløjtnant, grev Kjeld Brockenhuus-Schack, der på en smuk måde fører godsets gamle traditioner videre og værner om de kulturelle værdier, hans afdøde slægtning gennem de omfattende fredninger har skabt.

KVÆGOPDRÆTTEREN H. FR. HANSEN,
HENNEBERG LADEGÅRD

Af August F. Schmidt.

Henneberg Ladegård (Erritsø Sogn, Elbo Herred) var forhen Ladegård til det kongelige Slot *Hønborg* (Tavlov Sogn), hvorfra Ladegården har sit Navn. Forleddet er Fuglenavnet *Høne*, Høneborg og Kokborg findes oftere som Gårdnavne her i Landet.¹⁾ Man kender Navne på Fæstere og Ejere af Henneberg Ladegård så langt tilbage som 1634.²⁾ 1850 købtes Gården af Kammerherre, Klitinspektør, Landstingsmand *Th. G. C. Fr. de Thygeson*, som 1854 købte *Damgård* i samme Sogn. Ved Thygesons Død 1905 kom både Henneberg Ladegård og Damgård til hans Adoptivdatter Frk. C. M. Trap de Thygeson.

I 1869 forpagtede Thygeson Henneberg Ladegård bort til *Hans Frederik Hansen* for et Tidsrum af 21 År. Til Gården hørte da et Areal på 140 Tønder Land Ager, 10 Tdr. Ld. varigt Græsland og 16 Tdr. Ld. Eng. Gårdens Hartkorn var 18¼ Td. Forpagtningsafgiften var årlig 4060 Rigsdaler (o. 25 Rd. pr. Td. Land) samt Kommune-Afgifterne, medens Ejeren betalte de kgl. Skatter.

¹⁾ Vejle Amts Stednavne (1944), 125.

²⁾ Traps Danmark, 4. Udg., Bd. VII (1926), 666—67. J. J. Hansen: Større danske Landbrug, Bd. V (Vejle og Aarhus Amter), 1933, 253—54.

Hans Frederik Hansen, der skulde få Held til at arbejde Henneberg Ladegård frem til et af Danmarks bedste Landbrug (til Avlscenter for Korthornskvæg), var fra *Rønninge* på Fyn, hvor han blev født 13. September 1832. Hans Forældre var Lærer Jens Erik Hansen (1804—88) og Hustru Johanne Annette Baggesen (1812—78).

Allerede i 14 Års Alderen kom Hans Fr. Hansen ud at lære Landvæsen på Sanderumgård, hvor han var i 4 År, det sidste År som Underforvalter. Han var derefter i 12 År Forvalter på forskellige Gårde, indtil han i 1863 forpagtede en Gård i *Store Velling* (Smidstrup Sogn), Gården *Karensdal* i Pjedsted Sogn samt Avlingen af *Pjedsted Præstegård*. Samme År, den 27. Marts 1863, blev H. Fr. Hansen gift i Pjedsted med Jørgine (Gine) Hansine Christiane Jacobsen, født 6. December 1838 i Torning Præstegård (Lysgård Herred), Datter af Sognepræst, sidst i Pjedsted, Jacob Christian Jacobsen (1803—77) og Hustru Anna Sophie Hansen (1802—64).

Den dygtige og initiativrige Forpagter kunde dog ikke nøjes med de tre mindre Landbrugsbedrifter; han skulde have mere at arbejde med. Og i 1869 overtog han så — som ovenfor nævnt — Forpagtningen af den ca. 170 Tdr. Land store *Henneberg Ladegård* samt den nærved herligt beliggende smukke Lystgård *Damgård* (29,5 ha), hvor Kammerherre Thygeson selv boede, og efter ham hans Adoptivdatter. Senere forpagtede Hansen yderligere 18 Tdr. Land, der lå bekvemt for de øvrige Jorder, han havde under sig. Han bibeholdt endvidere Forpagtningen af Pjedsted Præstegård.

Henneberg Ladegårds (og Damgårds) Kulturtilstand var i ældre Tid vistnok meget tarvelig, indtil

de Thygeson i 1850 købte Gården. Dens Agerjord består af frugtbar, stærk lermuldet Jord med Ler-Undergrund. Fra 1854 til 1866 blev Gårdens Arealer *merglet* og *drænet*. Virkningen af Merglingen var meget stor, men da Dræningen dengang var ny og ukendt, og der blev benyttet for små Rør samt ikke taget Hensyn nok til Faldet, blev denne Grundforbedring meget mangelfuldt udført. En Del af Marken var ved Thygesons Overtagelse af Gården i 1854 Huller og Kær, der straks blev udgrøftede og senere drænedede. 10 Tdr. Ld. Skov blev 1864—68 ryddet, drænet og merglet, og efter Bortforpagtningen af Gården i 1869 blev i Løbet af 2 År en $3\frac{1}{4}$ Td. Ld. tæt bag Gården beliggende Eng anlagt med Ventildræning og til Vanding med Gødningsvand fra Staldene og Spildevand fra Gården, og $12\frac{1}{4}$ Td. Ld. sur, dårlig Eng nede ved Stranden blev ligeledes anlagt med Ventildræning og vandet fra et derværende Bækløb.

I Årene 1854 til 1869 blev alle Gårdens *Bygninger* nyopførte, gennemgående af Grundmur, af stærk og god Konstruktion og godt indrettede efter den Tids Fordringer. I en fyldig Beskrivelse af Henneberg Ladegård (i Ugeskrift for Landmænd 1875, II, Side 265—79) skildres alle Bygningerne og deres Indretning (Stuehus, Fedestald, Mælkeri, Kalvehus, Svinehus, Lade, Kostald, Hestestald, Vognskur, Brygge- og Bagehus). Man får af disse Oplysninger et Indtryk af Landbrugsbygninger fra Overgangstiden mellem gammel Byggeskik og dette Århundredes moderne Landbrugsbygninger.

Da Marken i 1875 var i høj Kultur og temmelig fri for Ukrudt, var en Brakmark unødvendig. Gården blev da drevet i følgende *7 Marksdrift*:

1: Grønjordshavre. 2: Roer. 3: Byg. 4: Blandsæd.

5: Vintersæd. 6 og 7: Kløver og Græs. I 1890erne var der sket lidt Ændring i Sædsiftet. Gennemsnitsudbyttet af Korn var i 1875 som i 1896 ikke mindre end o. 23 Fold. I Årene 1872—74 avledes der på Henneberg Ladegård ialt 1654 Tønder Korn. 1896 oplyses, at der af Runkelroer dyrkedes 300 à 350 Tdr. pr. Td. Ld. (i 1875 o. 300 Tdr.).

Avlsredskaberne, der brugtes i 1875 og senere, var de efter Tidens Forhold bedst mulige. Man havde allerede i 1875 indført Radsåmaskine, 4-Hestes-Tærskemaskine, Hakkelsemaskiner, Ringtromle, Hesterive, Kageknuser m. v.

Møddingen lå midt i Gården³⁾ og var forsynet med en Ajlegrube, som ved Rør stod i Forbindelse med den store Gødningsvandsbeholder, der benyttedes til Engens Vanding. Bunden i Møddingen bestod af stift Ler, så der kunde ikke sive ret megen Ajle igennem den. Ved Rendestene langs Bygningerne holdtes alt Tilløbsvand til Møddingen borte. Denne sættes op bænkevis, således at de forskellige Kreaturers Gødning blandes sammen; når en Bænk var færdig, dækkedes den om Sommeren med Tang eller Tørvejord. Der produceredes årlig 12—1400 store Læs Gødning, hvilket svarede til 8½—10 Læs Gødning pr. Td. Land årlig.

Af Latringødning, forskellig Slags Affald, Tang, Jord o. s. v. lavedes desuden en Kompostmødding, som anvendtes, hvor den syntes at kunne gøre bedst Nytte. Da der produceredes megen fortrinlig Staldgødning, var der ikke synderlig Trang til Anvendelsen af kunstig Gødning, og Forbruget heraf indskrænktes til o. 1000 Pund årlig af forskellig Slags, der nærmest anvendtes til Forsøg. Da Besætningen på Henneberg Ladegård i 1875 i Forhold til Gårdens Størrelse

³⁾ Nu flyttet.

var så stor som intet andet Sted i Danmark, anså man det ikke for nødvendigt at købe Kunstgødning, idet Gødningsproduktionen her var så stor og rig, som man kun meget sjældent traf den i noget Landbrug, hvad da også de usædvanlig store Kornafgrøder (o. 23 Fold) bar Vidne om.

Som man vil forstå af det allerede anførte⁴⁾ har H. Fr. Hansen i al Almindelighed været en meget dygtig Landmand, men det var dog som *Kvægopdrætter*, han vandt sig et Navn og ydede en særlig Indsats.

Straks ved Overtagelsen af Henneberg Ladegård satte han sig til Mål at danne en ren Avlsbesætning af det engelske *Korthornskvæg*, som allerede da havde vundet en Del Udbredelse, især i Sydvestjylland. Med betydelige Omkostninger indkøbte han Stamdyr, hvoraf nogle hentedes direkte fra England. Hansen anvendte konsekvent Renavl og Indavl i ret udstrakt Målestok. Han var den første og i en lang Årrække den eneste, som i Danmark arbejdede planmæssigt med Korthornsavlen. Arbejdet lykkedes så godt, at Kvægstammen på Henneberg Ladegård i en lang Periode, men særlig i 1890erne, var den førende, hvorfra gode Avlsdyr spredtes ud over Landet, og den har derved på afgørende Måde præget den danske Korthornsavl. Opgaven frembød mange Vanskeligheder, da en så fordringsfuld Race som Korthornet stiller store Krav til Opdrætterens Dygtighed, Udholdenhed og økonomiske Evne, men Hansen var en fortrinlig Opdrætter, som også vandt megen Anerkendelse. I en Årrække fra 1889 blev hans Arbejde støttet ved Statstilskud på indtil 4000 Kr. årlig. I sagkyndige

⁴⁾ Efter Ugeskrift for Landmænd 1875, II, og I. B. Krarups Værk: Landbrugets Udvikling i Danmark, Tillæg til første Bind (det sydøstlige Jylland), 1896, S. 378—381.

Kredse erkendte man, at Stammen på Henneberg Ladegård havde Betydning ved at levere Avlsdyr til de Egne, hvor det var nødvendigt at foretage Krydsning med Korthorn. Til Belysning af sit Arbejde udgav Hansen: »Stambog over Korthornsbesætningen på Henneberg Ladegård« (1891) med to Tillæg (1893 og 1896). 2. Bind af Stambogen udkom 1910 (13 år efter Hansens Død) og vidner om Korthornsstammens store Levedygtighed. — I Forordet til sin Stambog fra 1891 udtaler Hansen, at han havde lidt mange Skuffelser, og at han ved Begyndelsen ikke anede, hvilken kostbar og farlig Vej det var, han slog ind på. Desuden meddeler han, at han stadig købte af det bedste og af bedst mulig Afstamning, men aldrig solgte bort af det bedste.

Det er gyldne Læresætninger! Fra Besætningens Grundlæggelse i 1869 med indkøbte fortrinlige slesvigske og holstenske Marskkreaturer, der var stærkt forædlede med Korthornsblod, fik han efterhånden sin mageløse Besætning. Indkøbene fortsattes til 1880. Omtrent fra den Tid blev Kobestanden rekruteret ved Selvtillæg.

I Sommeren 1875 bestod Kvægbesætningen på Henneberg Ladegård af 2 Tyre, 55 Malkekøer, 5 Fedekreaturer og 24 Kalve indtil en Alder af $\frac{3}{4}$ År. Om Vinteren havdes, dels som Malke-, dels som Fedekvæg, 90—100 store Fækreaturer samt de Kalve, der lagdes til i Vinterens Løb. I 1896 angives Besætningen at bestå af 110 à 120 (stort og småt) Stkr. Kvæg af Korthornsrace.

Redaktionen af Ugeskrift for Landmænd mindedes i 1875 ikke at have set nogen større Besætning af Korthornskvæg, der gennemgående havde så store Yvere, så store og bugtede Mælkeårer, så store Mælke-

huller og i det hele var så gode Malkere som her på Henneberg Ladegård. Kreaturerne fik den bedst mulige Pasning, hvorom der gives udførlige Oplysninger i Ugeskrift for Landmænd 1875. Fodringen var Sommer og Vinter usædvanlig stærk. Fra 1. November 1873 til 1. November 1874 gav hver Ko gennemsnitlig 3351 Potter Mælk (6702 Pund). De 30 bedste Køer gav i Gennemsnit 8255 Pund Mælk pr. Ko. Mælken var meget fed, og der medgik i Reglen kun 24—25 Pund Mælk til et Pund Smør, hvoraf der 1874 produceredes 9384 Pund. Gården havde sit eget Mælkeri.

Svinene gav også forholdsvis en meget stor Indtægt. Besætningen bestod af 1—2 Orner og 10—15 Grisesøer, idet Svineholdet var baseret på at sælge Smågrise, og der fededes kun få Svin. Grisene var meget søgte, så der i Årene 1872—75 var solgt Grise og Svin for 1630 Rigsdaler, foruden ved at der slagtedes de nødvendige Svin til Husholdningen på Henneberg Ladegård og i Pjedsted Præstegård.

Hestebesætningen bestod i 1875 på Henneberg Ladegård af 4 Par Arbejdsheste, 1 Par Køreheste og 1 Hest til at pumpe Vand, trække Malkevogn, Kærne o. s. v. 1896 bestod Hestebesætningen af 10 à 12 Heste af Landrace. Fåreholdet var ubetydeligt, 1 Vædder og 3—4 Får. 1896 nævnes 5 à 6 Får af blandet engelsk Race.

Folkeholdet bestod i 1875 af 2—3 Røgttere (der fik i Løn 60—110 Rigsdaler årlig), 1 Svine- og Kalverøgter (Løn 90 Rd.), 1 Staldkarl (Løn 70 Rd.), 2—3 faste Karle (Løn 80—100 Rd.), 3—4 Lærlinge, der hverken fik Løn eller betalte for sig, og 6—7 faste Husmænd. Disse fik i Dagløn i November—Januar 24 Skilling, i Februar—Maj 2 Mark, i Juni, Juli og September 2 Mk. 8 Sk., i August 3 Mk. og i Oktober 2 Mk. samt Kosten eller i Stedet for denne 24 Sk. og

Øl og Brændevin. Af kvindeligt Tyende havde en Mejerske (Løn 70 Rd.), en Læremejerske (der betalte for sig og malkede 8 Køer), 3 Malkepiger, hvoraf den ene bryggede (Løn 50—55 Rd.), en Kokkepige (50 Rd.) og 1 Stuepige (36 Rd.). I 1896 bestod Folkehølet af: 1 Staldkarl, 2 Røgttere, 1 Kalve- og Svinepasser, 1 Medhjælper, 3 à 4 Karle, 2 Elever, 4 à 6 faste Husmænd, 1 Jomfru, 1 Mejerske, 1 Stuepige, 1 Kokkepige og 3 Malkepiger foruden Høstarbejdere, som alle fik Kosten, Arbejderne i Roemarken undtagen. De årlige Udgifter derved var ca. 4500 à 5000 Kr.!

Fra 1875 oplyses, at Arbejdet begyndte om Sommeren Klokken 5½ om Morgenen og endte Kl. 7½ om Aftenen, med 1¾ Times Frihed om Middagen. I de korteste Vinterdage begyndte Arbejdet Kl. 7 om Morgenen.

Der blev brygget og bagt på Gården. Om Morgenen fik Folkene et Stykke Rundtenom med Smør, men uden Pålæg, samt kogt Mælk på kold Grød. På Mellemmaden gaves i Reglen Ost, undertiden Kød. Karlene fik 1—2 Gange daglig Brændevin hele Året rundt, og Pigerne fik Kaffe 1 Gang daglig, men Karlene kun ved de store Højtider.

Om Middagen fik Folkene så vidt muligt følgende Kost: Søndag: Bollemælk, Risengrødsvælling eller fersk Suppe og dertil Flæske-Frikadeller eller Bankeflæsk med Kartoffler. Mandag og Torsdag: Grød og Flæsk. Tirsdag: Sød Vælling og Æggecake eller Æbleflæsk. Onsdag: Ærter eller Kål og Flæsk. Fredag: Kærnemælks-Vælling og Fisk eller stegt Flæsk. Lørdag: Øllebrød og Pandekager. Om Sommeren trådte dog Tykmælk eller oplagt Mælk ofte i Stedet for en af de anførte Slags Søbemad. — Til Aften gaves nykogt Grød med kold Mælk.

Ikke mindst disse Oplysninger om *Kostforplejnin-*

gen er interessante at stifte Bekendtskab med. Man kan roligt gå ud fra, at Føden på Henneberg Ladegård har været god i Hansens Tid, siden der blev givet offentlige Oplysninger om den i Ugeskrift for Landmænd 1875.

I det offentlige Landbrugs Liv tog Hansen virksom Del. Fra 1875 til sin Død var han Formand for Elbo Herreds Landboforening, og fra 1887 var han Medlem af Statsdyrskuekommissionen og Formand for Tyreskuekommissionen i Ribe og Ringkøbing Amter. Han var i Besiddelse af udmærkede Evner til at kunne røgte sit vigtige Hverv som Dommer og Rådgiver i Avlen af Korthornskvæg. Da han af Erfaring kendte Betydningen af den gode Afstamning, søgte han stadig at fæste Opdrætternes Opmærksomhed på denne vigtige Faktor, også derigennem at han sørgede for i sine Kataloger over Tyrene på Statsdyrskuet at så fyldige og udtømmende Oplysninger som vel muligt fremlagdes for Publikum, ligesom han altid forårsagede, at Dommen over de fremstillede og præmierede Dyr gjordes let tilgængelig for de Besøgende, og at Beskrivelserne af Dyrene blev fyldige og omfattende. De forskellige Foranstaltninger, som han på Henneberg Ladegård havde iværksat, blev der givet Oplysninger om til de mange interesserede Besøgende, der mellem År og Dag besøgte H. Fr. Hansens ansete Landbrug.⁵⁾ Af Naturen var han en såre beskeden Mand. Det lå ikke for ham at reklamere, men Tiden næsten fordrede det, og det var derfor både i egen og i Opdrætternes og dermed i Avlens Interesse, at Han-

---

⁵⁾ Se herom Ugeskrift for Landmænd 1889, I, VI. Rk., 17. Bd., 38—40 (af S. P. Petersen, Klank). Smsts. 1891, I, VII. Rk., 3. Bd., 147—50 (Jens Jensen). Smsts. 1897, 456—58. H. Clausager: Det jydsk Kvægbrugs Historie (1905), 161 ff. Kvægavl og Kvægopdræt (1920), 115 ff.

sen i 1891 fremkom med sin Redegørelse over sit Arbejde og sin Besætnings Tilblivelse i Forbindelse med udførlige Stamtavler over Dyrene. Som Formand for Elbo Herreds Landboforening var han meget skattet af Medlemmerne, der i 1885 hædrede ham med værdifulde Gaver som Udtryk for Anerkendelse af den udmærkede Dygtighed og utrættelige Arbejdsomhed, han havde udfoldet i Foreningens Tjeneste.

Arbejdsomhed og Ordenssans prægede alt H. Fr. Hansens Arbejde i det offentlige som hjemme på Henneberg Ladegård, hvor der overalt var pillen Orden i Sagerne og derfor et godt Lærested for unge Mennesker. Alt blev her passet og plejet omhyggeligt. H. Fr. Hansen, der i 1892 blev udnævnt til *Kammerråd*, var nøjsom og beskeden i Retning af Fordringer. Dygtighed, Opofrelse og Held, men også Udholdenhed og Tålmodighed særtegnede Kammerråd Hansens betydningsfulde Livsgerning i dansk Landbrug. Han var en elskværdig og medgørlig Mand, der let kunde samarbejde med Folk, en Evne, der også kom ham til Gode i Forholdet til hans Tyende. Han havde fortrinlige Medhjælpere til Besætningens Røgt, han skattede disse, og de skattede ham. Han var kendt overalt i danske Landbokredse, men også i vore Nabolande nød han Anseelse. Det var derfor med oprigtig Sorg, man viden om modtog Budskabet om hans tidlige Død den 15. August 1897 på Henneberg Ladegård. Næppe 65 År gammel måtte denne flittige og dygtige Mand nedlægge sin Vandrestav. Han blev begravet på Pjedsted Kirkegård.⁶⁾

⁶⁾ Axel Appel i Ugeskrift for Landmænd 1897, VIII. Række, Bind 1, S. 456—58. Marius Galschiøt: Landbrug og Landmænd i Danmark (1888), 289—90, med Fotografi af H. Fr. Hansen. Anton Christensen i Dansk biografisk Haandleksikon I (1920), 670. Aksel Milthers i Dansk biografisk Leksikon IX (1936), 173—74. Jfr. J. J. Ravn: Holmans og Elbo Herreder (1918), 418.

Hans Hustru overtog efter sin Mands Død Forpagtningen af Henneberg Ladegård og fortsatte hermed til sin Død 28. Juli 1915, hvorefter Sønnen A. P. Viggo Hansen fortsatte som Forpagter.

I et Agerbrugsland som Danmark må man ikke glemme at fremdrage Mindet om fortjente Landmænd. Derfor er der på de foranstående Sider givet de nødvendigste Oplysninger om en af disse, hvilket forhåbentlig vil blive modtaget med Forståelse af denne Årbogs mange landbrugsinteresserede Læsere.

FRA TIDEN FORAN KIRKEFORNYELSEN 1536

Af *H. P. Berthelsen.*

I Eltang Kirkes Arkiv har der før i Tiden ligget nogle Dokumenter fra Tiden 1484 til 1523, omhandlende en Strid om Brugsretten til noget Jord ved Eltang Kirke. Disse Dokumenter er forlængst forsvundne; men forinden havde Bispen i Ribe sikret sig en Afskrift af dem, som nu findes i Landsarkivet i Viborg.¹⁾ Efter den er det muligt saa nogenlunde at danne sig et Billede af Stridens Gang, dens Aarsag og Udfald.

Der er først to Tingsvidner fra Brusck Herreds Ting i Aaret 1484. Det første har ganske vist Aarstallet 1417; men det er tydeligt nok, at det er Afskriveren, der har skrevet forkert. Det maa være fra 14. April 1484. Det andet fra 1. Maj s. A.

Ved Tinget d. 14. April fører *Matthis*, Sognedegn ved Eltang Kirke, først 6 Vidner paa, at den Jord »fra den dige, som ligger østen ved kirchen, til den østre kircheslette, det er rette degnebyggested, som ligger norden under kirchen«. Endvidere vidnede de, at de havde kendt to Degne, Niels og Hendrich, som boede paa dette »byggested« og havde Jorden dertil. Dette sluttede 2 andre Vidner sig til. Deres Forældre havde nemlig fortalt dem det samme, som de 6 nu havde vidnet.

Men denne Vidneførsel har ikke været god nok, for den 1. Maj, »Walburgi Dag«, er Matthis Degn igen paa Tinget med flere Vidner, og denne Gang beskrives Jordstykkernes Beliggenhed og Grænser meget nøje. Der var 3 Tofter og 2 Marker, antagelig et Bol. Selvtolvtte beedigede Matthis, »at i forskrevne Jord har ingen Mand Del uden den hellige Kirke og rette Sogne- degn til Eltang Kirke«. Dermed har Matthis paa lov- mæssig Maade ført Vidnebevis for sin Ret til at bruge denne Jord, men en Dom derfor kan han ikke faa paa Herredstinget, da Sagen hører ind under den gejstlige Ret og Bispen. Han maa videre, og det har været langsommeligt og besværligt for den stakkels, fattige Degn. Først d. 8. Juni 1492 naar han at faa Sagen for en kirkelig Domstol i St. Nicolaj Kirke i Kolding.²⁾ Sognepræsterne i Kolding og Starup, Kapellanen i Lejrskov og Lægmanden Anders Thomsen i Bjært, udgjorde »et siddende Dom«. Der var indkaldt 4 nye Vidner, »2 Dannemænd og 2 Dannekvinder«, hvis Udsagn faldt godt sammen med Tingsvidnernes fra 1484. De vidnede, at den nævnte Jord i over 30 Aar havde hørt til Degnebolet, og oplyste, at medens Anders Byg var Sogne- degn, havde Jorden med hans Minde været brugt af Hr. Peder Byg, der var Præst ved Eltang Kirke. Hr. Peder og Degnen Anders har antagelig været Brødre. Der nævnes stadig intet om, hvem det er, der vil tage Jorden fra Matthis, men man faar Mistanke om, at det nok er Hr. Peder Bygs Eftermand, der ud fra Hr. Peders Brug af Jorden nu vil tilegne sig den. Mistanken viser sig at være rigtig. Sidst paa Aaret 1500 opholdt Ribebispen, Iver Munk, sig i Starup ved Kolding, hvor Matthis Degn opsøger ham for at faa hans Bekræftelse af Dommen af 1492, som ganske vist ikke kendes, men som maa være fal-

den ud til Fordel for Matthis. I en Skrivelse, dateret Starup 16—12—1500, hedder det: »Matthis Degn til Eltang har nu været for os og bevist med gode, be-seglede Breve« at have Retten til den omstridte Jord, og »efter saadanne Beviser har vi sendt ham samme Jord at beholde sin Livstid, forbydende alle andre og i Særdeleshed Præsterne i samme Sogn ham Hinder at gøre paa forskrevne Jord under den hellige Kirkes Band«.

Saa slap det endelig ud, hvem der vilde tage Degnens Jord. Ad en Omvej faar vi Navnet paa Eltang Præsten fra 1484. Lederne af St. Knudsgildet i Kolding solgte i dette Aar en Gaard i Laasbygade i Kolding til Hr. Dionysius Jensen, der benævnes som Præst i Eltang.³⁾ Det er overfor ham, at Matthis skaffer sig de to Tingsvidner.

Matthis fik altsaa sin Brugsret anerkendt og har vel saa haft Jorden i Fred i sin Levetid. Men Præsternes Begær efter Degnens Jord var ikke kølnet. Det viste sig en Del Aar senere. I Mellemtiden fik Præsterne i Eltang andet at tænke paa.

I et Pavebrev 26—3—1500⁴⁾ nævnes Johannes Petri som Præst ved St. Stefanskirken i Eltang. Efter Brevet har han givet Afkald paa Embedet, som Henneke Ebbesen, Præst i Slesvig Stift, skal overtage. Henneke har ansøgt Paven om at faa fuld Løn, 4 Mark Sølv, som Paven tilstaar ham. Dette og en Vending i Brevet antyder, at Henneke egentlig kun skal være Kapellan eller Stedfortræder for en anden gejstlig Mand, som er Embedets virkelige Indehaver. Ellers var der vel heller ingen Grund til at søge om fuld Løn. Henneke faar Embedet og nævnes 16—10—1508²⁾ som Præst til Eltang, da han sammen med nogle andre skal ordne noget ved et Kapel i St. Nicolaj Kirke i Kolding.

1519 nævnes han igen; men da ser det ikke godt ud for ham. Ved et Pavebrev 25—2—1519⁵) fratager Paven ham Embedet i Eltang-Vilstrup, som samtidig gives til *Johan Wulf*, Klerk ved Slesvig Bispedømme.*) Det fremgaar af Brevet, at Henneke afsættes, fordi han har indladt sig med en Poul Andersen, der hidtil har været Kirkekantor i Ribe, men nu er bleven sat i Band og udstødt af Kirken. Alt tyder paa, at Poul Andersen har været den virkelige Indehaver af Eltang og Vilstrup Sognekald med Henneke som Kapellan, et Forhold, som antydes i det første Pavebrev. Henneke har staaet Poul Andersen saa nær, at han rives med i dennes Fald.

Johan Wulf faar altsaa Embedet i 1519. Men naar det derefter maa tilføjes, at det aldrig har været hans Mening at tiltræde det — han var vist slet ikke præsteviet — saa er en nærmere Forklaring nødvendig.

Johan Wulf var født i Holsten ca. 1470, havde faaet sin Uddannelse ved Domkirkerne i Bremen og Lübeck og var derefter som ganske ung kommen i Tjeneste hos Bispen i Slesvig. Her begyndte han ret hurtigt paa det, som han blev en stor Mester i: at erhverve sig kirkelige Embeder, som han mod en eller anden Godtgørelse eller mod en aarlig Afgift eller Pension afhændede, d. v. s. *solgte* til andre, der savnede Evner eller Forbindelser til at skaffe sig saadanne. Hans Smidighed, Snuhed og Evner for Forretning skaffede ham ogsaa Adgang til Statstjeneste, først hos Hertugerne af Slesvig-Holsten og senere hos Kong Hans, hvis Skriver og Sekretær han blev. Alt

*) Der staaer Stenderup og Eltang i Pavens Brev, men Stenderup maa være en Fejlskrivning for Vilstrup. Maaske fordi Præsten boede i Stenderup i Eltang S.

imens var han flere Gange i Rom hos Pavestolen, hvor han forstod at begaa sig saadan, at han fik fat i flere Embeder, som han solgte. Efter Kong Hanses Død blev han Sekretær hos Kristian d. 2. Da Arcimbald startede sin Afladssvindel i Norden, blev han hans Kommissær i Slesvig, en Stilling, som han udnyttede bravt til at gøre Forretning med Embeder. Paa dette Tidspunkt var det, at Kirkekantoren i Ribe, Poul Andersen, blev sat i Band og udstødes af sine forskellige Embeder. J. Wulf er straks paa Tærne for at tilegne sig nogle af disse, bl. a. Sognekaldet i Eltang-Vilstrup.

Poul Andersen var en Prælat Magen til J. W., maa-ske endda lidt værre. 1508 var han bleven Kannik i Ribe — han var en Borgersøn fra denne By — og havde været i Tjeneste hos Kristian d. 2. Han var yndet af Kongen og af Mor Sigbrit — sammen med hvem han fik Skyld for at drive Trolddomskunster! Han forstod ligesom J. W. at skaffe sig Embeder til Handel og havde været i Rom, hvor han havde gode Forbindelser ved Pavehoffet. Han naaede at blive Kirkekantor i sin Fødeby og var paa Vej til mere, da det gik galt for ham, fordi han var for stridig, dril-agtig og fræk. Hans Fjender fik ham sat i Band. Da er det, Johan Wulf mener, at det nu gælder at faa fat i nogle af de Embeder, som P. A. havde haft, bl. a. Sogneembedet i Eltang-Vilstrup.

Det er betegnende i Pavebrevet af 1519 at se, hvordan han overfor Paven optraadte som en stakkels fattig Ansøger med »ynkværdige Indkomster«, endda med et Korstegn foran ynkværdige, der rigtig skulde understrege hans Ynkværdighed!

Eltang Embedet vilde han selvfølgelig sælge mod en eller anden Betaling. Om han naaede saa vidt, kan

ikke ses, for samtidig ragede han sig ind i en stor Proces med Poul Andersen, der ikke saadan vilde give Slip paa det, han havde faaet fat i. Poul Andersen vandt Processen og slap, takket være sine gode Forbindelser i Rom, ud af Bandet og kom helt ovenpaa igen. J. Wulf blev dømt til at betale ham en stor Erstatning. Ogsaa i Statstjenesten gik det skævt for ham. Arcimbold svigtede de Løfter, han havde givet Kristian d. 2., og Kongen befalede da J. W. at sørge for at faa Arcimbold fængslet, naar han fra Sverrig skulde rejse hjem over Danmark. Det undlod J. W., hvorfor Kongen lod rejse Tiltale imod ham; men han havde i Tide salveret sig ved at flygte til Lübeck, hvor han gemte sig for at afvente, hvordan det spændte Forhold mellem Kristian d. 2. og Hertug Frederik, den senere Frederik d. 1., vilde udvikle sig. Da Kong Kristian i 1523 flygtede fra Danmark, sluttede J. W. sig til Frederik d. 1., der godt kunde bruge en i Stats- og Pengesager saa dreven Mand som J. W. Nu kom han ovenpaa igen; men det varede kun, til Kristian d. 3. og Reformationen erobrede Danmark, saa var det ude med ham Nord for Kongeaaen. Alligevel bevarede han en Forbindelse med Danmark, idet han trods sin officielle Stilling som god Katolik ikke undsaa sig ved at være Efterretningsspion for Kristian d. 3. mod den katolske Kejser Karl d. 5. Paa den Maade kunde han bevare Indkomsterne af nogle Embeder i Slesvig og Holsten. Smart og snu var han, lige til han døde i Tyskland ca. 1541.

Efter at Poul Andersen var sluppet ud af Bandet og var kommen ovenpaa igen, er det sandsynligt, at Henneke Ebbesen har faaet Eltang Embedet igen; men ret sikker har han ikke siddet i det, for først i Aaret 1523 gik det igen galt for Poul Andersen, idet

Biskop Munk i Ribe lod ham fængsle. Om det havde Følger for Hr. Henneke, vides der intet om; men de kirkelige Forhold i Eltang har været usikre. Det har *Søfren*, den nye Sognedegn, ogsaa haft Følelsen af. Han følte sig truet i Besiddelsen af sin Jord, og ved Midsommer 1523 er han paa Brusks Herredsting, hvor han begærer og faar et Tingsvidne paa sin Jord. Tofter og Marker m. m. nævnes igen ligesom i 1484. Og lidt senere paa Aaret er han ude hos Biskop Munk paa hans Gaard, Seemgaard ved Ribe, hvor *Søfren* faar Brev paa, at han maa »have, nyde og beholde Degneboligen med al den Jord, der ligger til den fra Arilds Tid«, og ingen andre maa bruge den. Dermed har *Søfren* garderet sig imod, hvad Præsten kunde finde paa.

Poul Andersen slap siden ud af Fængslet mod at afstaa noget af alt det, han havde skrabt til sig, og det syntes paany at dages for ham; men saa kom Reformationen og slog ham helt ud. 1551 døde han i Ribe.

Han og Johan Wulf er et Par typiske Repræsentanter for de ikke helt faa katolske Prælater, der i Tiden foran Reformationen drev en skamløs Forretning med kirkelige Embeder og derved — meget mod deres Vilje — banede Vejen for Kirkefornyelsen. Tilstanden var bleven saa slet, at der maatte ske noget. Eksemplet med Degnens Jord viser, at Gridskheden ogsaa havde faaet Tag i den lavere Gejstlighed. Og den var saa aabenbar, at enhver kunde se den.

Kilder: 1) Ribe Bispeark., Brusks H., Reg. 7, Capsa 3, 1417—1773. 2) Repertorium Diplomaticum Regni Daniæ Mediævalis. 3) P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, S. 227. 4) Acta Pontificum Danica, Bd. 7, Nr. 6220. 5) Do. Bd. 6, Nr. 4684, samt J. Kinch: Ribe Bys Historie indt. Reform., Kirkehist. Saml. og Biogr. Lek.

VEILES ÆLDSTE BYSEGL

(EN TILFØJELSE)

Af *Fr. Orloff*.

Ved et venskabeligt vink af arkivar *Poul Bredo Grandjean* er jeg bleven opmærksom paa Gilde-seglene, der er udgivne af C. Nyrop.¹⁾ Et segl for Knud den helliges gilde i Slesvig by, dateret c. 1325,²⁾ viser vigtige overensstemmelser med Akæ-sigillet. Omskriften er: SIGILLVM³⁾ . CONFRATRVM . SANCTI . KANVTIREGIS DE SLE[S]V[I]C »Segl for hellig kong Knuds brødre i Slesvig«. Alle tre T har Vejleform, i Rondahls tegning dog uden udsvajning nedefter, idet midtstregen paa anden maade er gjort kendelig som hovedstreg, nemlig ved kløftet fod (skræv). Kløftet fod ses ogsaa paa A, F, I, M, N, R. Denne detail og den svigtende pladsberegning (se note 3) stiller Slesvigseglet anderledes end Veilesigillet; heller ikke har S og G Veiles prydstil. Derimod har de to L i SIGILLUM Veileseglets form (type 3), dog, afvigende fra Veile, med en kugle paa toppen (skævtstidende). De to segl har altsaa individuelle forskelligheder; Akæs sikre kunstnerhaand genfindes ikke i Slesvigseglet, men efter bogstavformerne kan de to segl være

¹⁾ Tidsskrift for kunstindustri 1899, s. 1—16, 71—79.

²⁾ Anf. skr. s. 4, fig. 4.

³⁾ I stedet for skilletegns punkt har omskriften et mere pladsoptagende kløverblad, hvilket har medført pladsmangel i omskriftens senere del, hvor 3 skilletegn og 2 bogstaver mangler.

(praktisk talt) samtidige. Akæ-sigilletts historiske datering til 1327 har herved faaet tilstrækkelig palæografisk støtte.

Slesvigseglets former af L og T er nøjagtigt aftegnet i Grandjeans »Dansk sigillografi« (1944), s. 214, tavle XI, nr. 32 og 53, jfr. teksten s. 223, hvor ogsaa ligheden med Vejleformerne omtales.

»Jyllandsposten«s anmelder af Jyllands historiske amtsaarbøger har (18. febr. 51) uden bemærkning afbildet Akæ-sigillet i kun $\frac{2}{3}$ af originalens størrelse, hvorved hans bemærkning om runernes tydelighedsgrad taber i værdi. I originalen er runerne fuldkommen tydelige. Uheldigt er det ogsaa, at han ikke lader læserne ane, at artiklens hovedproblem er, hvilket af de to Veilesigiller fra 1300-tallet der er ældst. Det heraldiske sigil, som efter min mening er yngst, omtaler han ikke med et ord. Hvis dette betyder, at han intet kan indvende mod min bestemmelse af de to segls indbyrdes tidsforhold, havde det været mere oplysende for bladets læsere, om han havde sagt det rent ud. Men det betyder vel snarest, at han melder pas i dette spørgsmaal, hvorved hans anmeldelse rigtignok taber al betydning. Anmelderen, som er bestyreren af »Den gamle by« i Aarhus, dr. phil. Helge Søgaard, synes i det hele at savne de her fornødne specialkundskaber; bl. a. synes han ikke at kende forskel paa naturalistisk og heraldisk kunststil. Om det henhører under intellektuel eller moralsk bedømmelse, at han i evident strid med det fra mig foreliggende beskylder mig for at lade humle dyrkes paa bakketoppe og i stedet for de 9 streger, hvoraf 3 er runer, optæller 10 betydningsløse mellemrum, maa henstaa. Hvad det runologiske angaar, citerer han kun et begynderarbejde af Anders Bæksted,⁴⁾ der har haft det (værdiløse) indfald at kalde middelalderlige runeindskrifter uægte, naar han formoder, at deres forfatter oftere har brugt latinsk skrift, hvilket jo aldeles ikke vedkommer det spørgsmaal, om en foreliggende bogstavform tilhører det ene eller det andet alfabet.

⁴⁾ Vore yngste runeindskrifter (Danske studier 1939).

Hr. Søgaard indleder sin anmeldelse med at formode, at vignetbilledet af Jellinghøjene paa aarbogens omslag snarest er sat dør som »tegn paa, at egnens historie rækker lige saa langt tilbage som rigets«. Da Jellings historie rækker tilbage til den fjærneste sagntid, hvad mindesmærket i Jelling for Vermund og Uffe ikke skulde lade nogen glemme, kan den citerede bemærkning kun forstaas som en bekendelse til den vranglære, at der intet Danmark skulde have været før Jellinghøjenes tid. Da Danmarks navn nævnes hundrede aar tidligere (af den norske skjald Brage den gamle), og det danske enekongedømme er historisk bevidnet ca. 850 (i Ansgars levnet), uden at rigsomraadet vides at have haft anden forskel fra det i 900-tallet bestaaende, end at et begrænset norsk distrikt regnedes til Danmark (idetmindste i 800-tallets andet tiaar), er det næppe sandsynligt, at aarbogens Jellingvignet skal opfattes paa den maade, som hr. Søgaard helst vil tro.

SIDEN SIDST

Aarets Begivenhed for Vejle Amts historiske Samfund var næst efter Modtagelsen af Aarbog 1950 Mødet med Arkæologen Dr. Dyggve ved Generalforsamlingen i Jelling 2. Sept. 1951.

Som sædvanlig omhandlede Aarbogens Bidrag Amtets forskellige Egne, og Skildringerne maa siges at være velskikkede til at vække og nære den historiske Sans hos Beboerne, hvilket er det store Formaal, Samfundets Stiftere 1905 fastsatte. Desuden tør man nok mene, adskillige Afhandlinger yder værdifuldt Materiale til den videnskabelige Forskning af Stedets og Tidens Historie.

Generalforsamlingen i Jelling blev en rig Oplevelse for de mange Deltagere fra By og Land, der trods tæt Søndagsregn havde givet Møde for at høre Arkitekt Dyggve tale om Jelling-Udgravningerne.

Formanden bød velkommen og hyldede Dr. Dyggve, som derefter holdt et saare interessant Foredrag med paafølgende Fremvisning af de nye Fund under Kirkens Kor: det oprindelige Gudehovs Rester, Stolpesteder af Stavkirke, Gulvparti og Stenalter. Fra Sydhøjen saa man det mægtige Stengærde, der har hegnet Viet, den hjemlige Oldtids mest storslaaede Anlæg.

Efter hyggeligt Samvær ved Kaffebord paa Jelling Kro rettede Formanden en varm Tak til Dr. Dyggve, ligesom han takkede Overbibliotekar Preben Kirkegaard, Vejle, som havde arrangeret en særdeles om-

fattende Litteraturudstilling vedrørende Jelling. Formanden aflagde Beretning og takkede de mange Institutioner og Pressen for Støtte til Samfundets Arbejde. Overbibliotekar Ebstrup, Kolding, valgtes til Dirigent, og Arkitekt Zachariassen, Fredericia, oplæste Regnskabet, der viser nogen Fremgang i Medlemstallet. Beretning og Regnskab godkendtes.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding, Landinspektør Axel Johansen, Kolding, Maskinmester Edv. Nissen og Arkitekt Zachariassen, begge Fredericia, genvalgtes til Bestyrelsen. Overbibliotekar Gade, Fredericia, og Organist H. C. F. Hansen, Fredericia, valgtes til Revisorer.

Under »Eventuelt« foreslog Fru Else Christensen, Skærbæk pr. Fredericia, at Medlemmernes Fruer indmeldte sig som selvstændige Medlemmer i Vejle Amts historiske Samfund. Forslaget modtoges med stort Bifald, og det har allerede givet pænt Resultat, og Fortsættelse følger, hvad næste Aars Regnskab nærmere vil vise. Bestyrelsen konstituerede sig som tidligere.

Rasmus Mortensen.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab fra 1. april 1950 til 31. marts 1951.

Indtægter:

1. Medlemsbidrag fra 631 medlemmer		kr. 3.155,00
2. Medlemsbidrag fra 38 medl. af andre historiske Samfund	-	95,00
3. Bidrag fra stat og kommuner:		
Staten	kr. 700,00	
Vejle amt	- 100,00	
Vejle byråd	- 50,00	
Vejle havn	- 50,00	
Kolding byråd	- 100,00	
Kolding havn	- 50,00	
Fredericia byråd	- 50,00	
Fredericia havn	- 100,00	
Hover kommune	kr. 10,00	
Brande -	- 25,00	
Erritsø -	- 10,00	
Vejstrup -	- 10,00	
Vejlby -	- 10,00	
Gauerslund -	- 20,00	
Skibet -	- 15,00	
Hatting-Thorsted kommune -	- 10,00	
Thyregod -	- 10,00	
Vinding -	- 15,00	
Tyrsted-Uth -	- 25,00	
Taulov -	- 10,00	
Starup -	- 10,00	
ialt 13 sognekommuner	<u>kr. 180,00</u>	kr. 1,380,00
4. Bidrag fra banker og sparekasser:		
Vejle Bank	kr. 100,00	
Vejle Byes og Amts Sparekasse	- 50,00	
Spare- og Laanekassen for Kolding By	- 25,00	
Kolding Folkebank	- 50,00	
Fredericia Byes og Omegns Sparekasse	- 50,00	
Fredericia Privatbank	- 25,00	
Fredericia afd. af Landmandsbanken	- 25,00	kr. 325,00
5. Andre indtægter:		
Salg af gamle årbøger	kr. 234,90	
Renter af obligationer	- 412,00	
Sparekasse- og girorenter	- 58,90	
Refusion af udlagt porto for opkrævning af medlemskontingent	- 678,80	
Overført fra grundfond	<u>800,00</u>	kr. 2.184,60
		kr. 7.139,60
Kassebeholdning fra 1949—50	-	100,00
		<u>kr. 7.239,60</u>

Udgifter:

1. Udgivelsen af årbogen		kr. 5.955,38
2. Årsmøder, bestyrelsesmøder og repræsentation	-	590,55
3. Øvrige udgifter:		
Dansk historisk forening	kr. 65,00	
Forsikringer	- 5,00	
Tryksager og kontorartikler.....	- 84,50	- 154,50
		<u>kr. 6.700,43</u>
Kasseholdning at overføre til 1951—52.....	-	539,17
		<u>kr. 7.239,60</u>

Ovenstående regnskab er revideret og fundet rigtigt. Beholdningen er til stede.

Ejnar Gade,
Fredericia.
7. juli 1951.

H. C. F. Hansen,
Fredericia.

Grundfondens regnskab fra 1. april 1950 til 31. marts 1951.

Indtægter:

Beholdning overført fra 1949—50	kr. 11.591,26
Obligationsrenter	- 412,00
Sparekasserenter	- 49,51
Sparekassens bidrag	- 25,00
	<u>kr. 12.077,77</u>

Udgifter:

Overført til driftsregnskabet 1950—51:		
Obligationsrenter	kr. 412,00	
Sparekasserenter	- 49,51	
Sparekassens tilskud	- 25,00	
Hævet af grundfond	- 800,00	kr. 1.286,51
Beholdning at overføre til 1951—52	-	10.791,26
		<u>kr. 12.077,77</u>

Specifikation af beholdningen:

Jens Holms legat, obligationer	kr. 10.000,00
Johs. Buchs legat, ...	- 500,00
Spare- og Laanekassen i Kolding	- 291,26
	<u>kr. 10.791,26</u>

MEDLEMSFORTEGNELSE 1951

Livsvarige Medlemmer.

Hess, Harald, Direktør. Vejle
Jakobsen, J., Dr. med., Amtslæge, Vejle
Jakobsen, Otto, Købmand, Sæby

Fredericia.

Andersen, Lind, Maskinmester
Arent, Ingv., Borgmester
Baagøe, J. H., Civilingeniør
Bech, J. B., Stadsdyrlæge
Brask, Th., Statskonsulent
Bødker, Arne, Skomagermester
Christoffersen, C. P., Ingeniør
Cohr, E., Direktør
Engelsen, Sv. Balling, Landinspektør
Eskildsen, O. V. C., Damefrisør
Fisker, E., Ciselør
Fredericia Afholdshotel
Fredericia Bibliotek
Fredericia Garnisons Underoff.
Skydeforening
Fredericia Gymnasium
Fredericia Museumsforening
Frost, C. A., Bogholder
Gade, E., Overbibliotekar
Godiksen, J. T., Guldsmed
Grum-Schwensen, Stadsingeniør
Gudsøe, P. A., Landsretssagfører
Hansen, Alb., Murermester
Hansen, Bent, Gasværksbestyrer
Hansen, C. B., jun., Snedkermester
Hansen, C. V., Direktør
Hansen, H. C. F., Organist
Hansen, O., Lokomotivfører
Hermann, Rich., Typograf
Hostrup-Pedersen, Direktør
Jagd, E., Lærer

Jensen, Carl, Murermester
Jensen, Chr., Kontormedhjælper
Jensen, E., Musikhandler
Jensen, E. H., Kaptajn
Jensen, H. H., Forretningsfører
Jensen, Lindvig, Malermester
Jensen, M., Ing., Brandinspektør
Jøhansen, J., Fabrikant
Jørgensen, Carl, Direktør, Vicekonsul
Jørgensen, Herluf B., Tapetserer
Jørgensen, Th., Tegner
Kisling, S., Vaskeriejer
Knudsen, Th., Købmand
Korch, P., Konsul
Kristensen, N. K., Savskærer
Ladegaard, M. H., Snedker
Larsen, E., Civilingeniør
Larsen, E., Mejeribestyrer
Larsen, L. Chr., Stationsforstander
Lund, Erik, Rektor
Lund, S., Trafikkontrolør
Lützen, H., Konsul, Direktør
Madsen, Johs., Bogtrykker
Markholt-Olesen, fhv. Skolebestyrer
Mossin, J. C., Socialinspektør
Møller, Tram, Cigarhandler
Mørkholdt, Albert, Gaardejer
Nielsen, Evald, Fuldmægtig
Nielsen, Guldager, Bagermester
Nielsen, H. A., Postmester, R. D.
Nielsen, J., Løgager, Ingeniør
Nielsen, T. J., Restauratør
Nielsen, Valdemar, Bagermester
Nissen, B. H., Trafikassistent
Nissen, E. A., Maskinmester
Nygaard, J., Skatteinspektør
Olesen, Møller, Komm. Lærer

Olsen, H., Cleve
 Olsen, Th., Malermester
 Ottesen, Axel, Blikkenslager-
 mester
 Ottesen, R., Bogtrykker
 Ovesen, Julius, Maskinarbejder
 Pag, Aage, Forretningsfører
 Pallesen, K., Købmand
 Pedersen, C. Westen, Lærer
 Pedersen, Th., Frisørmester
 Petersen, Hertha, Damefrisør
 Petersen, Holger, Pastor
 Petersen, Vald., Restauratør
 Qvist, P., Malermester
 Rasmussen, Arne, Repræsentant
 Resting I/S
 Rosling, J., statsaut. Revisor
 Räckmann, H. F. N., Grosserer
 Schaltz, K., Ingeniør
 Schou, Rich., Tømrermester
 Schultz, Th., Overassistent
 Skov, K., pens. Lærer
 Skov, Kaj, Stadsgartner
 Spetzler, Guldsmed
 Spindler, Johs., Glarmester
 Studstrup, Fr., Fabrikant
 Sørensen, Malthé, Murermester
 Sørensen, N. Chr., Komm. Lærer
 Thomsen, Hans, Fabriktdirektør
 Thomsen, Th. Asbjørn, Lærer
 Wichmann-Mathiesen, Læge
 Zachariassen, H., Arkitekt

Kolding.

Andersen, Rich., Pastor
 Bech, L., Købmand
 Bennike, Aage, Kalkulator
 Bjerre, M. C. A., Landsrets-
 sagfører
 Bjerre, Niels, Kontorchef
 Born, Georg, Grosserer
 Buch, Aage, Overtrafikassistent
 Burcharth, M. H., Fabrikant
 Bøjsen, K. M., Mejeribestyrelse
 Carstens, Karen M., Lektor
 Christensen, C. G., Distriktschef,
 cand. polyt.
 Clausager, H. P., Civilingeniør
 d'Auchamp, H. L., cand. polyt.
 Ebstrup, E., Overbibliotekar
 Eff, Chr., Konsul

Elling, L. P., Landinspektør
 Eriksen, Driftsbestyrer
 Fløe-Nielsen, A., Købmand
 Frydendahl, H. J., Graver
 Fuglsang, L., Bogtrykker
 Gammelgaard, A., Lærer
 Gammelgaard, A., pens. Lærer
 Grau, Harald O., Købmand
 Hahn-Thomsen, Apoteker
 Hansen, Arnold, Apoteker
 Hansen, Knud, fhv. Borgmester
 Hansen, Knud Toftgaard,
 Disponent
 Hansen, P. Aage, Bogholder
 Hansen, Willy, Boghandlermed-
 hjælper
 Hempel, S., Direktør
 Henriksen, A., Kæmner
 Hertz, Knud Ove, O.-R.Sagfører
 Hommelgaard, K., Købmand
 Hove, N. C., L.-R.Sagfører
 Hvidt, C., Overlæge
 Højer, H. P., Fabrikant
 Jacobsen, Niels, fhv. Byraads-
 sekretær
 Jørgensen, Jeppe, Trafikkontrolør
 Jørgensen, J. K., Arkitekt
 Jørgensen, Laurids, Enkefrue
 Jessen, Egon, Prokurist
 Jochumsen, H. R., Avlsbruger
 Johansen, Axel, Landinspektør
 Juhl, Andreas, Fabrikleder
 Juhl, V., L.-R.Sagfører, fhv.
 Borgmester
 Kelstrup, Holger, Købmand
 Kjølbye, J. U., Overlæge
 Knudsen, L., Rentier
 Kolding Centralbibliotek
 Larsen, Fabriksinspektør
 Lassen, C. A., Stadsingeniør
 Lauritzen, Bernh., Slagtermester
 Lind, G., Doktor
 Lorentzen, Alex C., Damp-
 vaskerier
 Lumbye, Oscar, Bogtrykker
 Lunden, A. P., Forpagter
 Løwenstein, Fr. P., Overbane-
 mester
 Marschall, Jetty, Bibliotekar
 Mikkelsen, Alfr. E., Forretnings-
 fører

Munk, Boghandler
 Museet paa Koldinghus
 Møller-Olsen, H., Direktør
 Nielsen, Alfr., Bagermester
 Nielsen, K. O., Rentier
 Nielsen, Mads, Apoteker
 Nielsen, Margrethe, Lærerinde
 Nielsen, N. C., Forretningsfører
 Nielsen, P., Bogbinder
 Nielsen, S., Bankdirektør
 Nørgaard, Agnes, Overlærer
 Olsen, Karl, Lektor
 Overbeck, H., Installatør
 Pedersen, A. S., Handelsgartner
 Petersen, Carl, Manufaktur-
 handler
 Petersen, Egon, Kontorist
 Petersen, Ernst, Arkitekt
 Petersen, G. M., Driftsbestyrer
 Petersen, P. Lund, Direktør
 Ravn, Hans, Købmand
 Schiøtz-Pedersen, Sig., Konser-
 vator
 Schultz, P. J.
 Schæffer, V., Forlagsboghandler
 Skov, Sigvard, mag.art.,
 Museums-Inspektør
 Skytte, N. G., Malermester
 Sloth, Johan S., Vognmand
 Slottved, Axel, Dr. med., Over-
 læge
 Späth, Frederikke von, Stifts-
 dame
 Steinfath, Robert, Blikken-
 slagermester
 Stenderup, H. C., Grosserer
 Storm, V., Glarmester
 Sølling, Anker, Præst
 Sørensen, Poul, Fabrikant
 Tang Petersen, P., Lektor
 Vilstrup, V., Direktør
 Zoffmann, P., Kæmner
 Ørkild, Ejnar, Læge

Vejle.

Alsted, J., Rektor
 Andersen, H. M., Fabrikant
 Andreasen, Helge, Arkitekt
 Bechshøft-Nielsen, Læge
 Berntsen, Anna, Blomsterhandler
 Berntsen, Anton, Forfatter

Berthelsen, William, Tandlæge
 Biblioteket for Vejle By og Amt
 Billensteen, O., Direktør
 Boesen, J., Direktør
 Bruun, H. Jessen, Skoleinspektør
 Christensen, Chr., Købmand
 Christiansen, C. O., Handels-
 skoleforstander
 Ernstsens, H., Landinspektør
 Friis, D., Direktør
 Fængselsafdelingen, St. Grundet
 Hansen, Ejnar, Farvermester
 Hansen, H. S., Bødker
 Helmar-Nielsen, A. P., Cigar-
 handler
 Herschend, P., Stiftamtmand
 Hess-Petersen, C., Arkitekt
 Hindborg, Aage, Direktør
 Hvidtfeldt, E., Købmand
 Jacobsen, Chr., Ingeniør
 Jacobsen, Chr., Prokurist
 Jeppesen, S., Tømremester
 Jonsen, Viggo, Læge
 Jørgensen, Fru Tømremester
 Kirkegaard, Preben, Over-
 bibliotekar
 Kirkelund, Marie, fhv. Skole-
 direktør
 Klotttrup, A., Bankdirektør
 Knudsen, Ivar, Repræsentant
 Lange, N. P., Direktør
 Larsen, Kaj, Dr. med., Overlæge
 Larsen, Niels P., Adjunkt
 Lerche, P., Journalist
 Lyng, J. C., Bager
 Løffting, Skovrider
 Løgitmark, Johs. M. H., Restau-
 ratør
 Müller, C. V., Fabrikant
 Mølgaard-Jensen, B., Viceskole-
 inspektør
 Nielsen, Johs. Birkedal, Pastor
 Orulf, Fr., Lektor
 Paulsen, J. J., Rentier
 Pedersen, Holger
 Pedersen, Poul, L.-R. Sagfører,
 Branddirektør
 Petersen, Axel, Skoleinspektør
 Petersen, C. V., Handelsskole-
 forstander
 Petersen, Chr., Translatør

Poulsen, Just, Overlæge
 Poulsen, J., Købmand
 Roelsgaard, Chr., Læge
 Schachner, Otto, Direktør
 Skou, Kr., Godsejer
 Spanner, A., Skolebestyrer
 Swane, J., Amsforvalter
 Sørensen, Willy, Borgmester
 Teller, E., Sagfører
 Thiesen, Axel, L.-R.Sagfører
 Vejle Gymnasium
 Vejle Haandværkerforening
 Vejle Museum
 Warrer, Thorkil, Grosserer
 Wohlert-Jensen, Aage, Maler-
 mester
 Wörning & Petersen, Vejle
 Sæbefabrik A/S

Almunde.

Frandsen, L., Gaardejer
 Koed, H., Gaardejer
 Maigaard, B., Lærer
 Nielsen, Jes., Gaardejer
 Nielsen, Arne, Proprietær
 Pedersen, K., Lærerinde

As-Klakring.

Klakring Bibliotek
 Schou, E., Godsejerinde

Barrit-Vrigsted.

Hansen, Ole Bjerremand, Gaard-
 ejer
 Jensen, Jens S., Skovløber
 Ravn, Ditlev, Gaardejer
 Schack, Brockenhuus, Greve
 Tønning, Evald, Gaardejer
 Østergaard-Hansen, Gaardejer

Blaahøj-Filskov.

Christensen, Hjalmar Øster-
 gaard, Lærer

Brande.

Aastrup, H. L., Købmand
 Ahlbrechtsen, O.
 Brande Sogns Læseforening
 Bundgaard-Lassen, Skoleinsp.
 Jensen, Harald, Købmand

Jensen, P., Gaardejer
 Jessen, Th., Redaktør
 Kjeldsen, Jens
 Madsen, Iver, Gaardejer
 Nielsen, Lars, Forretningsfører
 Nytoft, Th., Gaardejer
 Otte, Kr., Pastor
 Skærlund Sognebibliotek
 Skærlund, Thomas, Gaardejer
 Søndertoft, Lars, Sparekasse-
 direktør

Bredsten.

Bjerregaard, Gaardejer
 Brandt, Valgmenighedspræst
 Johnsen, Aksel, Gaardejer
 Jørgensen, Ejnar, Lærer
 Pedersen, P., Bagermester
 Winther, A., Købmand

Bredstrup.

Lassen, S. Ude, Rentier

Dalby.

Krag, N. P., Gaardejer

Egtved.

Bloch, Hans
 Bruun, Aage, Malermester
 Bruun, Kr., Gaardejer
 Hansen, Ejner, Gartner
 Hansen, Jeppe, Gaardejer
 Hansen-Jepsen, Boelsmand
 Jensen, Anker, Sognepræst
 Knudsen, Lauritz, Forpagter
 Nielsen, Niels, Uddeler

Eltang-Vilstrup.

Andersen, G. A., Lærer
 Andersen, H. Helweg, Frugt-
 avler
 Bech, J. Chr. Karstoft, Gaardejer
 Bramsen, Nis, Proprietær
 Juhl, Nis Ole, Forvalter

Engom.

Bjerregaard, S., Sogneraad-
 formand
 Buch, H. Chr., Gaardejer
 Engom Sognebibliotek

Neergaard, Frode, Hofjæger-
mester
Schou, Mejeribestyrer

Erritsø.

Breindahl, Alb., Gaardejer
Gydesen, Gyde, Gaardejer
Hansen, Viggo, Proprietær
Kromann, Aage, Gartner
Lassen, N. Kjær, Gaardejer,
Sognefoged
Lassen, Hansine, Frue
Mikkelsen, Søren, Gartner
Snoghøj Gymnastikhøjskole
Sonne, H. W., Ingeniør

Gaarslev.

Møller, Otto, Godsejer

Gadbjerg.

Bæk-Sørensen, Peter, Gaardejer
Christensen, Jens, Gaardejer
Gadbjerg Sognebibliotek
Nyholm, Juul, Pastor
Sørensen, S. Jac., Gaardejer

Gauerslund.

Birkebæk, P., Kroejer
Bjerre, P., Gaardejer
Breth, A. A., Gaardejer
Bundgaard, Søren
Friis, Ad., Sognepræst
Gauerslund Sognebibliotek
Jacobsen, Jess, Gaardejer
Qvist, Børge, Landbrugskandidat
Schovsbo, Klaus Fog, Skovrider
Simonsen, Carl, Gaardejer
Sørensen, Henry, Tømrer
Thomsen, Søren, Sogneraad-
formand

Give.

Andersen, K. M., Overlæge
Dinesen, Lærer
Give Sogns Folkebogsamling
Gudnason, Billedhugger
Jensen, Jens, Landpost
Jensen, Møller J., Lærer
Jensen, Staldforpagter
Lind-Thomsen, Bankbestyrer

Madsen, Mads, Gaardejer, Kre-
ditf.-Repræsentant
Ravn, Skovfoged
Sahlertz, Ivan, Boghandler
Skov, Løvbjerg, Gaardejer
Thomsen, Malermester

Givskud.

Givskud Sognebibliotek

Glud-Hjarnø.

Adersen, Alfred, Lærer
Fenger, Sognepræst
Wittrup, Vilhelm, Arkitekt

Grejs-Sindbjerg.

Carlsen, E. P., Proprietær
Grejs Sognebibliotek
Jacobsen, Jacob, Gaardejer
Jacobsen, Kristian, Gaardejer
Petersen, Storgaard, Førstelærer
Sindbjerg Sognebibliotek
Winther, V., Førstelærer

Harte-Bramdrup.

Andersen, Johannes, Skrædder
Geertsen, Viggo, Gaardejer,
Sognefoged
Gildsig, Fabrikant
Jensen, Jes, Graver
Poulsen, J., Landmand
Svendsen, Chr., Uddeler

Hedensted.

Bitsch, Gaardejer
Hedensted Sognebibliotek
Jacobsen, Jacob, Gaardejer
Store Dalby Skoles Bogsamling

Herslev.

Petersen, G, Malermester

Hejls.

Hejls Sognebibliotek
Krag, Jørgen, Amtsraadsmedlem
Skøtt, Niels, Gaardejer

Hornstrup.

Bredballe Sognebibliotek
Christensen, Søren, Gaardejer

Didriksen, Gartner
 Hansen, Thorvald, Købmand
 Hauge, Johannes, Gaardejer
 Hornstrup Sognebibliotek
 Jensen, Martin, Gaardejer
 Joost, Vald., Købmand
 Kyed, Carl, Førstelærer
 Larsen, Knud, Radiotelegrafist
 Mathiasen, H., Fiskeeksportør
 Mikkelsen, Ejner, Arkitekt
 Mikkelsen, Jens Chr., Lærling
 Mortensen, R., Museums-
 inspektør
 Mortensen, N. Th., Forfatter
 Petersen, P. J., Førstelærer
 Storgaard-Petersen, O., Lærer
 Sørensen, Egon, Gaardejer

Hornum.

Jørgensen, Fru Slagtermester

Hover.

Jensen, William, Malermester
 Knudsen, Hans, Købmand
 Lauridsen, L., Førstelærer
 Tams, Rudolph, Mølleer

Hvejsel.

Andersen, S., Pastor
 Hove, K. M., Gartner
 Johnsen, Aage, Gaardejer
 Jørgensen J., Proprietær
 Mygind, K. M. J., Lærer
 Skovsen, N. K., Gaardejer
 Skovsen, Søren A., Gaardejer

Højen.

Buhl, Th., Gaardejer
 Davidsen, Lærer
 Hansen, Smith, Gaardejer
 Jeppesen, O., Lærer
 Pedersen, Anders, Gaardejer

Jelling.

Abrahamsen, G., Arkitekt
 Andersen, Asta, Boghandler
 Christensen, H. C.,
 Christensen, Michael, Lærer
 Frederiksen, C. J., mag. art.

Hansen, H. H., Lærer
 Hansen, Thomas, Gaardejer
 Jelling Seminariums Bibliotek
 Jelling Sognebogsamling
 Jørgensen, Kr., Lærer
 Kolind, Anker, Vandmester
 Lomholt, H., Læge
 Thomsen, Th. G., Købmand
 Willumsen, Johs., Lærer
 Østergaard, Erik, Revisor

Jerlev.

Christensen, Laurids, Landmand
 Iversen, Henrik, Gaardejer
 Pedersen, Anders, Gaardejer

Kollerup-Vindelev.

Nielsen, Th., Gaardejer

Langskov.

Henneberg, Gudmund, Lærer
 Langskov Sognebibliotek
 Therkildsen, Juul, Gaardejer

Lindeballe.

Bjergegaard, P., Gaardejer,
 Sognefoged
 Damborg, Murermester
 Jørgensen, H. Jørgen, Gaardejer
 Kjeldsen, Kristian, Gaardejer
 Lindeballe Sognebibliotek
 Petersen, Theodor, Gaardejer
 Schjøth, Chr. H., Gaardejer
 Søndergaard, Søren, Gaardejer

Løsning.

Kragelund Bibliotek
 Mortensen, Chr., Malermester
 Ovesen, A. Chr., Mejeribestyrer

Nørup.

Andresen, Sune, Højskolefor-
 stander, Forfatter
 Eeg, Andreas S.
 Jacobsen, Jens, Karetmager
 Pedersen, Sig., Pastor
 Thomsen, Th., Mølleer

Pjedsted.

Mikkelsen, N. Kjær, Gaardejer
 Olesen, M., Konsulent
 Ravn, M., Pastor

Raarup.

Wærum-Sørensen, Jens, Stats-
 husmand

Randbøl.

Christoffersen, H., Gæstgiver
 Randbøl Sogns Folkebogsamling
 Sørensen, Aksel, Kunstmaler
 Thomsen, Læge

Ringive.

Hedegaard, P., Husmand
 Jensen, Georg, Vejmand
 Jensen, J., Centralbestyrer
 Jensen, Jes, Gaardejer
 Ottosen, Rentier

Skibet.

Christensen, N. C., Lærer
 Hess, C. E., cand. polyt.
 Søgaard, Jens, Maler

Skjold.

Fausning, Karl, Forstander

Skærup.

Damkjær-Nielsen, Hans, Gaard-
 ejer
 Meyer, Andr., Gaardejer

Smidstrup.

Andersen, J., Aamand
 Bjerre, Chr., Kirkebetjent
 Bjerre, S. C., Uddeler
 Borgholm, Mejeriforpagter
 Buhl, P., Gaardejer
 Elkjær, P., Proprietær
 Hansen, Magnus, Gaardejer
 Holt, Th., Lærer
 Jespersen, Lærer
 Johansen, J. M., Gaardejer
 Johansen, N. P., Lærer
 Mikkelsen, Niels, Gaardejer
 Rosenløve, Pastor

Skøde, Hans, Sparekasse-
 fuldmægtig
 Smidstrup Sognebibliotek
 Smith, Hans, Gaardejer
 Sørensen, Aage, Gaardejer
 Sørensen, Abraham, Gaardejer
 Thomasen, P., Købmand

Stouby.

Bech, Jens, Gaardejer
 Hald, Otto, Gaardejer

Sønder Bjært.

Juhl, O., Proprietær
 Juhl, V. U., Lærer
 Lind, J., Proprietær
 Lind, Lauritz, Proprietær
 Rosenlund, Chr., Bager

Sdr. Omme.

Dahl-Nielsen, J., Vinterlærer
 Madsen, Thorvald, Gaardejer
 Statens Arbejdshus
 Sdr. Omme Sognebibliotek

Sdr. Stenderup.

Hansen, F. L., Proprietær

Taps.

Petersen, Jep, Gaardejer

Taulov.

Hansen, Bertel, Gaardejer
 Taulov Bibliotek

Thyregod.

Jæger, Asm., Lærer
 Søndergaard, Johs., Gaardejer

Uldum.

Kristensen, Ejnar, Lærer
 Sørensen, R., pens. Lærer
 Uldum Bibliotek
 Vig, Johs. Laursen, Højskole-
 forstander

Ullerup.

Nielsen, Frands W., Gaardejer

Urlev-Stenderup.

Mikkelsen, E., Kæmner
Urlev-Stenderup Sognebogsam-
ling

Vejlby.

Grauslund, Th., Gaardejer
Ousen, H., Gaardejer
Pagh, Jens, Gaardejer
Rasmussen, Severin, Husmand
Sterndorff, Berthel, Gaardejer

Vejstrup.

Sørensen, Abel, Møbelsnedker

Vester.

Hein, Jens Chr., Gaardejer
Meibom, A., Forstander
Vester Sognebibliotek

Vester Nebel.

Jensen, Joh., Installatør
Kyed, I., Gaardejer

Vinding.

Christensen, Arne, cand. mag.,
Lærer
Essemann, Aage, Direktør
Jensen, Frode, Pastor
Munch, Sigfred, Højskolefor-
stander
Pedersen, Aage, Musiker

Viuf.

Christensen, Thorvald, Gaardejer
Gadegaard Sørensen, Mejeri-
bestyrer
Nielsen, S., Lærer
Petersen, Peter, Slagtermester

Vonsild.

Andersen, P., Møller
Barsøe Christensen, Skrædder
Holm, Gaardejer
Holst, Niels, Gaardejer
Olsen, Sv., Pastor
Vyff, Kristian Gaardejer

Ødis.

Andersen, M., Førstelærer
Clausen, Hans, Proprietær
Dahl, Johanne, Lærerinde
Schmidt, P., Gaardejer

Ødsted.

Buhl, Søren, Gaardejer
Christensen, K. V., Læge
Lykke, Ane, Bestyrerinde
Nielsen Niels, Gaardejer
Petersen, Oluf, Gaardejer
Ødsted Sognebibliotek

Ørum-Daugaard

Fenger-Eriksen, K., Sognepræst
Sognebiblioteket i Daugaard
Sognebiblioteket i Ørum

Øster Nykirke.

Kollemorten Bibliotek
Stefan Andersen, Chr., Lærer
Laursen, Lærer
Steffensen, P., Gaardejer

Øster Snede.

Nikolaisen, P., Lærer
Sørensen, Kristian, Rentier

Øster Starup.

Knudsen, Bendikt
Pedersen, Jørgen, Lærer
Petersen, Møller
Sørensen, Jens, Gaardejer
Thomsen, Th., Snedkermester
Winther, C., Læge

Medlemmer udenfor Vejle Amt.

Aaskov, Skovrider, Grindsted
Andersen, A. C., Bestyrer, Vam-
drup
Andersen, M., pens. Lærer, Glud
Baungard, Museumsbestyrer,
Glud
Baungard, J. C., Komm. Lærer,
Horsens

- Bertelsen, H. P., Forstander,
Ravnsbjerg, Sdr. Vilstrup
Ejerre, N. P., Lærer, Faarup
pr. Lou
Borch, Erh., Ingeniør, cand.
polyt., København
Bredsted, Aage, Overbibliotekar,
Aarhus
Brønstad, N., Postmester, Kbh.
Christensen, K. Vibe., Sagfører,
Nakskov
Damgaard-Thomsen, Murer-
mester, Horsens
Dansk Folkemindesamling, Kbh.
Dyggve, Ejnar, dr. phil., Kbh.
Egge, Carl, Grosserer, Kbh.
Faldborg, H. A., Civilingeniør,
Kbh.
Glud Sognebibliotek, Glud
Griis, H. K., Eksp.-Sekretær,
Kbh.
Gydesen, Henrik, Sønderby
Skole, Glud
Haderslev Amts Museum
Haldbo, Chr., Overlæge, Kerte-
minde
Hansen, H. Lund, cand. mag.,
Kbh.
Horsens Bibliotek
Hvidtfeldt, Johan, Landsarkivar,
Viborg
Hviid, M., Dommerfuldmægtig,
Nykøbing F.
Jensen, Anthon, Gaardejer,
Jordrup
Johansen, Elise, Frue, Kbh.
Kastrup, P., Komm.-Lærer, Kbh.
Knudsen, Søren, Glud
Kristensen, Sigurd, Skole-
bestyrer, Viborg
Kyed, Niels, Sparekassedirektør,
Herning
Landsarkivet for Sjælland, Kbh.
Landsarkivet, Viborg
Larsen, Hotelejer, Vedersø,
Ulfborg
Laursen, A., Uddeler, Hjarnø
Løwe-Jensen, C., Stationsfor-
stander, Gesten
Mathiesen, Hugo, Magister, Kbh.
Mortensen, B. Møller, Kbh.
Møller, Alfred, Dekorator, Kbh.
Møller, Michael, Proprietær,
Sørup
Nielsen, Axel, Seminarielærer,
Haderslev
Nielsen, Harald, Kontorchef,
Kbh.
Nyborg, Axel, stud. mag., Aarhus
Paulsen, Nicolai, Banevogter,
Faarhus
Poulsen, P., Redaktør, Kbh.
Rasmussen, Axel, Købmand,
Horsens
Rigsarkivet, Kbh.
Rudbeck, C., Dommer, Horsens
Rude, Axel, Journalist, Aalborg
Schou, Eigil, Proprietær, Rød-
ovre, Vanløse
Sestoft, Thorkil, Tandlæge,
Kalundborg
Simonsen, Carl, Grosserer, Kbh.
Simonsen, K. K. L., Ingeniør,
Kbh.
Skov, N., Godsejer, Over Jersdal
Statsbiblioteket, Aarhus
Steinfath, Bent, Hellerup
Sønderjyske Landsbibliotek,
Aabenraa
Vestergaard, R. Hansen, Lærer,
Horsens
Verge, Fru Eva, Næraa Præste-
gaard, Skamby
- Subskribenter.**
- Borup-Jørgensen, Lærer,
Bøvlingbjerg
Centralbiblioteket, Esbjerg
Centralbiblioteket, Odense
Dahl, Aage, Sognepræst, Horsens
Det kgl. Bibliotek, Kbh.
Frederiksberg Kommunebiblio-
teker
Grundahl, Fr., Konditor, Holsted
Hansen, Kr. Th., Hoven, Tarm
Horsens Bibliotek
Ingemann, S., Godsejer, Kap-
pendrup
Ladelund Landbrugs- og
Mælkeriskole, Brørup
Landsarkivet for de sønderjyske
Landsdele, Aabenraa

- Larsen, H. Chr., Redaktør,
Grindsted
- Lauridsen, Sig. Laur., Videbæk
Lemvig Centralbibliotek
- Lindegaard, M. C., Biskop, Ribe
- Lundbye, J. F., Professor, Kbh.
- Lækkegaard, Morten, Aktuar,
Holte
- Nationalmuseet II. Afd., Kbh.
- Nordsjællands Centralbibliotek,
Helsingør
- Norn, V., kgl. Bygn.-Insp., Arkit.,
R. af D., Horsens
- Olsen, Peder, Landmand,
Vridsløselille
- Petersen, L., Stationsforstander,
Brabrand
- Rasmussen, Steen Rønsholt,
Uldum
- Rasmussen, Th., Lærer, Horsens
- Roskilde Bibliotek
- Silkeborg Bibliotek
- Statistisk Departement, Kbh.
- Sundbo, Arne, O.-R.Sagfører,
Borgmester, Valby
- Svendborg By og Amts Bibliotek
- Sørensen, A., Kontorass., Kbh.
- Sørensen, J. P., Stationsmester,
Løgstrup
- Terp-Lassen, Niels, Driftsdirek-
tør, Maribo
- Vebæk, Chr., Leif, Museums-
inspektør, Kbh.
- Vemmelund, P. M., Pastor em.,
Buerup
- Vogensen, H., Mejeribestyrer,
Nors

MEDDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarbog kan faas ved Henvendelse til Vejle Amts historiske Samfund, Ekspeditionen: Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1905—1940: 3,00 Kr. (Ikke-Medlemmer Bogladepris 4,00 Kr.). 1941—46: 4,00 Kr. pr. Aarg. (Ikke-Medl. Bogladepris 5,00 Kr.). 1947: 5,00 Kr. (Bogladepris 6,00 Kr.). Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905, 1918 1. Halvbind og 1919.

Desuden sælges følgende Bøger:

	Medl.	Ikke-Medl.
Eliassen, P.: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn.		
En Hjemstavnsbog. 1923. 312 S.	5,00 Kr.	6,00 Kr.
Hansen, Marius: Tirsbæk Gods og Ejere 1421—1921.		
Vejle Amts Aarbog 1923, I. 277 S.	6,00 -	7,00 -
Mortensen, Rasmus: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm. 1940. 137 S.	6,00 -	7,00 -
Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. Vejle Amts Aarbog 1934. 559 S.	6,00 -	7,00 -
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt.	6,00 -	7,00 -
Ravn, J.J.: Herslev og V.		
Fra Holmans Herred	Vba Mus kontor	fag
	46.4 Vejle Amt	
Ved samlet Køb af alle	Vejle Amts årbog	
(Ikke-Medl. 3,00 Kr.)	1951	
kommende.		

Bliv Abonnent paa

3317855930

Fællesforenings Tidsskrift: Landsarkivet Højbjerg Viborg

Vejle Byhistoriske Arkiv

3317855930

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **5 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse. Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Museumsinspektør Rasmus Mortensen, Bybæk, Vejle.

Formand og Redaktør af Aarbøgerne.

Byrådssekretær Niels Jacobsen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget.

Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

Kasserer.

Landinspektør Axel Johansen, Kolding.

Sekretær.

Overbibliotekar Erik Ebstrup, Kolding.

Arkivar.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Medlem af Redaktionsudvalget.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jacobsen, Vejle.

Amtsraadsmedl., Grdr. R. P. Østergaard-Hansen,

Skulsballe pr. Vrigsted.

Skoleinspektør T. Bundgaard Lassen, Brande.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING